

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lisa Eriksson

Psykisk störning, brott och ansvar

Tillräknelighet såsom ett krav för
straffrättsligt ansvar och konsekvenserna av
detta

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Professor Per Ole Träskman

Straffrätt

Vårterminen 2004

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Om ämnet	5
1.2 Syfte och avgränsningar	6
1.3 Metod, material och disposition	6
2 KORT HISTORIK OCH FRÅGANS TIDIGARE BEHANDLING	8
2.1 Den allmänna och internationella utvecklingen	8
2.1.1 De äldsta samhällena och den romerska rätten	8
2.1.2 Senare utveckling	8
2.2 Den svenska utvecklingen och frågans tidigare behandling	10
2.2.1 Före 1864 års strafflag	10
2.2.2 1864 års strafflag och reformer under dess giltighetstid	10
2.2.3 Brottsbalken, bakgrunden till dess reglering och reformer efter dess tillkomst ¹²	
3 GÄLLANDE RÄTT	15
3.1 Allmänt om psykisk störning och straffansvar	15
3.1.1 Inledning med kort komparation	15
3.1.2 Det allmänna brottsbegreppet och särskilt om skuldrekvisitet vid psykisk störning	16
3.1.3 Särskilt om tillfällig sinnesförvirring	17
3.2 Regleringen i brottsbalken	19
3.2.1 Fängelseförbudet	19
3.2.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård	20
3.2.3 Särskilt om begreppet ”allvarlig psykisk störning”	22
3.2.4 Strafflindring	24
3.3 Problem med gällande rätt	25
3.3.1 Problem med gällande rätt främst vad avser straffrättsliga frågor	25
3.4 Slutsats – behovet av en reform	28
4 ALLMÄNT OM KOMMANDE RÄTT	29

4.1 Kort om Psykansvarskommitténs uppdrag och allmänna utgångspunkter 29

5 KOMMANDE RÄTT OCH INFÖRANDET AV ETT KRAV PÅ TILLRÄKNELIGHET 32

5.1 Inledning 32

5.2 Argument för ett tillräknelighetskrav 32

- 5.2.1 Skuldprincipen och konformitetsprincipen 32
- 5.2.2 Allmänpreventiva överväganden 34
- 5.2.3 Systematiska skäl samt undvikande och förtydligande av intressekonflikter 35
- 5.2.4 Det internationella argumentet 37
- 5.2.5 Anpassning till senare års straffrättspolitik 37

5.3 Argument mot ett tillräknelighetskrav 38

- 5.3.1 Behandlingstankens fortsatta betydelse 38
- 5.3.2 Gällande rätt motverkar särbehandling och stigmatisering 39
- 5.3.3 Senare års utveckling för psykiskt störda 40
- 5.3.4 Ansvarets betydelse för behandlingen 40
- 5.3.5 Pragmatiska skäl 40
- 5.3.6 Rättsliga svårigheter 41

5.4 Psykansvarskommitténs ställningstagande 42

5.5 Slutsats – bör ett krav på tillräknelighet införas? 43

6 UTFORMNINGEN AV TILLRÄKNELIGHETSKRAVET 45

6.1 Den föreslagna bestämmelsen om tillräknelighet 45

- 6.1.1 Grundtillstånden 45
- 6.1.2 Effekterna 46
- 6.1.3 Avgränsningen mellan uppsåtsrekvisitet och tillräknelighetsrekvisitet 48
- 6.1.4 Undantaget för rus och liknande sätt 49
- 6.1.5 Bevisfrågor och beslutsunderlag 50

6.2 Avskaffandet av fängelseförbudet och övriga inskränkningar i påföljdsvalet 51

7 KONSEKVENSERNA FÖR KOMMANDE RÄTT 52

7.1 Tillräknelighetsbedömningen och en ny nivå i det allmänna brottsbegreppet 52

7.2 Analys av tillräknelighetskravets konsekvenser. Sex möjliga utfall 55

- 7.2.1 Ansvarsfrihetsfallen 56
 - 7.2.1.1 Otillräknelig – utan vårdbehov 57
 - 7.2.1.2 Otillräknelig – med vårdbehov 58
 - 7.2.1.3 Otillräknelig – ”farlig” 59
- 7.2.2 Ansvarsfallen 62
 - 7.2.2.1 Tillräknelig – utan vårdbehov 66
 - 7.2.2.2 Tillräknelig – med vårdbehov 67
 - 7.2.2.3 Tillräknelig – ”farlig” 71

8 AVSLUTNING 75

8.1	Synpunkter i allmänhet och de lege ferenda	75
	BILAGA A	77
	BILAGA B	78
	LITTERATURFÖRTECKNING	79
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	83

Sammanfattning

Den nuvarande svenska regleringen beträffande det straffrättsliga ansvaret för psykiskt störda lagöverträdare är, i ett internationellt perspektiv, unik. I nästan alla med vårt land jämförbara länder uppställs, liksom även svensk rätt gjorde före brottsbalkens tillkomst år 1962, tillräknelighet såsom ett ytterligare krav för straffrättsligt ansvar. Grunden för en sådan inställning är den allmänt spridda tanken att det är orättfärdigt att straffa någon som har begått en gärning under påverkan av en sjukdom, om gärningen på grund av sjukdomen, inte kan sägas vara ett utslag av gärningsmannens fria val och han därför inte kan rå för den.

Enligt svensk gällande rätt är psykiskt störda människor, i motsats till detta, ansvariga för sina handlingar i den meningen att de inte frikänns utan kan dömas till påföljder. Den straffrättsliga särbehandlingen har flyttats från ansvarsledet till påföljdsledet genom det s.k. fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB som innebär att fängelse är uteslutet om en gärningsman vid gärningstillfället var allvarligt psykiskt störd och begick brottet under påverkan av denna störning. Reaktionen mot den aktuella gruppen lagöverträdare, överlämnande till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § BrB, är inordnad i det allmänna påföljdssystemet.

Brottsbalkens ordning har medfört påtagliga problem varför den också har utsatts för kritik. I examensarbetet konstateras tidigt att behovet av en reform på området är avsevärt då den med brottsbalken gällande ordningen inte på ett nöjaktigt vis tillgodoser krav på rättvisa, humanitet och samhällsskydd.

I december år 2001 överlämnade den s.k. Psykansvarskommittén det för arbetet relevanta betänkandet Psykisk störning, brott och ansvar (SOU 2002:3) angående en reformerad reglering av det straffrättsliga ansvaret för psykiskt störda lagöverträdare samt formerna för ingripanden mot dem. Betänkandet bygger på ett återinförande av tillräknelighetsläran. Tillräknelighet (sambandet mellan en gärningsmans psykiska tillstånd och hans straffrättsliga ansvar) föreslås på nytt vara en brottsförutsättning i svensk rätt. Straffrättslig ansvarsfrihet skall enligt den föreslagna tillräknelighetsbestämmelsen föreligga om en gärningsman till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknande förmåga att inse innebörden av sin gärning eller att anpassa sitt handlande i enlighet med en sådan insikt.

I arbetet utreds detta förslag om tillräknelighet. Framför allt analyseras och klaggörs tillräknelighetskravets och den framtida rättstillämpningens konsekvenser.

Som en första konsekvens av att tillräknelighetskravet införs upphävs fängelseförbudet och övriga inskränkningar i påföljdsvalet för psykiskt störda som döms för brott. Överlämnande till rättspsykiatrisk vård avskaffas som särskild påföljd. Tillräknelighetskravet utformas restriktivt och kommer att träffa en mindre grupp än den som enligt gällande rätt omfattas av fängelseförbudet. En sådan mindre grupp psykiskt störda lagöverträdare kommer i framtiden således inte att träffas av straffrättsligt ansvar eftersom de inte uppfyller det aktuella kravet (ansvarsfrihetsfallen) medan en större grupp kommer att vara straffrättsligt ansvariga och å dömas en påföljd för de brott de har begått (ansvarsfallen). Kravet konstateras, utöver detta, kunna leda till sex möjliga utfall: otillräknelig – utan vårdbehov, otillräknelig – med vårdbehov, otillräknelig – ”farlig”, tillräknelig – utan vårdbehov, tillräknelig – med vårdbehov och slutligen tillräknelig – ”farlig”.

Om dessa utfall kan sammanfattningsvis nämnas att den otillräknelige som har ett psykiatriskt vårdbehov skall få detta tillgodosett enligt den allmänna vårdlagstiftningen, dvs. hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) och lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård. I fall då samhällets intresse av skydd gör sig särskilt starkt gällande, då den otillräknelige är att betrakta som ”farlig”, skall en tidsobestämd samhällsskyddsåtgärd kunna dömas ut.

Beträffande de tillräkneliga, de psykiskt störda lagöverträdare som döms för brott, skall de normala reglerna för påföljdsbestämning i princip gälla. Eventuellt vårdbehov skall i kommande rätt påverka verkställigheten av en påföljd men inte valet av påföljd. Den tillräknelige som döms till fängelse och som har ett vårdbehov skall följaktligen ges sådan vård under verkställigheten av fängelsestraffet antingen i frivillig form enligt hälso- och sjukvårdslagen eller i form av tvångsvård enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård. I fall då den tillräknelige är att betrakta som ”farlig”, vid synnerligen allvarliga brott mot liv eller hälsa då den tillräknelige tidigare har dömts för sådan brottslighet samtidigt som det föreligger en påtaglig återfallsrisk, skall en samhällsskyddsåtgärd, en tidsobestämd påföljd, kunna dömas ut. Nödvändigheten av det sistnämnda ifrågasätts i arbetet.

Psykansvarskommitténs betänkande konstateras vara teoretiskt tilltalande trots att vissa kritiska synpunkter gör sig gällande. I synnerhet måste det för gemene man framstå som orättfärdigt att pådyvla skuld och klandra den som inte har en fungerande verklighetsuppfattning. Jag är därför av samma mening som Psykansvarskommittén – ett krav på tillräknelighet bör, förr eller senare, återinföras i svensk rätt.

Förord

Tack till Katarina Adolfson, hovrättsassessor tillika sekreterare i Psykansvarskommittén, för visat intresse och synpunkter. Tack även till professor Per Ole Träskman för handledningen.

Tack till mamma, pappa och Rouzbeh för hjälp och synpunkter i varierande former.

Förkortningar

a. a.	anfört arbete
bet.	betänkande
BrB	Brottsbalken
BrP	Lagen (1944:163) om införande av brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
dir.	direktiv
Ds	Departementsserien
FB	Föräldrabalken
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
ibidem	i samma källa som i föregående not
JFT	Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland
JT	Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
KvaL	Lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt
LPT	Lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRU	Lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
LSS	Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
NTfK	Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab
prop.	proposition
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätterna
SFS	Svensk författningssamling
SiS	Statens institutionsstyrelse
SL	1864 års strafflag
SOU	Statens Offentliga Utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Om ämnet

Alla människor, som leva i ett samhälle, friska och sjuka, normala och abnorma, äro i lika hög grad ansvariga inför samhället för sina handlingar, i den mån dessa handlingar angripa samhällseliga intressen. Psykiska undantagstillstånd äro med hänsyn till den sociala ansvarigheten av betydelse endast så till vida, att de böra beaktas vid valet av samhällets skyddsreaktioner, för att dessa må ernå största möjliga ändamålsenlighet.¹

Sådana och liknande var tankarna bakom den radikala förändring av straffrätten som skedde när tillräknelighetsläran, genom 1962 års brottsbalk, formellt avskaffades. Sveriges brottsbalk var starkt influerad av den positiva straffrättsskolan enligt vilken ansvar och skuld var ålderdomliga begrepp som hörde samman med den klassiska straffrättsskolans vedergällningsteorier. Alla människor var enligt detta synsätt, oberoende av sin förmåga eller sitt tillfälle att följa lagen, socialt ansvariga för sina gärningar. Preventionstanken var avgörande beträffande reaktionerna mot brott.²

I vårt land kan således alla människor, även psykiskt störda människor, föröva brott. Enligt gällande rätt är svårt psykiskt störda inte längre otillräkneliga utan ansvariga för sina handlingar i den meningen att de inte frikänns utan kan dömas till påföljder. Den straffrättsliga särbehandlingen har flyttats från ansvarsledet till påföljdsledet genom det s.k. fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB som innebär att fängelse är uteslutet om en gärningsman vid tiden för brottet var ”allvarligt psykiskt störd” och begick brottet under påverkan av denna störning. Reaktionen mot ifrågavarande grupp lagöverträdare, överlämnande till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § BrB, är systematiserad i det allmänna påföljdssystemet.

Denna brottsbalkens lösning är, i ett internationellt perspektiv, unik och har givit upphov till en mängd problem, närmare beskrivna nedan under 3.3.1, som för gemene man måste framstå som skönjbara med tanke på senare tids massmedialt uppmärksammade och debatterade rättsfall som rört psykiskt störda. Följaktligen har den också utsatts för kritik från olika håll. Sedan balkens tillkomst har ett flertal utredningar föreslagit revideringar av dess bestämmelser avseende de psykiskt störda brottslingarna.

Nu har Psykansvarskommittén lagt fram det för arbetet relevanta betänkandet Psykisk störning, brott och ansvar (SOU 2002:3). Ett betänkande som bl.a. bygger på ett återinförande av tillräknelighetsläran. Tillräknelighet (sambandet mellan en gärningsmans psykiska tillstånd och

¹ Kinberg, Olof: Om den s.k. tillräkneligheten, Svenska läkarsällskapets handlingar, band 40, häfte 2, Stockholm 1914, s. 176.

² SOU 1996:185. Straffansvarets gränser. Del II. Bilaga 7, s. 278.

hans straffrättsliga ansvar) föreslås vara en ytterligare förutsättning för straffrättslig skuld. Grunden för en sådan inställning är den allmänt spridda tanken att det är orättfärdigt att straffa någon som har begått en gärning under inflytande av en psykisk störning eller en tillfällig sinnesförvirring om gärningen, på grund av störningen eller sinnesförvirringen, inte kan sägas vara ett utslag av gärningsmannens fria val och han därför inte kan rå för den.³

Straffrättslig ansvarsfrihet föreslås därför i kommande rätt föreligga om en gärningsman till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknade förmåga att förstå innebörden av sin gärning eller att anpassa sitt handlande i enlighet med en sådan förståelse.⁴

Min föresats med examensarbetet är att utreda förslaget om tillräknelighet. Varför måste kravet på tillräknelighet på nytt vara en brottsförutsättning i svensk rätt, och framför allt, vilka blir konsekvenserna?

1.2 Syfte och avgränsningar

Syftet med arbetet är således att för läsaren ge en förklaring till och belysa Psykansvarskommitténs förslag om tillräknelighet. Huvudsakligen är min tanke att för densamma klargöra tillräknelighetskravets och den framtida rättstillämpningens konsekvenser.

Jag avser även att framföra synpunkter på kommitténs betänkande i de frågor jag finner relevanta. Någon fullständig genomgång av förslaget görs följaktligen inte. Följdändringar berörs inte såvida de inte är av vikt för tillräknelighetskravets straffrättsliga konsekvenser beträffande psykiskt störda (detta gäller t.ex. barns straffrättsliga ansvar samt förverkande av rätten att ta arv eller testamente). Frågan om det ekonomiska ansvaret för den rättspsykiatriska vården berörs mycket kort. Det bör påpekas att arbetet är fokuserat på svensk rätt varför komparationen blir tämligen fåordig.

1.3 Metod, material och disposition

Metoden i arbetet är, som sig bör, främst rättsvetenskaplig i form av lagtext- och textanalys. Ämnet psykiskt störda lagöverträdare gör emellertid att vissa tvärvetenskapliga aspekter ifrågakommer (psykiatri).

Vad gäller materialet är doktrin på området synnerligen begränsad. Arbetet utgår av denna anledning men också därför att det är rimligast till stor del från lagförarbeten. Psykansvarskommitténs förslag är kanske inte kontroversiellt men innebär ingripande förändringar i de centrala

³ SOU 2002:3. Psykisk störning, brott och ansvar, s. 230.

⁴ Ibidem, förslag till 1 kap. 2 a § 1 st. BrB.

straffrättsliga bestämmelserna. Att endast ett par artikelförfattare valt att kommentera betänkandet är av denna anledning anmärkningsvärt.

Ovanstående problematisering till trots måste redan här understrykas att ämnet är sådant att arbetet till viss del blir deskriptivt. För att kunna tillgodogöra sig behovet av en reform måste läsaren vara bekant med det nuvarande systemet och dess brister och för att ta till sig reformens konsekvenser måste hon förstå stora delar av reformen. Den deskriptiva tyngdpunkten skall emellertid ligga på kommande rätt.

I kapitel 2 redogörs för historiken kring den straffrättsliga särbehandlingen av psykiskt störda. Kapitel 3 behandlar gällande rätt och problem med densamma. Psykansvarskommitténs uppdrag och allmänna utgångspunkter berörs mycket kort i kapitel 4. I kapitel 5 återges de argument som anförs av kommittén och har anförts av andra för och mot ett tillräknelighetskrav samt kommitténs ställningstagande i denna del. Utformningen av nämnda tillräknelighetskrav och dess båda huvudkomponenter beskrivs i kapitel 6. Kapitel 7 rör det specifika problemet – tillräknelighetsbestämmelsens konsekvenser för kommande rätt. I avslutningen, kapitel 8, ges allmänna synpunkter. Egna slutsatser presenteras sist i de deskriptiva kapitel jag finner det nödvändigt, kapitel 3 och 5. I det analyserande kapitlet 7 presenteras sådana slutsatser och synpunkter istället löpande.

2 Kort historik och frågans tidigare behandling

2.1 Den allmänna och internationella utvecklingen

2.1.1 De äldsta samhällena och den romerska rätten

Tanken att sinnessjuka bör ges en straffrättslig särbehandling är urgammal. De äldsta rättskällor vi känner till innehåller regler om detta. Redan i det gamla judiska samhället och i det antika Grekland behandlades således de psykiskt störda lagöverträdarna på ett annat sätt än andra sådana. Gemensamt för uppfattningarna i denna äldre tid var att det utmärkande för psykiskt störda var deras brist på normalt mänskligt förnuft. Denna förnuftsbrist var det huvudsakliga skälet till att de inte ansågs kunna ställas till ansvar för sina gärningar.⁵

Även i den romerska rätten föreskrevs att de psykiskt störda lagöverträdarna skulle behandlas annorlunda men synen på de psykiska sjukdomarnas karaktär och konsekvenser var mer utvecklad än i äldre rätt. Generellt gällde i denna lag att den psykiskt störda inte skulle straffas då hans handlingar inte ansågs styrda av fri vilja.⁶

2.1.2 Senare utveckling

Under den tid då rättsväsendet organiserades i de europeiska länderna, dvs. från medeltiden fram till 1800-talet, följde utvecklingen vad gällde de psykiskt stördas straffrättsliga ställning två huvudlinjer. Den ena innebar att den misstänkte gavs större möjligheter att åberopa sinnessjukdom som ursäkt eller förmildrande omständighet i samband med rannsakingen. Det var framför allt i den engelska rättstraditionen som förevarande princip fick en tydlig formulering och stor betydelse. Den andra utvecklingslinjen, som i stor utsträckning kom att prägla den kontinentala rättsutvecklingen, byggde på försök att formulera en mer vetenskapligt orienterad kunskap om människan såsom social varelse. Här fanns synsätt som hängde samman med den framväxande kriminalantropologin, rättspsykiatrin och kriminalpsykologin.⁷

⁵ SOU 1996:185. Del II, s. 260. Aristoteles moralfilosofiska synsätt innebar t.ex. att det var förnuftet och den fria viljan som låg till grund för människors moraliska ansvarighet. Människor utan förnuft kunde således inte vara ansvariga för sina gärningar.

⁶ Qvarsell, Roger: Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom. Stockholm 1993, s. 16.

⁷ Ibidem, s. 18 f.

Den utveckling som skedde inom psykiatri i Frankrike under första hälften av 1800-talet innebar bl.a. att det växte fram en uppfattning om att psykiska sjukdomar kunde vara partiella. Utvecklingen på kontinenten influerades dessutom av tankarna från upplysningstidens filosofer och samhällsreformatorer. Förevarande strömningar gav upphov till en ny syn på straffrätt och straffverkställighet – den klassiska straffrättsskolan slog igenom. Straffrättens nya riktning ställde krav på större humanitet i rättsskipningen och hävdade principerna om legalitet, proportionalitet och likhet inför lagen såsom straffrättens fundament. Människans fria vilja var hörnstenen i den liberalt influerade straffrättsteorin. Människan kunde således välja mellan laglydnad och lagbrott. Begick hon ett brott, ådrog hon sig en skuld som skulle sonas med straff. De människor som inte kunde betecknas som fria och förnuftiga var undantagna från den straffrättsliga ansvarigheten. Hit hörde barn, psykiskt sjuka och psykiskt utvecklingsstörda.

Med början i Frankrike år 1791 tillkom under de följande årtiondena en rad nya strafflagar på kontinenten under inflytande av den ifrågavarande skolan. Tilläggas bör att teorin om partiella sinnessjukdomar också fick stor betydelse för de bestämmelser om s.k. förminskad tillräknelighet som infördes i flera länders lagstiftning vid 1800-talets mitt och då möjligheten att gradera ansvarigheten på sådant sätt att denna stod i proportion till sinnessjukdomens omfattning.⁸

Utvecklingen inom psykiatri i Frankrike i början av 1800-talet fick stor betydelse för rättsväsendet även på ett mera principiellt plan. Läkarnas och psykiatrikernas inflytande över bedömningen av brottslingarnas sinnesskickade ökade och de psykiskt störda blev i större utsträckning föremål för behandling. Empiriska studier av brottslingens person och dennes sociala miljö ledde till ifrågasättandet av de moralfilosofiska föreställningarna om ansvar och tillräknelighet. Den individualpreventiva aspekten på straffet trädde i förgrunden genom att uppmärksamheten riktades mot brottslingens person istället för på gärningen.

Den italienske och socialistiske läkaren Cesare Lombroso (1835-1909) brukar kallas för den naturvetenskapliga eller positiva straffrättsskolans upphovsman och för kriminologins grundare. Hans ursprungliga teorier gick ut på att vissa människor var födda förbrytare. Senare modifierade han detta och erkände även andra faktorer än biologiska såsom ekonomiska, sociala och klimatologiska som betydelsefulla för brottslighetens uppkomst. Av betydelse är hans tes att straffet skulle anpassas efter brottslingens egenart med hänsyn till graden av farlighet. En tes som alltså gick i helt motsatt riktning mot den klassiska skolans tankar om lika straff för lika brott. Lombrosos lärjunge Enrico Ferri (1856-1929) hävdade att tillräknelighetsbegreppet borde avskaffas och att även en psykiskt störd person var skyldig att underkasta sig den påföljd som i hans fall var den

⁸ SOU 1996:185. Del II, s. 264 f. Se för Sveriges vidkommande nedan under 2.2.2.

mest ändamålsenliga för att avhålla honom från att begå brott, oftast inspärning på hospital.⁹

En riktning bestående av mer moderata straffrättstänkare, den moderna eller sociologiska skolan, vars främste företrädare var den tyske rättsvetenskapsmannen Franz von Liszt (1851-1919) försökte finna gemensamma drag mellan den klassiska och den positiva skolan. Riktningen delade tanken att brottsligheten skulle bekämpas som ett socialt fenomen med den positiva skolan. Man kunde emellertid tänka sig att behålla ett tillräknelighetsbegrepp, ett emiriskt sådant, varmed tillräknelighet betydde mottaglighet för den genom straffet åsyftade motivbildningen.¹⁰

2.2 Den svenska utvecklingen och frågans tidigare behandling

2.2.1 Före 1864 års strafflag

Utvecklingen i övriga Europa har naturligtvis påverkat synen i Sverige på den straffrättsliga särbehandlingen av psykiskt störda.

De äldsta svenska lagbestämmelserna, landskapslagarna, innehöll bestämmelser om att sinnessjuka, eller som termen löd, de "afvita" (från vettet), skulle behandlas annorlunda än andra lagöverträdare. Bestämmelserna och rättsskipningen ger emellertid ingen klar bild av hur de psykiskt störda egentligen behandlades i straffrättsligt hänseende.¹¹

1743 års lag berörde de psykiskt störda mycket kortfattat i en mening. Huruvida denna mening innebar en föreskrift om straffrihet eller om sinnestillståndet kunde räknas som en förmildrande omständighet är omtvistat.¹²

2.2.2 1864 års strafflag och reformer under dess giltighetstid

Under 1800-talets första hälft förändrades de psykiskt stördas straffrättsliga ställning i Sverige på ett genomgripande sätt. Detta hade bl.a. sin grund i att det arbete som inletts med att revidera strafflagstiftningen påverkades av ovan nämnda klassiska straffrättsskolas teorier om ansvar och tillräknelighet. I enlighet med legalitetsprincipens större genomslag skulle området för straffrihet (otillräknelighet) anges direkt i lagtexten. Detta är

⁹ Ibidem, s. 265.

¹⁰ Ibidem, s. 266.

¹¹ Ibidem, s. 267. Det har hävdats att de psykiskt störda inte hade full straffrihet på denna tid samtidigt som det bland domare fanns ett betydande utrymme för godtycke vad gällde behandlingen av dessa.

¹² Qvarsell a. a. s. 81 ff.

bakgrunden till tillkomsten av 1864 års strafflags bestämmelser om tillräknelighet och förminskad tillräknelighet som ursprungligen löd:

5 kap. 4 § SL Gerning, som begås af den, som är afwita, eller hwilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderdomssvaghhet varit beröfwadt, ware strafflös.

5 kap. 5 § SL Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej till sig wisse; ware gerning, den han i det medwetslösa tillstånd föröfwar, strafflös.

5 kap. 6 § SL Pröfwas någon, som brottslig gerning begått, derwid hafwa af kropps- eller sinnessjukdom, ålderdomssvaghhet eller annan utan egen skuld, iråkad förvirring saknat förståndets fulla bruk, ehuru han ej kan för strafflös anses efter 4 eller 5 §; då gälla om dödsstraff hwad i 3 § sägs; och må, i ty fall efter omständigheterna, annat straff jemwäl nedsättas under hwad i allmänhet å gerningen följa bort.¹³

Som framgår av bestämmelserna tog dessa sikte på den psykiskt stördas intellektuella brister. SL lade således vikt vid ett förnuftskriterium och inte, som i många utländska strafflagar, vid brister i den psykiskt stördas fria vilja. Man höll fast vid den klassiska skolans mer intellektualistiska människouppfattning enligt vilken människans förmåga att inse innebörden av lagen och handlingarnas konsekvenser var avgörande för ansvarigheten.¹⁴ Strafflagskommentatorn Carlén hävdade följaktligen att motiven till den fulla straffriheten i 4 och 5 §§ var att varken uppsåt eller oaktsamhet kunde finnas hos en människa som helt saknade förnuftets bruk.¹⁵

Bestämmelsen i 5 kap. 6 § om förminskad tillräknelighet hade, som framgått, sin motsvarighet i flera länder i Europa sedan psykiatrin fastslagit att psykiska sjukdomar kunde vara partiella. Bakgrunden var emellertid regleringen i 1734 års lag om att barn och nödlidande skulle få lindrigare straff än som var föreskrivet för brottet.¹⁶

De ifrågavarande reglerna i 1864 års lag gav upphov till stora problem i den praktiska tillämpningen. Psykiatrikernas ståndpunkter, bl.a. att det borde inrättas särskilda anstalter för de sinnessjuka brottslingarna, började påverka lagstiftningsarbetet. I början av 1900-talet inleddes således en diskussion om en genomgripande omarbetning av lagens tillräknelighetsbestämmelser. Straffrättsprofessorn Johan C.W. Thyrén (1861-1933) kom att från år 1909 vara på offentligt uppdrag sysselsatt med en revidering av strafflagen. Thyrén, som var influerad av nämnda sociologiska skola, föreslog i sina principförslag en bestämmelse som berörde den straffrättsliga problematiken kring de psykiskt störda och tillfälligt sinnesförvirrade.¹⁷

¹³ SOU 1996:185. Del II, s. 269 ff. Regleringen i 1734 års lag upphävdes genom nämnda strafflag. Vid en översyn av den senare år 1890 sammanfördes regleringen i 4 och 5 §§ till den välkända 5 kap. 5 §. Omformuleringar gjordes i 6 § i samband med dödsstraffets avskaffande i fredstid år 1921.

¹⁴ Qvarsell a. a. s. 103.

¹⁵ Carlén, Richard: Kommentar öfver strafflagen. Stockholm 1886, s. 90 f.

¹⁶ SOU 1996:185. Del II, s. 270.

¹⁷ Ibidem, s. 271 f. Se även Thyrén, Johan C.W.: Förberedande utkast till strafflag (Allmänna delen). Lund 1916, s. 28 samt 48.

Thyréns förslag bearbetades vidare i den år 1916 tillsatta Strafflagskommissionen, där den förstnämnde sedermera kom att ingå som ledamot. Kommissionens förslag beträffande de psykiskt störda lagöverträdarna innebar att det skulle införas ett rent medicinskt (psykiatriskt) tillräknelighetsbegrepp. Straffrihet skulle då vara förbehållet de som bedömdes som sinnessjuka eller sinnesslöa. Därutöver föreslogs att den som förklarades straffri i vissa fall skulle förvaras på allmän vårdanstalt.¹⁸ Strafflagskommissionens förslag ledde inte till lagstiftning men vissa av dess tankar kom att realiseras genom andra reformer.¹⁹

År 1935 tillsattes en grupp sakkunniga vari bl.a. docenten i psykiatri och rättspsykiatri Olof Kinberg (1873-1960), citerad inledningsvis, ingick. Denne var den positiva skolans främste företrädare i landet. De sakkunniga skulle se över bestämmelserna om tillräknelighet i SL och dess förslag överlämnades till den år 1938 tillsatta Strafflagberedningen. Den senare fastslog i sitt betänkande att straffriförklaringarna skulle inskränkas till att avse dem som var sinnessjuka eller sinnesslöa (ett rent medicinskt kriterium) och att det skulle införas ett krav på kausalsamband mellan sinnestillståndet och den brottsliga gärningen för att straffriförklaring skulle kunna ske. Reformen, som genomfördes 1945, innebar också att det s.k. jämställdhetsbegreppet infördes i lagstiftningen.²⁰

2.2.3 Brottsbalken, bakgrunden till dess reglering och reformer efter dess tillkomst

Efter nya direktiv år 1944 upptog Strafflagberedningen frågan om en allmän översyn av det straffrättsliga reaktionssystemet i dess helhet. I sitt slutbetänkande Skyddslag föreslog man att straffriförklaringarna skulle avskaffas.²¹ Tillräknelighetsläran hade enligt beredningen spelat ut in roll. Förslaget till lagstiftning, som låg till grund för den radikala förändring av straffrätten som skedde när tillräknelighetsläran avskaffades, var beträffande den ideologiska bakgrunden, som nämnts i inledningen, starkt influerat av den positiva straffrättsskolan. Ansvar och skuld var, som också framgått, för denna skola ålderdomliga begrepp som hörde samman med den klassiska skolans vedergällningsteorier. Alla människor var, oberoende av sin förmåga att eller sitt tillfälle att följa lagen, socialt ansvariga för sina gärningar. Påföljdssystemet skulle utformas på ett sådant sätt att samhället kunde skydda sig mot brott och förebygga brottslighet som ett socialt fenomen och påföljden skulle bestämmas med hänsyn till brottslingens behov av vård eller, för det fall han bedömdes som farlig, samhällets behov

¹⁸ Ibidem, s. 272 f. Se även SOU 1923:9. Förslag till strafflag. Allmänna delen, s. 87 ff.

¹⁹ Se SFS 1927:107, Lag om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare, SFS 1927:108, Lag om internering av återfallsförbrytare samt SFS 1929:321, Sinnessjuklag.

²⁰ SOU 1996:185. Del II, s. 274 f. Se även SOU 1942:59. Strafflagberedningens betänkande om strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m., passim.

²¹ SOU 1956:55. Skyddslag.

av skydd mot honom.²² De psykiskt störda lagöverträdarna skulle således, om vårdbehov förelåg, dömas till vård på sinnessjukhus eller till öppen psykiatrisk vård. Individualpreventiva skäl skulle enligt beredningen vara avgörande för om en sådan vårdåtgärd kom till stånd. Härutöver föreslogs att de psykiskt störda inte skulle kunna dömas till fängelse och att det även i övrigt skulle råda inskränkningar i påföljdsvalet för dem.²³

I propositionen till brottsbalk godtog departementschefen Strafflagberedningens förslag att avskaffa straffriförklaringarna och i stort sett dess förslag i övrigt beträffande de psykiskt störda lagöverträdarna. I brottsbalken infördes följaktligen följande bestämmelser.

31 kap. 3 § BrB Har någon, som begått brottslig gärning, i utlåtande över sinnesundersökning förklarats vara i behov av vård å sinnessjukhus, må rätten, om den finner sådant behov föreligga, förordna att han skall överlämnas till vård enligt sinnessjuklagen. Om gärningen icke begåtts under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämfäst med sinnessjukdom, må dock sådant förordnande meddelas allenast såframt särskilda skäl äro därtill.

33 kap. 2 § 1 st. BrB För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämfäst med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande till särskild vård eller, i fall som angivas i andra stycket, böter eller skyddstillsyn.

Tillräknelighetsläran var därmed formellt avskaffad, även om den i realiteten kom att överflyttas till påföljdsledet genom fängelseförbudet och institutet fri från påföljd. Domstolen kunde förordna om en brottspåföljd, överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen, för de lagöverträdare som bedömdes som sinnessjuka, sinnesslöa eller som omfattades av jämfästhetsbegreppet och som var i behov av vård.²⁴

Påföljderna för de psykiskt störda blev föremål för fortsatt översyn under 1970-talet under ledning av dåvarande Justitieombudsman Alfred Bexelius. År 1977 lade den s.k. Bexeliuskommittén fram sitt betänkande i vilket föreslogs att bestämmelserna avseende de psykiskt störda skulle revideras. Kommitténs förslag överlämnades för fortsatt beredning till Socialberedningen vars förslag innebar att utgångspunkten var att vanliga påföljdsregler skulle gälla de aktuella lagöverträdarna. Samtidigt, menade beredningen, kunde man inte helt undvara särskilda regler för psykiskt avvikande lagöverträdare. På grundval av Socialberedningens betänkande och dettas remissbehandling utarbetades inom Justitiedepartementet en promemoria med bl.a. en skiss till en ny reglering av behandlingen av de psykiskt störda lagöverträdarna. Promemorian behandlades vid en hearing

²² SOU 2002:3, s. 240.

²³ Ibidem, s. 166. Se även SOU 1956:55, s. 266 samt 460 ff.

²⁴ Ibidem, s. 166. Se även prop. 1962:10 med förslag till brottsbalk. Del C, s. 96 ff. samt 519.

år 1986 och den vidare beredningen av denna ledde fram till den proposition som låg till grund för 1991 års reform.²⁵

Straffansvarsutredningen föreslog i sitt modellförslag att en tillräknelighetsreglering skulle återinföras i svensk rätt och att den särskilda påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård skulle avskaffas.²⁶ Detta modellförslag har legat till grund för 2000-talets Psykansvarskommittés direktiv och arbete. Åter föreslås tillräknelighet bli ett krav för straffrättsligt ansvar.

²⁵ Ibidem, s. 167. Se även SOU 1977:23. Psykiskt störda lagöverträdare, SOU 1984:64. Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten samt prop. 1990/91:58. Psykiatrisk tvångsvård m.m. Sistnämnda reform innebar att BrB fick sin nuvarande utformning och behandlas därför i kapitlet om gällande rätt.

²⁶ SOU 1996:185.

3 Gällande rätt

3.1 Allmänt om psykisk störning och straffansvar

3.1.1 Inledning med kort komparation

Principen att somliga bör ges en straffrättslig särbehandling på grund av sin psykiska status har, som framgått, gällt sedan länge i Sverige och i andra länder. Att de lagöverträdare varom här är fråga särbehandlas har att göra bl.a. med de grundläggande principerna om fördelning av straffrättsligt ansvar.

Sverige är emellertid ett av de få länder i världen där tillräknelighetsläran formellt sett och för närvarande inte är en del av det straffrättsliga systemet. I övrigt gäller detta endast på Grönland och i tre amerikanska delstater.²⁷ I nästan alla med vårt land jämförbara länder uppställs alltså, såsom svensk rätt gjorde före brottsbalkens tillkomst, utöver kravet på uppsåt och oaktsamhet tillräknelighet som en ytterligare förutsättning för straffrättslig skuld. Grunden för detta är då, som framgått inledningsvis, oftast den allmänt spridda tanken att det är inhumant att straffa någon som har begått en gärning under påverkan av en sjukdom, om gärningen på grund av sjukdomen, inte kan sägas vara ett utslag av gärningsmannens fria val och han därför inte kan rå för den.²⁸

Att en person har begått en straffbelagd gärning under, såsom det uttrycks i lagen, påverkan av en allvarlig psykisk störning hindrar, i motsats till det nyss nämnda, inte enligt svensk rätt att han omfattas av det straffrättsliga påföljdssystemet. Bedömningen av huruvida han uppfyller det nödvändiga subjektiva rekvisitet är tänkt att göras på vanligt sätt. Är detta rekvisit uppfyllt skall den psykiskt störda lagöverträdaren dömas till ansvar. Se mer om detta härnäst under 3.1.2. Tillräknelighetslärans grunder påverkar istället påföljdsbestämningen vilket förklarar att bestämmelserna i 30 kap. 6 § och 29 kap. 3 § första stycket 2 BrB uppställer ett krav på kausalsamband för att tillämpas.²⁹

För att kunna tillgodogöra sig behovet av den reform på området som nu föreslås av Psykansvarskommittén måste läsaren vara bekant med det nuvarande systemet och dess brister. Av denna anledning följer nedan en

²⁷ SOU 2002:3, s. 230. De amerikanska delstaterna är Idaho, Montana och Utah. Grönlands påföljdssystem har en unik och säregen uppbyggnad som bygger på individualpreventiva tankar och där straffrättsligt ansvar ses som en ovidkommande faktor.

²⁸ Ibidem, s. 230.

²⁹ SOU 1996:185. Del I, s. 493.

beskrivning av svensk gällande rätt beträffande ansvar för brott begånget under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

3.1.2 Det allmänna brottsbegreppet och särskilt om skuldrekvisitet vid psykisk störning

I vårt land kan således alla människor, även små barn och psykiskt störda personer, föröva brott.³⁰ För att ett brott skall föreligga krävs emellertid, som bekant, att en rad brottsförutsättningar av allmän karaktär är uppfyllda. Professor Nils Jareborg har konstruerat ett välkänt schema över dessa brottsförutsättningar; en redovisning av det allmänna brottsbegreppets olika nivåer.³¹

Som påpekats skall bedömningen av huruvida den psykiskt störda lagöverträdaren uppfyller det subjektiva rekvisitet, eller med Jareborgs terminologi det allmänna skuldrekvisitet, göras på vanligt sätt. Kort först om detta skuldrekvisit, kravet på uppsåt eller oaktsamhet: uppsåt innebär i princip att gärningsmannen förstår att han gör något visst (som är otillåtet) medan oaktsamhet innebär att gärningsmannen åtminstone "borde förstå" att han gör något visst. Enligt den s.k. täckningsprincipen krävs, utöver detta, att uppsåtet eller oaktsamheten täcker den otillåtna gärningen sådan den anges genom de olika rekvisiten för rättsstridig gärning.³² Framställningen, bör påpekas, är begränsad till uppsåtsbrott.

Uppsåtsrekvisitet skall således vad gäller psykiskt störda lagöverträdare förstås på samma sätt som annars. Särskilda aspekter gör sig emellertid gällande vid bedömningen då den psykiska störningen skall beaktas. Förekomsten av en psykisk avvikelse behöver inte, men kan, utesluta uppsåt. I det ifrågakvarande rekvisitet ligger ett allmänt krav på medvetenhet som i rättspraxis brukar komma till uttryck genom att det prövas huruvida den psykiskt störda var eller inte var i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. Om denne har varit alltför omtöcknad, dvs. om hans medvetande har varit grumlat, föreligger således inte uppsåt i straffrättslig mening.³³

Såsom exempel på när uppsåt, detta till trots, kan anses föreligga nämner Psykansvarskommittén en person som tror sig delta i finska vinterkriget. Förutsatt att gärningsmannen är medveten om att han skjuter på människor har han uppsåt till just detta, trots att han tror att det sker i en krigssituation, en föreställning som helt saknar förankring i verkligheten.³⁴

³⁰ Se dock 1 kap. 6 § BrB som föreskriver att barn under 15 år inte är straffbara samt 30 kap. 6 §, fängelseförbudet, beskrivet nedan under 3.2.1.

³¹ Se Jareborg, Nils: Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001, s. 33-39 samt bilaga A i arbetet.

³² Ibidem, s. 36.

³³ SOU 1996:185. Del I, s. 504 f. Se t.ex. RH 1999:139 i vilket det inte ansågs visat att den tilltalade varit i sådan grad medveten om sitt handlande att uppsåt förelagat.

³⁴ SOU 2002:3, s. 232 f.

Till detta kommer de fall då gärningsmannen är helt i avsaknad av medvetande. Då konstituerar hans "handlande", eller kroppsrörelse, inte en för straffrätten relevant handling. En brist föreligger då i rekvisiten för rättsstridig gärning, på brottets objektiva sida.³⁵ Gränsdragningen mellan en sådan ofrivillig handling och en handling företagen i ett tillstånd av grumlat medvetande, som alltså utesluter uppsåt, är icke desto mindre svår att göra.³⁶

Det förhållandet att man således vid varje otillåten gärning, utförd av en psykiskt avvikande person, måste ta ställning till om uppsåt eller oaktsamhet förelegat har medfört påtagliga praktiska problem. Ett sådant ställningstagande är, enligt Jareborg, "svårt nog när gärningsmannen är psykiskt normal".³⁷ Det bör tilläggas att en rättspsykiatrisk undersökning får företas i syfte att utröna om det allmänna skuldrekvisitet är uppfyllt. Se vidare om förutsättningarna för rätten att besluta om en sådan undersökning i 1 och 2 §§ LRU. Rätten är, måste påpekas, inte bunden av det medicinska ställningstagandet. I praktiken följer man dock de rättspsykiatriska utlåtandena.³⁸

Det har på många håll hävdats att uppsåtsrekvisitet i praktiken beträffande de psykiskt störda har tolkats mer extensivt än annars.³⁹ Uppsåtsbedömningen för denna grupp lagöverträdare torde, enligt en sådan uppfattning, i de flesta fall resultera i att uppsåt föreligger. Orsaken till detta skulle vara att rätten förbiser ansvarsledet i det till synes hedervärda syftet att kunna överlämna den psykiskt störda brottslingen till den rättspsykiatriska vård han är i behov av. Enligt gällande rätt kan nämligen något överlämnande till sådan vård inte ske vid en frikännande dom pga. bristande uppsåt. Tilläggas bör att Straffansvarsutredningen konstaterar att det finns en del som talar för att det verkligen är så att det aktuella rekvisitet lättare anses uppfyllt när gärningsmannen lider av det lagen benämner en allvarlig psykisk störning.⁴⁰

Avslutningsvis, är alla brottsförutsättningar uppfyllda föreligger ett brott, varvid ansvar kan ådömas den psykiskt störda brottslingen. Dennes psykiska störning får då betydelse framför allt för påföljdsvalet. Mer om detta i det följande under 3.2.

3.1.3 Särskilt om tillfällig sinnesförvirring

En problematik varom här bör nämnas rör den om tillfällig sinnesförvirring. Före brottsbalkens tillkomst betraktades, som framgått, också de tillfälligt

³⁵ SOU 1996:185. Del I, s. 505.

³⁶ Jareborg, Nils: Straffrättens ansvarslära. Uppsala 1994, s. 255.

³⁷ Jareborg i not 31 a. a. s. 359.

³⁸ Anderson, Ants: Domare mäter psykisk sjukdom, SvJT 1984, s. 404.

³⁹ Se t.ex. Strömmerstedt, Monica: Med vett och vilja? Uppsåtets gränser i doktrin och praxis. Stockholm 1987, s. 132, samt Westin, Håkan: En ansvarslös reglering av den galnes skuld, Skuldfrihet och ansvarslöshet, Helsingfors 1994, s. 223.

⁴⁰ SOU 1996:185. Del I, s. 504.

sinnesförvirrade som otillräkneliga enligt en speciell ansvarsfrihetsregel i 5 kap. 5 § andra stycket SL.⁴¹ Regeln avskaffades i samband med brottsbalkens tillkomst. Tanken var emellertid inte att gärningar som begåtts i sådan sinnesförvirring skulle utgöra brott eller att den kategori som undantogs från ansvar i SL nu skulle fällas till ansvar. Istället menade man att en särskild ansvarsfrihetsregel var onödig eftersom ansvarsfrihet i dessa fall följde av den allmänna uppsåtsregleringen.

Med tillfällig sinnesförvirring avses bl.a. förvirring på grund av feber, chock eller slag mot huvudet samt omtöckning vid epilepsianfall, vid blodsockersänkning hos diabetiker eller på grund av medicinering enligt läkares anvisning. Fall då en person använt alkohol eller narkotika utan att vara medveten om det och till följd härav företar personlighetsfrämmande gärningar samt olika typer av förvirringstillstånd som kan uppkomma i samband med uppvaknande ur sömn, narkos eller hypnos kan också omfattas av begreppet.⁴²

I BrB saknas således en bestämmelse om ansvarsfrihet för den som har begått en gärning i ett sådant tillstånd av tillfällig sinnesförvirring som uppkommit utan eget vållande. Däremot regleras i balkens 1 kap. 2 § andra stycke det fall då någon på ett ousäktligt sätt själv försatt sig i ett sådant förvirringstillstånd. I sistnämnda fall skall tillståndet inte medföra att gärningen inte anses som brott. Avsikten är emellertid inte att bestämmelsen skall tolkas e contrario, motsatsvis, på det vis att gärningsmannen skall vara fri från ansvar om han utan egen skuld blivit tillfälligt sinnesförvirrad.⁴³

Gärningar begångna under påverkan av tillfällig sinnesförvirring, som uppkommit utan eget vållande, leder idag normalt inte till straffrättsligt ansvar för gärningsmannen. Rättsläget är dock oklart. Fråga är om en sådan ansvarsfrihet är en följd av en oskriven ansvarsfrihetsgrund eller om det följer av den allmänna uppsåtsregleringen. Praxis synes innebära det sistnämnda, ansvarsfrihet till följd av den allmänna uppsåtsregleringen.⁴⁴ Resonemangen i rättsfallen bygger då på en tillämpning av det nyss berörda i uppsåtsrekvisitet ingående kravet på medvetenhet. Uppfattningen i doktrinen går däremot ut på att förekomsten av en oskriven ansvarsfrihetsgrund stöds av departementschefens uttalande i förarbetena till BrP. En ansvarsfrihetsgrund som det då finns skäl att kodifiera.⁴⁵

⁴¹ Se ovan under 2.2.2, 5 kap. 5 § sedermera 5 kap. 5 § 2 st.

⁴² SOU 1996:185. Del I, s. 551.

⁴³ SOU 2002:3, s. 157.

⁴⁴ Se t.ex. NJA 1969 s. 401 samt RH 1993:80 som båda rör blodsockersänkning hos diabetiker.

⁴⁵ SOU 1996:185. Del I, s. 552. Se även prop. 1964:20 med förslag till lag om införande av brottsbalken, s. 107. Departementschefen uttalar att de som var fria från ansvar enligt SL också enligt BrB skall gå fria från ansvar.

3.2 Regleringen i brottsbalken

3.2.1 Fängelseförbudet

30 kap. 6 § BrB Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.

Det s.k. fängelseförbudet fick sin nuvarande utformning genom 1991 års reform.⁴⁶ Förbudet innebär, som framgår, att fängelse inte får väljas som påföljd för ett brott som har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

För att förbudet skall vara tillämpligt krävs att det föreligger ett kausalsamband mellan störningen och brottet. Ett kausalsamband som motiveras med att fängelseförbudet har att göra med i vilken utsträckning gärningsmannen kan göras ansvarig för sin gärning vilket självfallet har att göra med hans psykiska tillstånd vid gärningstillfället och med om hans handlande påverkats av detta tillstånd. Bristerna i gärningsmannens psykiska status när denne begick brottet kan, enligt departementschefen, ibland vara så allvarliga att fängelse inte bör ådömas.⁴⁷ Enligt förarbetena medför detta krav på kausalsamband emellertid inte några allvarliga praktiska olägenheter. Om gärningsmannen var allvarligt psykiskt störd vid gärningstillfället torde det nämligen ofta vara uppenbart att brottet begåtts under påverkan av störningen. Man framhåller dock att förevarande krav inte kan anses uppfyllt om störningen inte haft ett avgörande inflytande på gärningsmannens handlingssätt. Därför kan prövningen, i vissa fall, vara vansklig.⁴⁸

Fängelseförbudet kompletteras i andra meningen med att rätten, om den finner att någon annan påföljd än fängelse inte heller bör väljas, skall förklara den tilltalade fri från påföljd. Regleringen anses nödvändig av principiella skäl med hänsyn till den begränsning av straffansvaret som förbudet, trots allt, ger uttryck för.⁴⁹

Vad angår påföljdsvalet i övrigt gäller de allmänna bestämmelserna i 30 kap. BrB även de psykiskt störda lagöverträdarna. Är fängelseförbudet tillämpligt kan också skyddstillsyn och villkorlig dom användas, förutsatt att påföljden inte förenas med alternativstraff. Intensivövervakning med elektronisk kontroll, s.k. elboja, kan inte ifrågakomma då detta är en form

⁴⁶ Prop. 1990/91:58. Reformen innebar att begreppen ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom” i 33 kap. 2 § ersattes med samlingsbegreppet ”allvarlig psykisk störning”. Se mer om sistnämnda begrepp nedan under 3.2.3.

⁴⁷ Ibidem, s. 457 f. samt 450.

⁴⁸ Ibidem, s. 458 f.

⁴⁹ Ibidem, s. 480.

av verkställighet av fängelsestraff.⁵⁰ Vad gäller fall då fängelseförbudet inte är tillämpligt betonas i motiven att detta inte innebär att man bör välja fängelse även om fängelse i normala fall skulle följa på gärningen. En alternativ påföljd är då rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § första stycket BrB, varom följer mer härnäst.⁵¹

3.2.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård

31 kap. 3 § 1 st. BrB Lider den som har begått ett brott, för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter, av en allvarlig psykisk störning, får rätten överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.

I bestämmelsen anges förutsättningarna för att rätten såsom brottspåföljd skall kunna överlämna en gärningsman till rättspsykiatrisk vård. Härvid ställs ett krav på att denne vid domstillfället lider av en allvarlig psykisk störning. Vidare krävs, som framgår, att det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat med psykiatrisk tvångsvård. Vid prövningen skall en helhetsbedömning göras vari inte bara gärningsmannens behov av vård vägs in utan också skyddsaspekter, dvs. risken för att denne återfaller i brott. Beträffande ”personliga förhållanden i övrigt” anges i förarbetena som exempel gärningsmannens bostadssituation, sysselsättning och eventuella missbruksproblem.⁵²

Märk att något krav på kausalsamband mellan den psykiska störningen och gärningen inte uppställs vad avser de aktuella möjligheterna att välja rättspsykiatrisk vård som påföljd. Kravet slopades i samband med 1991 års reform eftersom rättens påföljdsval annars skulle begränsas på ett omotiverat sätt.⁵³

Överlämnande till rättspsykiatrisk vård kan vidare endast komma ifråga då påföljden inte kan stanna vid böter. Man vill med detta motverka att mindre allvarliga brott leder till frihetsberövanden som inte står i rimlig proportion till brottets svårhet.⁵⁴

En ytterligare förutsättning för användandet av påföljden är att det i målet har gjorts en rättspsykiatrisk utredning eller har inhämtats ett läkarintyg enligt 7 § i lagen om särskild personutredning i brottmål, ett s.k. § 7-intyg.⁵⁵

31 kap. 3 § 2 st. BrB Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om

⁵⁰ SOU 2002:3, s. 217.

⁵¹ Prop. 1990/91:58, s. 531 f.

⁵² Ibidem, s. 533.

⁵³ Ibidem, s. 456.

⁵⁴ Ibidem, s. 461.

⁵⁵ Se 4 § 1 st. LRU samt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål m.m.

rättspsykiatrisk vård skall äga rum vid vården, om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att han återfaller i brottslighet, som är av allvarligt slag.

Genom 1991 års reform tillskapades det ifrågavarande förfarandet med särskild utskrivningsprövning för vissa fall där samhällsskyddet, och då samhällets behov av att skydda sig mot personer som pga. sitt psykiska tillstånd har en hög benägenhet att återfalla i allvarliga brott, gör sig särskilt starkt gällande. Rätten kan, i samband med domen på överlämnande till rättspsykiatrisk vård, besluta att denna skall vara förenad med särskild utskrivningsprövning, i praktiken en form av farlighetsprövning, som innebär att frågan om utevistelser, permissioner eller utskrivning prövas genom ett särskilt förfarande i länsrätt.⁵⁶ En förutsättning är att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet.⁵⁷

Av den aktuella bestämmelsen framgår att det, förutom det allmänna kravet att gärningsmannen vid domstillfället lider av en allvarlig psykisk störning, förutsätts att brottet har begåtts under påverkan av en sådan störning. Kravet på kausalsamband skall förstås på samma sätt som i 30 kap. 6 § BrB.

Utöver detta måste det till följd av den psykiska störningen föreligga en risk för att gärningsmannen återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag. Rätten skall i första hand besluta om särskild utskrivningsprövning i de fall riskbedömningen avser brott som riktar sig mot eller innebär fara för annans liv, hälsa eller personliga säkerhet. Även om den befarade återfallsrisken således måste avse allvarlig brottslighet ställs inget krav på att det aktuella brottet är allvarligt.⁵⁸

Frågan om när vården, som är förenad med särskild utskrivningsprövning, skall upphöra regleras i 16 § LRV.⁵⁹ Så skall ske när något behov av vård inte längre föreligger dock, vilket är relevant, under förutsättning att det inte längre till följd av den psykiska störning som föranlett beslutet om särskild utskrivningsprövning finns risk för att patienten återfaller i brottslighet av allvarligt slag. Vid sistnämnda bedömning tas särskild hänsyn till tidigare våldsbeteende, patientens aktuella tillstånd i relation till förväntad situation vid utskrivningen, inställning till tidigare brottslighet samt missbruksproblem.⁶⁰ Om en sådan återfallsrisk föreligger är således förutsättningarna för utskrivning inte uppfyllda. Prövningen görs, som nämnts, av länsrätt efter anmälan av chefsöverläkaren eller ansökan av patienten samt efter inhämtande av yttrande från åklagaren.⁶¹

Till sist bör beträffande ifrågavarande paragraf nämnas att tredje stycket ger rätten möjlighet att kombinera överlämnandet av en person till

⁵⁶ SOU 1996:185. Del I, s. 507. Se 10, 10 a samt 16 §§ LRV.

⁵⁷ Se 3 § 1 st. LRU.

⁵⁸ Prop. 1990/91:58, s. 534. Omständigheterna måste emellertid vara sådana att påföljden inte kan stanna vid böter. Se 31 kap. 3 § 1 st. BrB.

⁵⁹ Vad gäller rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning se 12 § LRV.

⁶⁰ Lidberg, Lars (red.): Svensk rättspsykiatri – en handbok. Lund 2000, s. 135.

⁶¹ SOU 1996:185. Del I, s. 509.

rätt psykiatrisk vård med andra påföljder, dock inte fängelse eller överlämnande till annan särskild vård, förutsatt att det är påkallat med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl.

3.2.3 Särskilt om begreppet ”allvarlig psykisk störning”

Som framgått är begreppet ”allvarlig psykisk störning” av relevans för såväl fängelseförbudet som möjligheten att överlämna en brottsling till rätt psykiatrisk vård. Detta samlingsbegrepp ersatte de tidigare begreppen ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” samt jämställdhetsbegreppet genom 1991 års reform. Avsikten med den ändrade begreppsbildningen var bl.a. att undanröja den bristande överensstämmelsen mellan den straffrättsliga regleringen och den administrativa vårdlagstiftningen samt att anpassa förstnämnda reglering till nutida terminologi inom psykiatrin. Samtidigt infördes följaktligen samma begrepp i den administrativa tvångsvårdslagstiftningen såsom en allmän förutsättning för att tvångsvård skall kunna komma till stånd.⁶²

Jämställdhetsbegreppet hade fått en vidsträckt och obestämd tillämpning i praxis varför man genom den aktuella reformen ville inskränka möjligheterna till särbehandling i vissa fall. En del av jämställdhetsfallen kommer inte att falla in under uttrycket allvarlig psykisk störning, menar föredragande statsrådet.⁶³

Som ett ytterligare skäl för den ifrågavarande förändringen anges också att ett rent biologiskt sjukdomsbegrepp inte längre får vara avgörande. I stället betonar man att det skall vara fråga om en helhetssyn då psykiska sjukdomar numera kan återföras på andra faktorer än biologiska såsom psykologiska och sociala, vilka ofta samspelar och förstärker varandra.⁶⁴

Vilka psykiska störningar medför då straffrättslig särbehandling enligt gällande rätt? Inledningsvis bör nämnas att grundbegreppet ”psykisk störning” är avsett att vara en samlingsbeteckning för alla slags psykiska sjukdomar och andra psykiska avvikelser, inbegripet psykisk utvecklingsstörning. Utöver detta krävs emellertid att störningen är kvalificerad och kan betecknas som en allvarlig psykisk störning. I propositionen anges följande exempel på vilka tillstånd som kan utgöra en sådan störning.

Till allvarlig psykisk störning bör i första hand räknas tillstånd av psykotisk karaktär, således tillstånd med störd realitetsvärdering och med symtom av typen vanföreställningar, hallucinationer och förvirring. Till följd av en hjärnskada kan vidare en psykisk funktionsnedsättning av allvarlig art (demens) med störd realitetsvärdering och bristande förmåga till orientering i tillvaron uppkomma.

⁶² Prop. 1990/91:58, s. 452.

⁶³ Ibidem, s. 451 ff. Bl.a. hade personlighetsstörda (såsom psykopater) särbehandlats i större utsträckning än som varit avsikten vid jämställdhetsbegreppets tillkomst.

⁶⁴ Ibidem, s. 85.

Till allvarlig psykisk störning bör också räknas allvarliga depressioner med självmordstankar. Vidare bör dit föras svårartade personlighetsstörningar (karaktärsstörningar), exempelvis vissa invalidiserande neuroser och personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär.

Tvångsvård bör vidare kunna aktualiseras när en krisreaktion är sådan att påverkan på den psykiska funktionsnivån blir så uttalad att den är av psykotisk art.

Till allvarlig psykisk störning bör hänföras också alkoholpsykoserna, såsom delirium tremens, alkoholhallucinos och klara demenstillstånd. Detsamma gäller de psykosor som kan drabba narkotikamissbrukare. Även i andra situationer när en missbrukare har kommit in i ett allvarligt förvirringstillstånd och det är uppenbar fara för hans fysiska hälsa eller liv, skall tvångsvård kunna tillämpas. I vissa fall kan vidare ett abstinensstillstånd vara så svårartat att det under en kortare tid måste betecknas som allvarlig psykisk störning.⁶⁵

Vad gäller psykiskt utvecklingsstörda, bör påpekas, gäller enligt de aktuella motiven att enbart hämning i förståndsutvecklingen inte skall kunna utgöra grund för tvångsvård. För övrigt betonas i detta sammanhang att samma påföljdsregler alltså tillämpas beträffande denna grupp som vad gäller övriga psykiskt störda vilket innebär att de kan dömas till fängelse och överlämnas till rättspsykiatrisk vård.⁶⁶

Vid bedömningen av om en psykisk störning är allvarlig måste, enligt propositionen, hänsyn tas till såväl störningens art som dess grad. Med art avses sjukdomstypen och grad syftar på den psykosociala funktionsnivån samt hur svåra symtomen är. Vissa psykiska störningar, t.ex. schizofreni, är alltid allvarliga till sin art men behöver, om förloppet är lindrigt, inte vara allvarliga till sin grad. Andra störningar, såsom depressioner, är inte allvarliga till sin art men kan vara av sådan grad att en allvarlig psykisk störning anses föreligga. Med andra ord måste en sammanvägning göras i varje enskilt fall av störningens art och de symtom och yttringar som belyser dess grad. Hänsyn skall vidare tas till växlingar i tillståndet och återfallsrisken om vården avbryts för tidigt. Avslutningsvis påpekas i motiven att störningen är av allvarlig art så länge påtaglig risk föreligger för att de psykiska symtomen återkommer om behandlingen avbryts.⁶⁷

I Justitiekammarens betänkande hänvisas till propositionens nyss anförda vägledande uppräkningslista över vilka tillstånd som bör falla in under samlingsbegreppet. Samtidigt framhålls att uppräkningslistan inte är avsedd att vara uttömmande.⁶⁸

Anvisningar beträffande tolkningen av det relevanta begreppet ges av Socialstyrelsen i dess allmänna råd rörande tillämpningen av LPT och LRV.⁶⁹

⁶⁵ Ibidem, s. 86.

⁶⁶ SOU 2002:3, s. 158 ff. En möjlighet att döma utvecklingsstörda lagöverträdare till en särskild påföljd, vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda, avskaffades i samband med 1991 års reform.

⁶⁷ Prop. 1990/91:58, s. 87.

⁶⁸ Bet. 1990/91:JuU34. Psykiskt störda lagöverträdare, s. 28.

⁶⁹ Se SOSFS 2000:12. Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård, 3 kap. Som allvarlig psykisk störning bör, i enlighet

3.2.4 Strafflindring

29 kap. 3 § 1 st. 2 BrB Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet skall, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas [...]

2. om den tilltalade till följd av en psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande [...]

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

Bestämmelsen om strafflindring eller förminskad tillräknelighet innebär alltså att rätten vid bedömningen av straffvärdet såsom en förmildrande omständighet särskilt skall beakta om den tilltalade till följd av en psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Avsikten med paragrafen är, enligt motiven, att möjligheterna att ge strafflindring skall vara större vad gäller psykiskt störda än i andra fall.⁷⁰

Som framgår är bestämmelsen begränsad till sådana fall där det föreligger ett kausalsamband mellan störning och brott vilket motiveras på samma sätt som beträffande fängelseförbudet.⁷¹ Märk att den psykiska störningen inte i sig behöver vara allvarlig, men det förutsätts ju att den varit sådan att den orsakat starkt nedsatt kontrollförmåga.⁷²

Tilläggas bör att relevant ”sinnesrörelse” kan bestå i tillfällig depression eller stark upprördhet. Med ”annan orsak” åsyftas tillstånd såsom extrem trötthet, fysisk utmattning eller hög feber.⁷³

I förarbetena påpekas att den ifrågavarande bestämmelsen är tillämplig även om lagöverträdaren är psykiskt återställd vid domstillfället.⁷⁴

Slutligen följer av andra stycket i den här berörda paragrafen att rätten i ett sådant fall får döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet, om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde.

härmed, räknas psykosor, depression med självmordsrisk, svår personlighetsstörning med impulsgenombrott av psykoskaraktär eller annan psykisk episod och svår psykisk störning med starkt tvångsmässigt beteende. Kleptomani, pyromani och sexuella perversioner, t.ex. pedofili, kan i vissa fall utgöra sådan störning. Se även SOSFS 1996:14.

Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om rättspsykiatrisk undersökning.

⁷⁰ Prop. 1990/91:58, s. 473. Den aktuella möjligheten till strafflindring är historiskt förankrad, se ovan under 2.2.2.

⁷¹ Ibidem, s. 457 f. Se ovan under 3.2.1.

⁷² Jareborg, Nils och Zila, Josef: Straffrättens påföljdslära. Stockholm 2000, s. 117.

⁷³ Ibidem, s. 117.

⁷⁴ Prop. 1990/91:58, s. 530.

3.3 Problem med gällande rätt

3.3.1 Problem med gällande rätt främst vad avser straffrättsliga frågor

Frågan om behandlingen av lagöverträdare med brister eller avvikelser i psykiskt hänseende är ett av de svåraste, principiellt viktigaste och mest kontroversiella problemen inom kriminalpolitiken. Problemet består framför allt i att finna en ordning som samtidigt tillgodoser alla de krav på rättvisa, humanitet, samhällsskydd och andra hänsyn som här gör sig gällande.⁷⁵

Det finns till synes all anledning att understödja detta uttalande i propositionen till 1991 års reform. Åtskilliga straffrättsliga problem framträder beträffande regleringen avseende psykiskt störda lagöverträdare i allmänhet och kanske den nuvarande regleringen i synnerhet. Den nuvarande regleringen har under årens lopp utsatts för kritik från olika håll. En rad problem har följaktligen framhållits av Straffansvarsutredningen och Psykansvarskommittén samt i den senares direktiv. Problem som jag i det följande beskriver med avsikt att belysa det eventuella behovet av en reform. Det bör påpekas att problembeskrivningen inte gör anspråk på att vara heltäckande utan främst straffrättsliga problem, problem med ansvarsprövning och påföljdsbestämning, lyfts fram.

Flertalet sådana problem har inledningsvis att göra med fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. Har någon begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får denne inte dömas till fängelse. Om det emellertid vid domstillfället inte längre föreligger någon sådan allvarlig psykisk störning kan påföljden, som framkommit, inte heller bestämmas till rättspsykiatrisk vård. Speciellt om brottet är allvarligt står påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn inte i rimlig proportion till brottets allvar vilket leder till otillfredsställande resultat och skevheter i systemet. Ett exempel härpå är det uppmärksammade Flinkfallet (NJA 1995 s. 48). En fullt möjlig utgång i förevarande fall hade med den nuvarande regleringen varit att Mattias Flink dömts till skyddstillsyn för sju mord och tre mordförsök.⁷⁶

Ett ytterligare problem med förbudet är att det inte är möjligt att döma en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare till kontraktsvård eller samhällstjänst, detta trots att, åtminstone kontraktsvård, enligt Psykansvarskommittén torde vara en lämplig påföljd för psykiskt störda. Skyddstillsyn med sådan föreskrift skall nämligen förenas med ett alternativt fängelsestraff vilket alltså inte kan dömas ut med hänsyn till

⁷⁵ Ibidem, s. 448.

⁷⁶ Se NJA 1995 s. 48. Fråga var i fallet om Mattias Flink begått gärningarna, sju mord och tre mordförsök, under påverkan av en allvarlig psykisk störning och om han vid domstillfället led av en sådan störning. Socialstyrelsens rättsliga råd menade att det förstnämnda var fallet. Högsta domstolen, däremot, fann att tillfälliga tillstånd av psykotisk karaktär, utlöst av alkoholberusning, inte är att anse som en allvarlig psykisk störning vid tillämpning av fängelseförbudet. Flink kunde följaktligen dömas till livstids fängelse. Fallet har kritiserats och exempel finns på att det inte har vunnit efterföljd, se t.ex. RH 2001:38.

fängelseförbudet. Som tidigare påpekats kan inte heller s.k. elboja komma ifråga då detta är en form av verkställighet av fängelsestraff. I en del fall leder, med andra ord, gällande rätt till att psykiskt störda lagöverträdare av ovidkommande skäl får en mer ingripande påföljd än andra sådana.⁷⁷

I vissa fall framstår i enlighet härmed påföljderna för psykiskt störda som oproportionella i förhållande till brottets straffvärde. Psykiskt störda blir föremål för omfattande frihetsinskränkningar vid mindre allvarlig brottslighet eller kommer ut i samhället omgående vid grov brottslighet. Frågan om proportionalitet betraktas således också som ett problem med nuvarande särbehandling.⁷⁸

Fängelseförbudet är, som nämnts, en rest från tillräknelighetsläran. Den som är allvarligt psykiskt störd bör då inte hållas fullt ut ansvarig för vad han har gjort när hans handlande har haft samband med hans tillstånd. Förbudet har emellertid endast betydelse på påföljdsnivån och inverkar inte på frågan huruvida straffrättsligt ansvar överhuvudtaget bör komma ifråga.⁷⁹ Är det med andra ord rimligt att anse t.ex. en person som vid gärningstillfället i och för sig haft uppsåt men som var akut psykotisk och vars uppfattning om sakförhållandena helt saknade förankring i verkligheten såsom straffrättsligt ansvarig? Finns inte fall då man helt bör fria från ansvar istället för att döma till en mindre ingripande påföljd?

Å andra sidan omfattar fängelseförbudet en del fall då ansvarsfrihet knappast hade kommit ifråga ifall det i svensk rätt hade uppställts ett krav på tillräknelighet. En person har t.ex. begått ett mycket grovt brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning men hans uppfattning om verkligheten eller förmåga att kontrollera sitt handlande har inte varit så nedsatt att det är rimligt att befria honom från straffrättsligt ansvar. I nuläget gäller i ett sådant fall samma begränsningar i påföljdsvalet som beträffande ovannämnda person vars uppfattning om sakförhållandena helt saknade förankring i verkligheten. Är det hållbart att den vars subjektiva förhållande är sådant att han kan fällas till ansvar, om vårdbehov saknas, inte kan dömas till andra påföljder än villkorlig dom och skyddstillsyn? Återigen hänvisas till Flinkfallet.⁸⁰

Ett inte obetydligt straffrättsligt problem gäller, som framkommit, uppsåtsbedömningarna i mål med psykiskt störda. Det finns anledning att anta att uppsåtsrekvisitet i sådana mål tillämpas alltför extensivt vilket naturligtvis är såväl olyckligt som förkastligt ur principiell juridisk synvinkel. Bara i ett eller ett par fall per år ogillas åtal därför att den psykiskt störda har ansetts sakna uppsåt, trots att det i sådana mål otvivelaktigt är särskilt svårt att göra den ifrågavarande bedömningen. Denna extensiva tillämpning av uppsåtsrekvisitet har troligtvis att göra med

⁷⁷ SOU 2002:3, s. 217.

⁷⁸ Ibidem, s. 218.

⁷⁹ SOU 1996:185. Del I, s. 524.

⁸⁰ Ibidem, s. 525.

det förhållandet att något överlämnande till rättspsykiatrisk vård inte, enligt den nuvarande ordningen, kan ske vid en frikännande dom pga. bristande uppsåt. Rätten måste så att säga ”tänja ut” uppsåtet så att erforderlig vård kan komma till stånd.⁸¹ Leder gällande rätt till att personer som inte borde dömas för brott döms för brott?

Nämnda förhållande betraktas också som ett samhällsskyddsproblem. För att samhällsskyddsaspekten skall kunna tillmätas självständig betydelse krävs nämligen såväl att den tilltalade fälls till ansvar som att påföljden bestäms till rättspsykiatrisk vård i förening med särskild utskrivningsprövning. Är någon av förutsättningarna inte uppfyllda finns således enligt gällande rätt ingen möjlighet att beakta samhällsskyddsintresset. Den som har begått grova brott och som bedöms vara ”farlig” men som till följd av bristande uppsåt inte kan fällas till ansvar kan således varken få vård eller tas om hand med hänsyn till samhällsskyddsintresset.⁸²

Ännu ett straffrättsligt problem rör utvecklingsstörda lagöverträdare, varom nämnts mycket kort ovan under 3.2.3. Den omständigheten att vanliga påföljdsregler gäller även denna grupp har kritiserats då detta innebär att en utvecklingsstörd lagöverträdare kan dömas till fängelsestraff, trots att detta är olämpligt med hänsyn till hans personliga förhållanden, eller överlämnas till rättspsykiatrisk vård trots att han inte har något psykiatriskt vårdbehov. Ifrågavarande problem, bör påpekas, gäller också personer med vissa neuropsykiatriska störningar såsom autism och autismliknande tillstånd.⁸³

Rättsläget vad gäller sådana tillfälliga förvirringstillstånd som beskrivits ovan under 3.1.3 är osäkert. Någon uttrycklig reglering av frågan existerar inte varför det kan diskuteras om ansvarsfrihet i sådana fall följer av en oskriven ansvarsfrihetsgrund eller av den allmänna uppsåtsregleringen. Även denna problematik omnämns. Finns månne ett behov av att i lag reglera betydelsen av tillfällig sinnesförvirring som uppkommit utan eget vållande?

Svensk gällande rätt är unik i världen genom att inte ha tillräknelighet som brottsförutsättning. Denna sällsynthet brukar ses som ännu en problematik då den kan försvåra ett internationellt samarbete. Straffansvarsutredningen förutsätter t.ex. att tillräknelighet kommer att vara en ansvarsförutsättning inom den framväxande interna EU-straffrätten.⁸⁴

Slutligen bör ett par vårdproblem framhållas. Systemet med särskild utskrivningsprövning medför, i enlighet med 16 § LRV, att personer kan hållas kvar i slutna vård trots att förevarande vård inte behövs av

⁸¹ Westin a. a. s. 223. Se även Wennberg, Suzanne: Behovet av en straffrättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar – vad är myt och vad är verklighet?, JT 1999-2000, s. 633.

⁸² SOU 2002:3, s. 219.

⁸³ Dir. 1999:39.

⁸⁴ SOU 1996:185. Del I, s. 523 f.

medicinska skäl i de fall riskprognosen fortfarande är positiv. Härigenom kan man komma i konflikt med den psykiatriska världsorganisationens Hawaiiideklaration från år 1977 som stadgar förbud mot kvarhållning av färdigvårdade patienter i tvångsmässig vård. Inom läkarkåren upplever man följaktligen detta som en etisk konflikt.⁸⁵

Flera studier har visat att det finns ett stort antal psykiskt störda lagöverträdare i svenska fängelser.⁸⁶ Kriminalvårdens möjligheter att ge vård är emellertid begränsade och den allmänna sjukvården har svårt att tillgodose kriminalvårdsklienternas behov.⁸⁷ Att vårdbehovet inte tillfredsställs för lagöverträdare som behöver vård är såväl ett relevant som aktuellt problem som här alltså inte negligeras.

3.4 Slutsats – behovet av en reform

Av det ovan anförda följer, synes det mig, att den med brottsbalken gällande ordningen inte på ett nöjaktigt sätt tillgodoser alla de krav på rättvisa, humanitet och samhällsskydd som gör sig gällande beträffande de lagöverträdare varom här är fråga. Det finns med andra ord ett avsevärt behov av att ändra gällande rätt. Fråga är då om de rent lagtekniska bristerna i denna brottsbalkens individualpreventiva ansvarsmodell kan repareras eller om det är dags att återgå till den gamla ansvarsfrihetsmodellen och istället fokusera på frågor om ansvar och skuld.

⁸⁵ SOU 2002:3, s. 215. Se Hawaiiideklarationen i Lidberg a. a. s. 462-464, art. 7.

⁸⁶ Se t.ex. Levander, Sten m.fl.: Alarmerande siffror om intagna på svenska fängelser. Psykiska skador vanliga bland interner, Läkartidningen 1997 nr 1, s. 46-50.

⁸⁷ Enligt den s.k. normaliseringsprincipen har kriminalvårdsklienten samma rätt som andra medborgare till samhällets stöd- och vårdinsatser. Inom kriminalvården får emellertid endast frivillig vård ges. Vid behov av kvalificerad psykiatrisk vård eller tvångsvård skall kriminalvården få stöd av den allmänna psykiatriska vården. För tvångsvård krävs dock bl.a. att klienten lider av en allvarlig psykisk störning, se 4 § LRV.

4 Allmänt om kommande rätt

4.1 Kort om Psykansvarskommitténs uppdrag och allmänna utgångspunkter

År 1999 tillsattes sålunda en parlamentariskt sammansatt kommitté med uppdrag att lämna förslag till en reformerad reglering av det straffrättsliga ansvaret och formerna för ingripanden mot psykiskt störda lagöverträdare.⁸⁸ Kommittén, som kallat sig Psykansvarskommittén, överlämnade i december år 2001 det för arbetet relevanta betänkandet Psykisk störning, brott och ansvar (SOU 2002:3). Ett betänkande som innebär tämligen ingripande förändringar i de centrala straffrättsliga bestämmelserna.

Psykansvarskommittén har, beträffande uppdraget, bl.a. haft att analysera argumenten för och mot återinförandet av en tillräknelighetsreglering. Man har dessutom haft att beakta intresset av att påföljden för de psykiskt störda innebär ett rimligt ingripande med hänsyn till det begångna brottet. Förslaget får emellertid inte innebära avsevärt ökade möjligheter att besluta om tidsbestämda frihetsberövanden vid allvarlig brottslighet.⁸⁹

Det bör påpekas att den ifrågasvarande kommittén konstaterar att behovet av att ändra bestämmelserna rörande psykiskt störda lagöverträdare är stort. Ett nytt system, menar man, måste bättre än idag tillgodose grundläggande krav på humanitet, rättvisa, rättssäkerhet och proportionalitet.⁹⁰

I det aktuella betänkandets sjunde kapitel presenteras ett antal allmänna utgångspunkter som kommittén anser böra gälla för det reformerade system som man föreslår. Allmänna utgångspunkter eller riktlinjer av relevans för förslaget och därmed för arbetet varför dessa beskrivs kort i det följande.⁹¹

Inledningsvis skall, hävdar man, behovet av vård tillgodoses oberoende av vilken påföljd eller annan reaktion som bestäms i det enskilda fallet. Vård bör då ges utifrån vårdbehovet efter en psykiatrisk bedömning och inte vara beroende av vilken påföljd som dömts ut i det enskilda fallet. Vårdbehovet skall, med andra ord, påverka *hur* påföljden verkställs men inte själva *valet* av påföljd. Domstolens påföljdsval skall istället, liksom för andra

⁸⁸ Straffansvarsutredningen presenterade i sitt betänkande, Straffansvarets gränser (SOU 1996:185), som nämnts ett modellförslag för ett nytt reaktionssystem för de psykiskt störda. Ett modellförslag som legat till grund för förevarande kommittés direktiv, dir. 1999:39, och fortsatta arbete.

⁸⁹ Dir. 1999:39 samt SOU 2002:3, s. 139.

⁹⁰ SOU 2002:3, s. 220.

⁹¹ Den fortsatta beskrivningen bygger huvudsakligen på SOU 2002:3, kap. 7 s. 221-227.

lagöverträdare, styrs av brottets straffvärde eller art eller huruvida fråga är om återfall i brott.⁹²

Kommitténs strävan är vidare vad man kallar ett humanare och mer ändamålsenligt reaktionssystem vari pågående vård och andra åtgärder skall vägas in i bedömningen av om det straffrättsliga systemet överhuvudtaget behöver användas samt vari påföljdsval och verkställighetsformer styrs av situationens krav samt behov och inte av kostnadshänsyn.

De allmänna principerna för straffmätning och påföljdsval bör alltså, enligt kommittén, i högre grad än idag styra och sätta ramarna för det straffrättsliga ingripandet förutsatt att den psykiskt störda döms till straffrättsligt ansvar. Detta främjar nämligen berättigade krav på förutsebarhet, likabehandling och proportionalitet.

Den för arbetet mest betydelsefulla utgångspunkten är att skuldprincipen bör få större genomslag vid ansvarsprovningen. Nyss nämnda större utrymme för allmänna principer för påföljdsbestämning vad gäller psykiskt störda skall, menar kommittén, kopplas till en starkare fokusering på ansvarsledet. Att skuldprincipen, varom följer mer nedan under 5.2.1, får ett större genomslag medför vad man benämner en verklig och etiskt försvarbar ansvarsprovning.

Att samhällsnyttan bör beaktas vid grova brott mot liv eller hälsa är en ytterligare utgångspunkt för kommittén. Ingripanden som grundas på sådana samhällsskyddsskäl måste emellertid framstå som legitima och rättvisa då de präglas av den osäkerhet som ligger i att bedöma en persons framtida beteende.

Vidare eftersträvas ett mer renodlat reaktionssystem där tydliga skillnader görs mellan omständigheter som rör straffrättsligt ansvar, vårdbehov och samhällets skyddsbehov. En sådan ökad renodling innebär sannolikt, enligt kommittén, att risken för konflikter mellan nämnda aspekter minskar och att systemet blir lättare att tillämpa.

Avslutningsvis framhåller Psykansvarskommittén svårigheterna med att skapa ett felfritt system.

Något perfekt system för hur psykiskt störda lagöverträdare skall hanteras kommer vi inte att kunna föreslå. Problem och upprörande enskilda fall kommer ofrånkomligen att förekomma även efter ett genomförande av vårt förslag och sannolikt leda till krav på ytterligare förändringar.

Därför menar man att målsättningen skall vara flexibla men ändå robusta lösningar på de problem med gällande rätt som beskrivits ovan.

⁹² Se beträffande straffvärdebedömningen 29 kap. 1 § andra stycket BrB och beträffande art och återfall i brott 30 kap. 4 § andra stycket BrB.

De här berörda allmänna utgångspunkterna förefaller konsekventa och ändamålsenliga. Utgångspunkterna är emellertid, vilket benämningen i och för sig antyder, allmänt hållna och ger ingen direkt upplysning vad gäller utformningen av de specifika förslagen.

5 Kommande rätt och införandet av ett krav på tillräknelighet

5.1 Inledning

Frågan huruvida ett krav på tillräknelighet skall införas på nytt i svensk rätt är följaktligen en av Psykansvarskommitténs huvudfrågor. Som framgått har man då haft att analysera argumenten för och mot ett sådant återinförande vilket sker på ett klart och koncist sätt i betänkandets åttonde kapitel. Kommitténs ställningstagande i denna del påverkar naturligtvis hur systemet i övrigt föreslås utformas och det är också dess ställningstagande i denna del som är av störst betydelse för mitt arbete.

Nedan följer en redogörelse av de olika argument som anförs av Psykansvarskommittén och har anförts av andra för och mot ett krav på tillräknelighet. Redogörelsen, bör påpekas, följer i stort betänkandets disposition. Därefter presenteras kommitténs ställningstagande. Avslutningsvis görs i detta kapitel ett försök till eget sådant ställningstagande.

5.2 Argument för ett tillräknelighetskrav

5.2.1 Skuldprincipen och konformitetsprincipen

Skuldprincipen, som intar en central position inom straffrätten i moderna rättsstater, innebär att straff förutsätter skuld. Utan skuld inget straff eller på latin *nulla poena sine culpa*.⁹³ Endast den som ådagalagt skuld bör alltså drabbas av straffrättsligt ansvar. Märk att åtskilligt mer ligger i begreppet skuld än vad som kan betecknas som uppsåt eller oaktsamhet.⁹⁴

Principen gör straffansvar beroende av gärningsmannens möjligheter eller försök att påverka ett eventuellt händelseförlopp i riktning mot det godtagbara handlingssätt som förväntas i det straffrättsliga systemet eller enklare; endast den får fällas till ansvar som vid gärningstillfället kunde rå över sin gärning.⁹⁵ Jareborg uttrycker saken som följer.

⁹³ SOU 2002:3, s. 230. Kravet på tillräknelighet utgör en av hörnstenarna i sådana rättssystem. Detta tar sig uttryck i det faktum att tillräknelighetskravet är en förutsättning för straffansvar i samtliga med Sverige jämförbara rättssystem.

⁹⁴ Jareborg i not 31 a. a. s. 59 f. Skuldbedömningen utgör ett led i identifikationen av förkastliga gärningar och innefattar varje etisk värdering av den handlandes skäl och motiv.

⁹⁵ Cavallin, Samuel: Skuld. Uppsala 1999, s. 11.

Så länge människor inte ses som djur eller maskiner finns en distinktion att göra mellan den som kan "rå för" att han eller hon bryter mot lagen och den som inte kan det. Endast den förre har förtjänat ett straff. Envar får ta ansvar för sin egen karaktär på det sättet att man blir ansvarig för sina egna handlingar, men då bör handlingarna också rimligen vara verkligt "egna", dvs. sådana som man kontrollerar eller har möjlighet att kontrollera.⁹⁶

Spörsmål om i vilka situationer man bör anses moraliskt eller rättsligt ansvarig för en gärning ligger här i grunden vilka är intimt förknippade med den eviga frågan huruvida vi har fri vilja i vårt handlande eller om detta är mer eller mindre determinerat (orsaksbestämt). Determinismen hävdar att ingen människa någonsin gör ett fritt val varför ingen heller kan klandras för sina gärningar. Istället skall straffrätten endast legitimeras av preventionsbehovet, gärningsmannen straffas för att förhindra framtida brott. Det var denna filosofiska syn som låg bakom vår brottsbalk, avståndstagandet från tanken att människor kan vara moraliskt ansvariga för sina gärningar. Alla medborgare, även psykiskt avvikande sådana, bär som framgått en social ansvarighet för sina handlingar.⁹⁷

Om man emellertid tar avstånd från tanken att alla gärningar är helt förutbestämda anses moraliskt ansvar för en gärning kräva att gärningsmannen orsakat följden, att denne i någon mening valt att utföra gärningen trots alternativa valmöjligheter, att dennes val var någorlunda medvetet (att han var vid sina sinnens fulla bruk) samt att denne någorlunda visste och hade förmåga att förstå vilka konsekvenser som gärningen skulle leda till. Den tillräknelige eller moraliskt ansvarige gärningsmannen har med andra ord vid gärningstillfället i sin makt att underlåta att utföra gärningen.⁹⁸ Straffansvar torde i botten alltid förutsätta moraliskt ansvar. Det omvända förhållandet gäller inte.⁹⁹ Att bestraffa den som inte kunnat rätta sig efter lagen är, enligt Jareborg, att offra honom för samhällets syften och upphöra att behandla honom som en person med moraliskt ansvar för sina gärningar.¹⁰⁰

Skuldprincipen kan ses som ett utflöde av konformitetsprincipen, ytterligare en grundläggande princip inom modern straffrätt, från vilken också kan härledas den grundlagsstadgade legalitetsprincipen.¹⁰¹ Denna konformitetsprincips budskap är enkelt; en person bör inte anses ansvarig för ett brott, om han inte kunde (dvs. hade förmåga eller tillfälle att) rätta sig efter lagen. Principen är rättpolitisk varför dess huvudfunktion ligger på lagstiftningsplanet. Om lagstiftaren menar allvar med den normstyrning som en kriminalisering är avsedd att innebära måste medborgarna *kunna* följa lagen.

⁹⁶ Jareborg i not 31 a. a. s. 60.

⁹⁷ Schütz-Gärdén, Bettina: Skuld, ansvar och tillräknelighet – svenska reformer ur tyskt perspektiv, NTfK 2000, s. 91.

⁹⁸ Lernestedt, Claes: Något om grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten, JT 1996-97, s. 324.

⁹⁹ SOU 2002:3, s. 231.

¹⁰⁰ Jareborg i not 31 a. a. s. 59.

¹⁰¹ Inget straff utan lag, inget straff utan brott, inget brott utan kriminalisering genom lag.

En gärningsman saknar förmåga att rätta sig efter lagen om han är oförmögen att kontrollera sitt beteende. Han kan med andra ord inte hjälpa att han avviker från vad som är föreskrivet. Ett skäl för att tillskriva någon sådan oförmåga är att gärningsmannen är psykiskt störd på ett sätt som påverkar hans kontrollförmåga.¹⁰² Människans föreställning om verkligheten ger henne skäl att göra eller inte göra olika saker. Uppfattar hon att något förhållande föreligger eller kommer att föreligga som en konsekvens av sitt handlande får detta betydelse för om hon företar handlingen eller avstår. Uppfattningen får då betydelse som handlingsskäl.

Den som vid gärningstillfället befinner sig i ett akut psykotiskt tillstånd med sådana vanföreställningar att han helt tappat kontakten med verkligheten anses sakna kontroll över sina handlingsskäl. I ett sådant fall hävdar Psykansvarskommittén att skuldprincipen ger stöd för att ansvarsfrihet skall föreligga eftersom gärningsmannens uppfattning om gärningssituationen skiljer sig så markant från verkligheten. Då finns inte någon anledning till klander och följaktligen ingen skuld att utkräva ansvar för. Det är till och med enligt kommittén, vilket är anmärkningsvärt, orättfärdigt att utdöma straffrättsligt ansvar. Förutsatt att man följer skuldprincipen...¹⁰³

Här bör också, ännu en gång, nämnas att en del fall som inte bör föranleda ansvar enligt skuldprincipen är sådana där uppsåt kan anses föreligga. Någon attackerar t.ex. en annan människa i tron om att denna är besatt av djävulen. Uppsåt att attackera föreligger då men gärningsmannens uppfattning om gärningssituationen skiljer sig så påtagligt från vad som är fallet att det knappats är rimligt att utkräva något straffrättsligt ansvar för gärningen, menar Psykansvarskommittén.¹⁰⁴

Med tanke på skuldprincipen vore det, sammanfattningsvis, orättvist att klandra en person som på grund av sitt psyke saknar förmåga att förstå handlingens faktiska och moraliska karaktär eller som av sådana orsaker inte kan kontrollera sitt handlande.

5.2.2 Allmänpreventiva överväganden

Kriminaliseringens syfte är främst att avhålla medborgarna från att begå vissa icke önskvärda handlingar. Tillräknelighetskravet har också motiverats utifrån sådana allmänpreventiva utgångspunkter. Man har då menat att den som har begått en gärning under påverkan av mera kvalificerade former av psykisk störning eller tillfällig sinnesförvirring inte är påverkbar av det allmänna straffhotet vilket utgör skäl för ansvarsfrihet. Straff i en sådan

¹⁰² Jareborg i not 31 a. a. s. 303. Flertalet sådana fall är enligt gällande rätt, påpekar Jareborg, utan relevans för frågan om brott förövats.

¹⁰³ SOU 2002:3, s. 232.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 232.

situation är överflödigt eller till och med skadligt för straffsystemets trovärdighet och genomslag.¹⁰⁵

Straffhotets existens har vidare en moraltbildande inverkan på medborgarna. Normer rörande vad som är förkastligt internaliseras och blir privata. Man vill så att säga inplantera viss moral hos allmänheten.¹⁰⁶ Från sådan moraltbildningssynpunkt har framförts som stöd för ett tillräknelighetskrav att det knappast inverkar menligt på straffhotets moraltbildande inverkan om personer som t.ex. handlar under främmande verklighetsuppfattning beviljas ansvarsfrihet. Kriminaliseringens syfte, att påverka medborgarna, bör nämligen gälla bara för tämligen normala situationer och inte vid situationer då det föreligger uppenbart ursäktande omständigheter. Straffrättsligt ansvar i sistnämnda situation kan istället uppfattas som orättfärdigt varför den moraltbildande effekten blir motsatt.¹⁰⁷

Åberopar man en preventionsmotivering vore det följaktligen meningslöst att straffa en otillräknelig person. Antingen hävdar man då att straffet inte påverkar otillräkneliga gärningsmän eller så utgår man från antagandet att straffsystemets allmänpreventiva verkan inte riskeras för allvarligt även om otillräkneliga gärningsmän går fria från ansvar.¹⁰⁸

5.2.3 Systematiska skäl samt undvikande och förtydligande av intressekonflikter

Tillräknelighetslärans grunder påverkar, som visats, påföljdsbestämningen i svensk gällande rätt. Den aktuella läran har så att säga genom brottbalken flyttats från ansvarsled till påföljdsled. Kravet på kausalsamband i fängelseförbudet och i bestämmelsen om straffflinring belyser detta.

Skälen för att behålla ifrågavarande kausalsamband var enligt 1991 års departementschef, som påpekats ovan under 3.2.1, att fängelseförbudet liksom straffvärdebedömningar faktiskt har att göra med i vilken utsträckning gärningsmannen kan göras ansvarig för sin gärning vilket i sin tur har att göra med hans psykiska tillstånd vid gärningstillfället och med om hans handlande påverkats av detta tillstånd. Bristerna i hans psykiska status kan ibland vara så allvarliga att fängelse inte bör ådömas.¹⁰⁹

Problemet, menar Psykansvarskommittén, är att de omständigheter som ligger till grund för särbehandlingen på påföljdsnivån enligt gällande rätt egentligen hör hemma på ansvarsnivån, vid prövningen av skuldfrågan. Systematiska skäl, fortsätter man, talar för att gärningsmannens sinnestillstånd vid gärningstillfället får betydelse för ansvarsprövningen.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 233. Såväl straffrättsreformatorn Anselm von Feuerbach som rättsfilosofen Jeremy Bentham förespråkade en sådan motivering.

¹⁰⁶ Jareborg i not 31 a. a. s. 47.

¹⁰⁷ SOU 2002:3, s. 233 f.

¹⁰⁸ Lappi-Seppälä, Tapio: Otillräknelighet och påföljdssystemet, JFT 1997, s. 359.

¹⁰⁹ Prop. 1990/91:58, s. 457 f.

Ibland kan nämligen bristerna i hans psykiska status vara så allvarliga att detta bör leda till frihet från ansvar.¹¹⁰

Framåtblickande intressen och då vård- och skyddsaspekter riskerar idag att medvetet eller omedvetet påverka den straffrättsliga ansvarsfrågan vilken utgår ifrån gärningen och är bakåtblickande. Ett krav på tillräknelighet kan enligt kommittén leda till att man undviker eller åtminstone tydliggör sådana intressekonflikter. Systemet blir på så vis mer renodlat och tydligt.

Som konstaterats ovan under 3.3.1 finns anledning att tro att uppsåtsrekvisitet i mål med psykiskt störda tillämpas alltför extensivt. En intressekonflikt föreligger mellan å ena sidan den straffrättsliga aspekten och å andra sidan vårdaspekten i det att rätten har att välja mellan att ogilla åtalet pga. bristande uppsåt eller att finna ett uttunnat uppsåtsrekvisit uppfyllt för att kunna överlämna gärningsmannen till den rättspsykiatriska vård han är i behov av. Sistnämnda förfaringsätt kan emellertid innebära att man orättfärdigt ålägger straffansvar endast för att tillgodose vårdbehovet.¹¹¹ En ytterligare intressekonflikt råder mellan den straffrättsliga aspekten och samhällsskyddsaspekten genom att risken för att gärningsmannen återfaller i allvarlig brottslighet också indirekt kan påverka uppsåtsbedömningen. Som framgått krävs ju för att samhällsskyddsaspekten skall kunna tillmätas självständig betydelse såväl att den tilltalade fälls till ansvar som att påföljden bestäms till rättspsykiatrisk vård i förening med särskild utskrivningsprövning.¹¹²

Vad gäller fängelseförbudets tillämpningsområde kan konflikter mellan den straffrättsliga aspekten och vårdaspekten uppkomma. Den senare och humanitära skäl talar för ett mycket vidare tillämpningsområde för fängelseförbudet än vad som följer av principer om personligt ansvar grundat på skuldprincipen. Fängelseförbudet borde, enligt professor Suzanne Wennberg, vända sig till en betydligt snävare grupp av psykiskt störda än den grupp som erbjuds vård. Trots detta används i lagen samma begrepp för båda företeelserna.¹¹³ Enligt Psykansvarskommittén kan fängelseförbudet träffa en vidare grupp än vad som är rimligt att undanta från straffrättsligt ansvar. Såsom exempel nämns den som varit allvarligt psykiskt störd men vars förmåga att bedöma verkligheten eller att kontrollera sitt handlande inte har varit så påverkad att han bör vara fri från ansvar.

Ett krav på tillräknelighet som ett led i prövningen av skuldfrågan skulle, sammanfattar kommittén, innebära ett tydliggörande av vilken eller vilka

¹¹⁰ SOU 2002:3, s 234 f.

¹¹¹ Ibidem, s. 236. Märk dock att nämnda förfaringsätt har ett indirekt stöd i förarbetena till BrB. Departementschefen menade att psykiskt stördas straffrättsliga ansvar närmast var att se som en formell klassificering av mindre betydelse, det viktiga var att de fick den behandling som var lämpligast som reaktion på brottet. Se prop. 1962:10. Del C, s. 106.

¹¹² Ibidem, s. 234 f.

¹¹³ Wennberg, Suzanne: Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvarskommitténs betänkande, SvJT 2002, s. 579.

aspekter som gör sig gällande. Svårigheterna med uppsåtsprövningen minskar genom att prövningen av tillräknelighetsrekvisitet i regel kommer att göras före denna, fortsätter man. Att sistnämnda rekvisit återinförs och fängelseförbudet avskaffas för den som döms för brott leder sannolikt till att konflikten mellan de motstående intressen som gör sig gällande beträffande förbudet minskar. Skevheterna i systemet blir därmed färre, avslutar man.¹¹⁴

5.2.4 Det internationella argumentet

Ännu en gång erinras om att Sverige i stort sett är unikt i världen genom att inte ha ett tillräknelighetskrav såsom brottsförutsättning. Den omständigheten att tillräknelighet i nästan hela världen är en grundläggande förutsättning för att någon skall kunna dömas för brott är, enligt kommittén, naturligtvis ett starkt skäl för att överväga en förändring av gällande rätt.

Rättssystemens brister i likhet föranleder olika praktiska svårigheter såsom i samband med överförande av verkställighet. Ett tillräknelighetskrav finns t.ex. i FN-konventionen om inrättandet av en internationell brottmålsdomstol som Sverige anslöt sig till år 1998.¹¹⁵

Att införa en ordning i vilken tillräknelighet är en brottsförutsättning främjar ett ökat samarbete i rättsliga frågor i en mer och mer internationaliserad värld. Näst intill unika rättsliga lösningar bör i dagens situation väljas bara om starka skäl talar härför, hävdar Psykansvarskommittén.¹¹⁶

5.2.5 Anpassning till senare års straffrättspolitik

Idag är den s.k. neoklassiska eller nyklassiska skolan härskande i svensk straffrätt. Denna betonar, liksom den äldre klassiska skolan, själva brottets betydelse för straffmätning och påföljdsval och definierar straffet som moraliskt klander.¹¹⁷

Hela behandlingstanken såsom grund för domstolens påföljdsbestämning har ifrågasatts. Bl.a. har hävdats att en sådan behandlingstanke hotar rättssäkerheten då valet mellan olika påföljdsformer och straffmätningen i det enskilda fallet blir beroende av inte bara det begångna brottet utan också av vilket behov av behandling gärningsmannen har. Sådana beslut är svåra att förutse och likadana brott kan få olika straffrättsliga konsekvenser för olika gärningsmän varför proportionaliteten mellan brott och straff blir mindre väsentlig vilket överensstämmer illa med rättvise- och jämlikhetsideal. I hopp om behandlingsresultat förlänger man

¹¹⁴ SOU 2002:3, s. 237.

¹¹⁵ Ds 2001:3. Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen. Genom denna inrättas en permanent internationell domstol för utredning och lagföring av folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Se tillräknelighetskravet i art. 31.1.a.

¹¹⁶ SOU 2002:3, s. 238.

¹¹⁷ Schütz-Gärdén a. a. s. 93.

fängelsestraffen samtidigt som man tvingar psykiskt störda till tvångsvård.¹¹⁸

Istället har man inom straffrättspolitiken betonat att systemet skall vara utformat så att just likformighet, proportionalitet, rättvisa och förutsebarhet främjas. Regleringen som rör psykiskt stördas straffrättsliga ansvar har emellertid inte påverkats av denna riktning. Däremot har påföljdssystemet i övrigt förändrats genomgripande i ifrågavarande riktning. Psykansvarskommittén framhåller då särskilt legalitetsprincipens större genomslag samt att gärningen och dess straffvärde idag på ett mer tydligt sätt än tidigare står i fokus för påföljdsbestämningen.¹¹⁹

En sådan förskjutning mot att det är gärningen och förhållandena då som skall vara utgångspunkten för ansvarsprovningen och påföljdsbestämningen innebär, enligt kommittén, att frågor om skuld och ansvar blir betydligt mer centrala nu än då.¹²⁰

5.3 Argument mot ett tillräknelighetskrav

5.3.1 Behandlingstankens fortsatta betydelse

Som argument mot ett tillräknelighetskrav har hävdats att den nyss berörda behandlingstanken fortfarande bör ha betydelse på domsnivån av humanitära och brottspreventiva skäl. Den för den enskilde och för samhället mest lämpade påföljden skall enligt en sådan uppfattning inte hindras av frågor om ansvar och skuld så länge den enskilde är i behov av sådana påföljder och dessa har den eftersträlvade brottspreventiva effekten.¹²¹

Som framgått var spørsmålet om ansvar och skuld av mindre betydelse vid brottsbalkens tillkomst. Reaktionerna mot brott motiverades av liknande individualpreventiva skäl varför problemet med fastställande av kriterier för tillräknelighet och därmed för straffrättsligt ansvar enligt Psykansvarskommittén miste sin betydelse. Frågan om psykisk störning blev istället ett spørsmål om den mest ändamålsenliga behandlingsformen. Utgår man från ett sådant individualpreventivt synsätt och menar man att frågor om skuld och ansvar är av liten betydelse finns följaktligen argument för att behålla gällande ordning, fortsätter kommittén en aning retoriskt. Då

¹¹⁸ BRÅ Rapport 1977:7. Nytt straffsystem. Idéer och förslag, s. 179. Kritiken mot behandlingstanken formuleras här mycket klart, särskilt på s. 177 ff., samtidigt som man fastslår att få länders straffsystem präglats av denna tanke i lika stor utsträckning som det svenska.

¹¹⁹ SOU 2002:3, s. 239. Jfr 29 och 30 kap. BrB vilka infördes genom prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.). Reformen bygger på ett nyklassiskt synsätt med ett starkt betonat krav på ett rättvist proportionellt straff (rättvis proportionalitet mellan straffet och brottets konkreta straffvärde).

¹²⁰ Ibidem, s. 239.

¹²¹ Ibidem, s. 239 f.

bör man emellertid i logikens namn låta vårdbehov, oberoende av orsakssamband, styra påföljdsvalet.¹²²

Kommittén betonar i detta sammanhang att ingen har satt ifråga behandlingstankens betydelse på verkställighetsplanet. Vårdbehovet skall naturligtvis tillgodoseas inom ramen för verkställigheten av påföljden. Därefter hänvisas till senare års straffrättspolitik och det faktum att behandlingstanken förlorat sin betydelse som självständig grund för rättens val av påföljd. Enligt kommittén framstår det vidare som tveksamt att anföra humanitära skäl såsom stöd för ett system där man faller någon som saknar skuld till ansvar i syfte att åstadkomma att vård kommer till stånd.¹²³

5.3.2 Gällande rätt motverkar särbehandling och stigmatisering

Det har anförts att ett krav på tillräknelighet skulle peka ut vissa grupper av människor såsom otillräkneliga vilket blir ett slags stigmatisering och omyndigförklaring.¹²⁴ Härvid brukar hänvisas till äldre tids öknamn på psykiskt störda, ”fem-femmor”, som syftade på regleringen i 5 kap. 5 § SL.

I betänkandet tillbakavisas argumentet med hänvisning till att tillräknelighetsfrågan är kopplad till en enskild gärning och inte till en enskild individ. Eftersom en tillfällig sinnesförvirring utan samband med psykisk störning i det föreslagna systemet också skall leda till ansvarsfrihet blir argumentet, menar man, ihåligt och delvis orättfärdigt. I annat fall riskeras att psykiskt störda lättare än andra fälls till ansvar för brott då man inte ställer samma grundkrav för straffrättsligt ansvar för dem som för tillfälligt sinnesförvirrade gärningsmän.

Ett resonemang är att det förhållandet att psykiskt störda lagöverträdare fälls till ansvar för brott i sig motverkar särbehandling och stigmatisering. Liknande resonemang förutsätter att människor i allmänhet uppfattar det som stötande att psykiskt störda i vissa fall inte kan dömas för brott samtidigt som tillfälligt sinnesförvirrade är fria från ansvar. Det är tvekelaktigt att så är fallet, menar kommittén, och avslutar med anförande av likhetsprincipen, att lika fall skall behandlas lika.¹²⁵

¹²² Ibidem, s. 241. Fängelseförbudet skulle i sådant fall bli tillämpligt om vårdbehov kan konstateras vid domstillfället alldeles oavsett om den psykiska störningen förelåg vid gärningstillfället eller inte.

¹²³ Ibidem, s. 239 ff.

¹²⁴ Se remissvaret Ju 2002/481/L5, t.ex. s. 103. Riksförbundet för utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna anser här att det finns principiella tveksamheter med ett tillräknelighetskrav med hänvisning till ett sådant argument.

¹²⁵ SOU 2002:3, s. 241 f.

5.3.3 Senare års utveckling för psykiskt störda

Bärande för senare års utveckling för psykiskt störda har varit att dessa är medborgare på samma villkor som andra såväl vad avser rättigheter som skyldigheter.¹²⁶ Många har hävdade att införandet av ett tillräknelighetskrav skulle hejda den ifrågasatt utvecklingen.¹²⁷

Psykansvarskommittén hänvisar i detta sammanhang till att man inom andra rättsområden inte har kunnat avstå från att bristande förmåga pga. psykisk störning har betydelse såsom undantag från olika rättsliga skyldigheter.¹²⁸ Slutligen ifrågasätter kommittén huruvida åtgärderna för att förbättra de psykiskt stördas rättsliga ställning verkligen står i konflikt med ett tillräknelighetskrav.

5.3.4 Answarets betydelse för behandlingen

Ur behandlingssynpunkt, har det framförts från den medicinska professionen, är det av värde att den psykiskt störda fälls till ansvar. Skulden är av betydelse i motivations- och behandlingsarbetet på det vis att den dömda har ett ansvar för gärningens konsekvenser och därmed för att förbättra sitt mentala tillstånd. De som betraktas som otillräkneliga kommer enligt ett sådant resonemang inte att ges tillfälle till ett eget ansvarstagande vilket försvårar vården genom att dessa lättare förnekar sin gärning.¹²⁹

Härvid gäller det, enligt betänkandet, för vården att skilja mellan å ena sidan ansvar för själva gärningen och å andra sidan ansvar för det egna tillståndet och de följer detta har medfört även om något brott pga. brister i det subjektiva rekvisitet inte är för handen. Därefter drar man i tvivelsmål huruvida det är etiskt försvarbart att fälla någon till straffrättsligt ansvar enbart i syfte att främja en medicinsk behandling.¹³⁰

5.3.5 Pragmatiska skäl

Rent pragmatiska skäl och då uppfattningen att stora och genomgripande förändringar av systemet bör undvikas om följderna för den dömda ändå blir likartade är grunden för ytterligare ett argument mot en förändring. Ett argument som innebär att frågor om ansvar och skuld i sig är av liten

¹²⁶ Ibidem, s. 242 f. Såsom exempel på utvecklingen anges att omyndigförklaringen avskaffats, fullt erkännande av mänskliga rättigheter t.ex. allmän rösträtt samt psykiatris utveckling.

¹²⁷ Se Ju 2002/481/L5, t.ex. s. 101.

¹²⁸ Se t.ex. 11 kap. FB enligt vilket en person förlorar rättshandlingsförmågan, den civilrättsliga motsvarigheten till tillräknelighetskravet, i angelägenheter som omfattas av förvaltaruppdrag. Se dessutom lagen (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning.

¹²⁹ Se Ju 2002/481/L5, t.ex. s. 104.

¹³⁰ SOU 2002:3, s. 243 f.

betydelse förutsatt att samhällets reaktioner (oberoende av om de benämns påföljder eller särreaktioner) till sitt verkställighetsinnehåll är jämförbara.

Kommittén konstaterar att det nu berörda argumentets tyngd naturligtvis har att göra med vilken vikt man lägger vid sådana frågor om ansvar och skuld. System styrda av praktiska ändamålssynpunkter blir dessutom ofta, fortsätter man, svåröverskådliga.¹³¹

5.3.6 Rättsliga svårigheter

Att tillräknelighetskravet är förenat med rättsliga svårigheter såsom frågan om särreaktioner, konsekvenser för andra särskilda rättsverkningar t.ex. skadestånd och förverkande samt processuella problem har också framförts som ett argument mot det aktuella kravet.

Det torde vara ofrånkomligt, menar kommittén, att det i ett system med tillräknelighetskrav finns vissa möjligheter att ingripa med åtgärder grundade på vårdbehov och samhällsskydd. Sådana åtgärder brukar då bindas till att gärningsmannen har begått en rättsstridig gärning. Systematiskt inordnas de såsom en särskild rättsverkan på motsvarigt sätt som beslut om förverkande och utvisning.

Enligt kommittén är fråga vidare om det förhållandet att en person inte uppfyller tillräknelighetskravet innebär sådana rättsliga svårigheter att bedöma gärningen att det synes fel att knyta rättsverkningar till den. Personens uppfattning och insikt om omständigheterna kring gärningen har nämligen normalt stor betydelse för bedömningen om gärningens allvar. Kommittén uppfattar det emellertid i de flesta fall som relativt enkelt att på ett mer objektivt plan skilja mellan rättsstridiga gärningar och gärningar som beror på rena olycksfall eller som av andra skäl inte är socialt förkastliga.

Rimliga lösningar på de processuella problem som gör sig gällande går, menar man, att finna trots att man sannolikt måste komplettera brottmålsprocessen med möjligheter för åklagaren att kunna föra särskild talan om särreaktioner och andra rättsverkningar av de slag som här nämnts.¹³²

¹³¹ Ibidem, s. 244. Jfr BrB och det förhållandet att det enligt lagstiftaren från praktiska utgångspunkter föreföll lämpligare att rätten direkt dömde till vård än att detta skulle ske i administrativ ordning.

¹³² Ibidem, s. 244 f. Vad gäller skillnaden mellan rättsstridiga gärningar och gärningar som inte är socialt förkastliga se brottbegreppet i bilaga A.

5.4 Psykansvarskommitténs ställningstagande

Psykansvarskommitténs ställningstagande, att kravet på tillräknelighet på nytt bör vara en brottsförutsättning i svensk rätt, är föga överraskande. I nyss berörda argumentation märks förhållandevis tydligt att man bestämt att så skall bli fallet.

Vad gäller detta ställningstagande väger man ovanstående argument mot varandra och inleder med att skuldprincipen med tyngd talar för att gärningar som har begåtts t.ex. under påverkan av en förvrängd verklighetsuppfattning som lett till att gärningsmannen har saknat förmåga att förstå gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, skall vara undantagna från straffrättsligt ansvar.

Fängelseförbudet och dess egentliga grunder åskådliggör att man inte ens i svensk rätt har kunnat bortse från tillräknelighetslärans principer, fortsätter man. Gällande reglering framstår som otillräcklig och inkonsekvent av såväl principiella som systematiska skäl då man förbiser ansvarsledet och inriktar sig enbart på påföljdsbestämningen samtidigt som man riskerar att omständigheter som har att göra med vårdbehov och samhällsskydd medvetet eller omedvetet påverkar ansvarsförutsättningarna. Ett tillräknelighetskrav, konstaterar man, skulle ge en fastare grund för ansvarsprövningen varför sådana intressekonflikter undviks. Den kritik som riktats mot fängelseförbudets konsekvenser såsom att ingen tillräckligt ingripande påföljd kan väljas i vissa fall tillgodoses genom att en tillräknelighetsreglering bör vara snävare än gällande fängelseförbud.

Det anförda talar enligt kommittén med styrka för ett införande av tillräknelighetskravet. Ett införande som dessutom överensstämmer väl med senare års straffrättspolitik där gärningen sätts i fokus och där principer om förutsebarhet, rättvisa och proportionalitet betonas. Även det internationella argumentet talar för ett sådant införande då detta underlättar samarbete i en värld där vi alltmer rör oss mellan olika länder.

Vid en närmare analys visar det sig att flertalet argument mot en förändring inte är särskilt tunga, hävdar man. I ställningstagandet tillbakavisas återigen ifrågasättande argument med samma resonemang som kommittén fört, och jag återgett, i samband med redovisningen av dessa.

Argumenten för kravet på tillräknelighet väger följaktligen tyngre än argumenten mot detsamma. Tillräknelighet föreslås därför på nytt vara ett krav för straffrättsligt ansvar i svensk rätt. Gärning som begås av en person vilkens sinnestillstånd är sådant att han inte har förmåga att inse gärningens innebörd eller kontrollera sitt handlande efter en sådan insikt skall sålunda, i framtiden, inte föranleda straffrättsligt ansvar för honom.¹³³

¹³³ Ibidem, s. 245-247.

5.5 Slutsats – bör ett krav på tillräknelighet införas?

Vid bedömningen av om någon bör hållas straffrättsligt ansvarig för sina handlingar borde det i en rättsstat vara en självklar utgångspunkt att hänsyn tas till huruvida denne någon kunnat rätta sig efter lagen. Att gärningsmannen varit allvarligt psykiskt störd så att det påverkat hans möjligheter i detta hänseende borde därvid tillmätas betydelse. Att såsom i enlighet med brottsbalken ålägga ansvar oberoende av om gärningsmannen kunnat rätta sig efter lagen synes omoraliskt och dessutom oförenligt med konformitetsprincipen. I de fall denne inte kunnat rå för sin gärning borde det i överensstämmelse med såväl nyss nämnda princip som skuldprincipen inte finnas anledning till vare sig klander eller skuld. Utan skuld inget straff.

Det finns, med andra ord, fall då man helt bör fria från ansvar istället för att såsom in dagens system döma till en mindre ingripande påföljd. En gärningsmans psykiska tillstånd kan så till den grad ha påverkat hans förmåga att rätta sig efter lagen att han rimligen inte kan klandras för sin gärning. Att det ter sig åtminstone mindre klandervärdt när en straffbelagd gärning begåtts under inflytande av psykisk störning måste överensstämma väl med de flesta människors uppfattning och det allmänna rättsmedvetandet. Att man i mer än fyrtio år har tillämpat ett system som, med Psykansvarskommitténs ord, kan innebära att man orättfärdigt utdömer straffrättsligt ansvar är uppseendeväckande och dessutom beklagligt.

Brister i gärningsmannens psykiska tillstånd borde följaktligen beaktas på ansvarsnivån och inte såsom idag på påföljdsnivån. Dagens kompromisslösning mellan tillräknelighets- och vårdtänkande leder, som framgått, till betänkliga intressekonflikter mellan omständigheter som rör straffrättsligt ansvar, vårdbehov och samhällets skyddsbehov. Intressekonflikter som kan innebära att man orättfärdigt, genom en extensiv tillämpning av uppsåtsrekvisitet, ålägger straffrättsligt ansvar för att tillgodose gärningsmannens behov av vård eller samhällets behov av skydd. Personer som inte borde dömas för brott riskerar därmed att dömas för brott.

Problematiken som rör det faktum att fängelseförbudet borde vända sig till en mindre grupp av psykiskt störda än den grupp som erbjuds vård borde åtgärdas genom att ett tillräknelighetskrav införs och att förevarande förbud avskaffas. Gärningsmannen som anses ansvarig för sin gärning kan då erhålla ett straff utmätt efter gärningens straffvärde vilket främjar befogade krav på likabehandling, förutsebarhet och proportionalitet – helt i linje med senare års straffrättspolitik. Man kan rimligen inte tillämpa ett synsätt på psykiskt störda lagöverträdare och ett annat på psykiskt friska sådana. Det finns således anledning att instämma i den kritik som i ett par decennier har riktats mot behandlingstanken såsom grund för påföljdsbestämningen. Den enskildes vårdbehov borde av rättviseskäl ha betydelse inte för valet av påföljd utan för hur påföljden verkställs.

Det internationella argumentet är principiellt föga övertygande men kan ha praktisk tyngd. Att ett krav på tillräknelighet tillämpas i nästan hela världen är beaktansvärt ur praktisk synvinkel men väl egentligen inget belägg för att detta principiellt är något fördelaktigt. Argumenten för ett tillräknelighetskrav, och då framför allt de båda grundläggande principerna, talar således med sådan tyngd för en förändring att argumenten mot detsamma framstår som tämligen obetydliga. Åtminstone om man, liksom jag, med eftertryck instämmer i Psykansvarskommitténs tillbakavisande av dessa. Att anföra humanitära eller etiska skäl i allehanda former (såsom att ett tillräknelighetskrav kan komma att innebära stigmatisering eller hämmande av senare års utveckling för psykiskt sjuka) som stöd för en ordning där de personer man då värnar om riskerar att fällas till ansvar utan skuld är dessutom tvivelaktigt.

Vårt straffsystem förmedlar värderingar av skuld och klander. Att pådyvla skuld och klandra den som på grund av sitt psykiska tillstånd inte har en fungerande verklighetsuppfattning borde, för gemene man, framstå som orättfärdigt. Sådana frågor om skuld och ansvar är av största betydelse varför ett krav på tillräknelighet, återigen, bör införas i svensk rätt.

6 Utformningen av tillräknelighetskravet

6.1 Den föreslagna bestämmelsen om tillräknelighet

Ett krav på tillräknelighet föreslås således vara en brottsförutsättning i kommande rätt. Övervägande skäl talar enligt Psykansvarskommittén för att ansvarsfrihet på grund av otillräknelighet bara skall föreligga om det är uppenbart att gärningsmannen inte har kunnat ta ansvar för sin handling. Till följd därav förutser man att det aktuella kravet kommer att leda till sådan ansvarsfrihet i ett mycket begränsat antal fall årligen.¹³⁴ Bestämmelsen om tillräknelighet skall utformas som följer.

Förslag till 1 kap. 2 a § 1 st. BrB En gärning skall inte medföra ansvar för den som till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

Som framgår av lydelsen är det inte tillräckligt att gärningsmannen bedöms ha en psykiatrisk diagnos. Det skall göras en ytterligare kvalificering av hans psykiska tillstånd då fråga är om hur de omständigheter som påverkat hans sinnestillstånd också har påverkat hans förmåga att förstå innebörden av sin gärning eller hans förmåga att handla. Psykansvarskommittén talar i detta sammanhang om två huvudkomponenter, grundtillstånd och effekter av detta grundtillstånd.

6.1.1 Grundtillstånden

Såsom första grundtillstånd anges i bestämmelsen det för läsaren välbekanta *allvarlig psykisk störning*, se beträffande innebörden av detta ovan under 3.2.3. Ifrågavarande begrepp har emellertid enligt kommittén inte alltid en tillräcklig grad av precision varför det finns ett behov av tydligare gränser. Förändringar vad gäller kunskap, diagnoser och synsätt måste samtidigt tillåtas påverka begreppets innebörd.¹³⁵

Någon skillnad i ansvarshänseende mellan å ena sidan tillstånd som utgör psykisk störning i mer allmän bemärkelse och å andra sidan tillfälliga förvirringstillstånd som har en annan grund bör, hävdar kommittén, inte göras. Avgörande skall i stället vara att gärningsmannens bristande förmåga att förstå gärningens innebörd eller att rätta sitt handlande efter en sådan

¹³⁴ SOU 2002:3, s. 247. På annat ställe antar man att så blir fallet beträffande högst 50 personer per år, se s. 349 ff.

¹³⁵ Ibidem, s. 366.

förståelse varit av sådan art och grad att det inte är rimligt att ålägga straffrättsligt ansvar. Av denna anledning anges också *tillfällig sinnesförvirring* som ett av grundtillstånden i paragrafen. Hit hör kortvariga men höggradiga omtöcknings- eller personlighetsfrämmande tillstånd som följaktligen inte beror på en svår psykisk sjukdom. Vad gäller exempel på sådana tillstånd hänvisas till avsnitt 3.1.3.

Kommittén påpekar, som också framgått, att gärningar som begås i sådana tillstånd normalt leder till frihet från ansvar enligt gällande rätt. Rättsläget är emellertid oklart och genom att tillfällig sinnesförvirring behandlas på samma sätt i ansvarshänseende som allvarlig psykisk störning betonar man att tillräknelighetsregleringen gäller lika för samtliga lagöverträdare och inte bara för dem som har diagnosticerats såsom psykiskt störda.¹³⁶

För tydlighetens skull menar kommittén att grundtillstånden *svår utvecklingsstörning* och *allvarligt demenstillstånd* skall anges särskilt i bestämmelsen och alltså inte ingå i begreppet allvarlig psykisk störning.¹³⁷ Förevarande tillstånd avser olika former av vad som ibland har kallats organiska tillstånd i hjärnan och där kognitiva eller intellektuella funktioner är påtagligt påverkade. Man framhåller att det skall röra sig om kvalificerade former av utvecklingsstörning eller demenstillstånd då fråga är om en global psykisk nivå-sänkning som får till följd en avsevärd påverkan på den psykologiska och sociala funktionsförmågan.

På ett liknande tämligen kortfattat vis bestämmer således Psykansvarskommittén de med medicinska metoder identifierbara psykiska tillstånd vilka, dock inte allena, kan grunda ansvarsfrihet.

6.1.2 Effekterna

Beträffande de effekter vilka framgår av bestämmelsen är det tänkt att rätten skall göra en normativ bedömning av om gärningsmannens sinness tillstånd vid utförandet av gärningen är sådant att det bör leda till frihet från ansvar. I realiteten blir det då, enligt kommittén, fråga om såväl en rättslig kvalificering av de olika grundtillstånden som en relevansprövning kopplad till gärningen. Själva ansvarsprövningen tar följaktligen utgångspunkt i en bedömning av huruvida någon av effekterna föreligger.

Att gärningsmannen *har saknat förmåga att inse gärningens innebörd* är den första av dessa effekter, av kommittén benämnd realitetsvärderingsrekvisitet. Gärningsmannen skall vid utförandet av gärningen, för att rekvisitet skall vara uppfyllt, i avsevärd grad ha brustit i sin bedömning och föreställning av den situation i vilken gärningen begåtts. Rätten skall då

¹³⁶ Ibidem, s. 249 och 366.

¹³⁷ Ibidem, s. 267. Tillstånden kan idag utgöra allvarliga psykiska störningar vid tillämpning av fängelseförbudet även om de inte utgör sådana störningar enligt 31 kap. 3 § BrB eller LPT och LRV.

pröva om gärningsmannens psykiska tillstånd har inneburit att han i någon sorts rimlig grad har haft förmåga att förstå innebörden av sitt handlande.

Kommittén påpekar att tillräknelighetskravet i huvudsak bör vara insiktsrelaterat och främst avse situationer när gärningsmannen till följd av en akut psykos eller likartat tillstånd haft en sådan bristande realitetsvärdering av typen vanföreställningar eller förvirringar som varit avgörande för hans förståelse av gärningen. Gemensamt för ifrågavarande situationer, fortsätter man, kan sägas vara att gärningsmannen inte alls har kunnat bedöma sin gärning, i betydelsen handling eller underlåtenhet, och relatera den till dess verkliga sociokulturella sammanhang. Gärningsmannen skall, med andra ord, befinna sig i en annan verklighet.

Den som företar en gärning utifrån en snedvriden verklighetsföreställning har i vissa fall en så verklighetsfrämmande bild av omvärlden att det inte ter sig rimligt att tillskriva honom straffrättsligt ansvar, menar man. Den som till följd av sitt psykiska tillstånd tror att han befinner sig i krig och utifrån en sådan vanföreställning skjuter mot andra som han ser som fiendesoldater nämns ännu en gång som exempel. Han bör således inte dömas för brott.

Det skall dessutom i nu aktuella fall finnas en relevant koppling mellan den enskilda gärningen och sinnestillståndet vilket markeras med orden ”gärningens innebörd”. Det räcker emellertid inte med ett tidsmässigt samband. Som exempel anges det fall då någon attackerar och försöker ta livet av en annan i tron att denne är besatt av djävulen, varvid realitetsvärderingsrekvisitet kan vara uppfyllt. Det är däremot enligt kommittén mer tveksamt om ansvarsfrihet skall föreligga om samma gärningsman vid samma tillfälle även attackerar en utomstående som kommer för att undsätta det första offret och då inte föreställer sig den utomstående som någon annan än en människa som hindrar honom i hans ursprungliga uppsåt.¹³⁸ Tillräknelighetsrekvisitet är följaktligen gärningsrelaterat.

Även om gärningsmannen har insett gärningens innebörd kan hans sinnestillstånd medföra att han *saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt*. Denna andra effekt, kontrollrekvisitet, tar alltså sikte på situationer då gärningsmannen i och för sig kan ha bedömt och värderat verkligheten på ett riktigt sätt men till följd av sitt sinnestillstånd har saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eftersom förmågan till kontroll saknas. I somliga fall har gärningsmannen sådana impuls- eller driftsstörningar till följd av grundtillståndet att straffrättsligt ansvar, enligt kommittén, inte bör åläggas. Den som begår en straffbelagd gärning under påverkan av t.ex. imperativa hallucinationer, befallande röster, kan följaktligen i vissa fall inte klandras för sitt agerande.¹³⁹

¹³⁸ Ibidem, s. 248 och 367 f.

¹³⁹ Ibidem, s. 248 och 367 f. Internationellt karakteriseras förevarande fall som irresistibile impuls, oemotståndlig impuls.

Vissa gränopsykiatriska personlighetsstörningar med starka inslag av tvångsmässighet eller sexuella drifter av perverterat slag såsom pyromani, pedofili och andra sexuella perversionser kan också i enstaka undantagsfall omfattas av kontrollrekvisitet. Så bör bli fallet t.ex. vid gärningar utförda av pyromaner där själva eldanläggelsen föregås av ett spänningstillstånd som kulminerar i intensiv upphetsning vid gärningen och som sedan ersätts av en lättnad.

Märk i detta sammanhang att det inte krävs att gärningsmannen i rent fysiologisk mening varit oförmögen att kontrollera sitt handlande. I sådant fall föreligger ingen rättsstridig gärning eller handling i straffrättslig mening vilket utgör en brist på brottets objektiva sida.¹⁴⁰ Bestämmelsen omfattar istället bristande kontrollförmåga i mer rationell mening. Gärningsmannen som inte på samma sätt som andra har rationella grunder för sitt beslut att företa en gärning utan agerar under påverkan av starkt inre tvång av påtagligt slag kan, menar Psykansvarskommittén, inte klandras straffrättsligt. Det kan nämligen inte begäras av honom att han kontrollerar sitt handlande i en sådan tvångssituation.¹⁴¹

6.1.3 Avgränsningen mellan uppsåtsrekvisitet och tillräknelighetsrekvisitet

Av tillräknelighetsbestämmelsens lydelse och av det ovan anförda framgår i och för sig att fråga är om ansvarsfrihet som beror på gärningsmannens subjektiva förhållande till gärningen. Den senare skall således i sig vara rättsstridig vilket innebär att andra som medverkar till den enligt 23 kap. 4 § BrB såsom medgärningsmän, anstiftare eller medhjälpare och som är att betrakta som tillräkneliga kan dömas för brott alldeles oavsett av om gärningsmannen går fri från ansvar.¹⁴²

Vilken är emellertid avgränsningen mellan uppsåtsrekvisitet och tillräknelighetsrekvisitet? Det förra syftar till avsikt eller insikt i förhållande till de specifika gärningsrekvisit som framgår av den tillämpliga straffbestämmelsen medan det senare avser förmågan till insikt rörande gärningen i mer vidsträckt bemärkelse respektive förmågan till kontroll i förhållande till en sådan insikt, beskriver Psykansvarskommittén mycket kortfattat och anger därefter ett tämligen illustrativt exempel. Normalt kräver ansvar för häleri enligt 9 kap. 6 § BrB att gärningsrekvisitet ”frånhänt annan genom brott” är täckt av uppsåt. Detta betyder att

¹⁴⁰ Se brottsbegreppet i bilaga A och kravet på gärningskontroll. För en rättsstridig gärning krävs antingen att gärningsmannen har haft kontroll över skeendet fram till brottets fullbordning (a) eller att denne i sitt kontrollerade handlande tagit risker som inte kan tolereras och att det oönskade resultatet orsakats på ett sätt som innebär att en sådan risk förverkligats (b). Se vidare Jareborg i not 31 a. a. s. 203 ff.

¹⁴¹ SOU 2002:3, s. 368 f.

¹⁴² Ibidem, s. 363. I 23 kap. 4 § BrB förutsätts endast att en rättsstridig gärning utförts. Att gärningsmannen inte kan straffas utesluter därför inte ansvar för annan medverkande. Se Holmqvist, Lena m.fl.: Brottsbalken. En kommentar. Del II. Stockholm 2000, s. 538 f.

gärningsmannen måste känna till, eller åtminstone på det sätt som eventuellt uppsåt kräver ha uppsåt till, att t.ex. cykeln som han förvarar på uppdrag av någon är ”frånhand annan genom brott”. För uppsåtsprövningen är det i en sådan situation utan betydelse att gärningsmannen tar hand om cykeln i tron att han agerar på uppdrag av marsianer som stulit denna från människorna. Ifrågavarande verklighetsfrämmande föreställning kan däremot ha betydelse för tillräknelighetsprövningen.¹⁴³

Som framgått hävdas på annat ställe i betänkandet att svårigheterna med dagens uppsåtsprövning beträffande psykiskt störda minskar genom att tillräknelighetsprövningen i regel kommer att göras före denna.¹⁴⁴

6.1.4 Undantaget för rus och liknande sätt

Förslag till 1 kap. 2 a § 2 st. BrB Vad som nu sagts gäller inte om gärningsmannen i anslutning till gärningen själv vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt.

För ansvarsfrihet krävs följaktligen enligt tillräknelighetsbestämmelsens andra stycke också att gärningsmannens bristande förmåga inte orsakats av självförvållat rus eller på annat liknande sätt.

Självförvållat rus bör, menar kommittén, ses som en form av tillfällig sinnesförvirring. Inte endast berusning orsakad av alkoholhaltiga drycker utan också rustillstånd orsakade av narkotika eller mediciner avses med ”rus”. Gärningsmannen skall ha blivit berusad åtminstone av personlig culpa, oaktsamhet.¹⁴⁵ Är berusningen resultatet av frivillig konsumtion torde den således nästan alltid vara självförvållad. Trots att alkoholförtäring skett frivilligt kan emellertid i undantagsfall kraftigt avvikande alkoholreaktioner, s.k. patologiska rus, leda till att ett förvirringstillstånd inte anses som självförvållat.

Fall då någon frivilligt tar mediciner i strid med läkares ordination eller annars missbrukar tabletter eller andra kemikalier såsom GHB som inte i sig orsakar rus men som kan orsaka personlighetsfrämmande gärningar avses med orden ”något annat liknande sätt”.

I vissa fall kan självförvållade rus eller tagande av andra medel utlösa psykosgenombrott som är att bedöma som allvarlig psykisk störning. Hit hör exempelvis alkoholpsykos och paranoida psykos utlösta av narkotika. I förevarande fall torde det enligt kommittén krävas att gärningsmannen tidigare har reagerat avvikande på droganvändning. Då kan ett sådant sinnestillstånd, som alltså i övrigt uppfyller rekvisiten för ansvarsfrihet i

¹⁴³ Ibidem, s. 369. Jfr även anförda exempel om attacken på den gärningsmannen tror är djävulen och skotten mot dem han tror är fiendesoldater.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 237. Se ovan under 3.1.2 och 5.2.3.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 369. Det aktuella stycket blir därför inte tillämpligt då någon t.ex. lurats att dricka alkohol eller medicinerat enligt läkares ordination.

bestämmelsen, anses så pass förutsebart att detta ändå skall medföra straffansvar enligt andra stycket. Erfarenhetsmässigt leder emellertid vissa former av narkotikaanvändning till psykosliknande tillstånd, såsom LSD-rus och rus av vissa partydroger, som ibland är att bedöma som allvarlig psykisk störning. Trots att gärningsmannen inte tidigare har använt en sådan drog bör tillståndet kunna leda till ansvar, menar man.

Med ”i anslutning till gärningen” markeras i bestämmelsen att det uppkomna sinnestillståndet för gärningsmannen skall framstå som förutsebart vid en konkret berusning eller motsvarande och inte som en följd av en längre tids missbruk. Tillstånd som framkallats av långvarigt alkohol- eller narkotikaberoende, t.ex. delirium tremens, skall följaktligen inte anses som sådant självförvållat rus som utesluter ansvarsfrihet.¹⁴⁶

6.1.5 Bevisfrågor och beslutsunderlag

Formellt sett menar Psykansvarskommittén att åklagaren har bevisbördan för att gärningen inte skall vara fri från ansvar enligt den ifrågavarande bestämmelsen eftersom tillräknelighet är en brottsförutsättning. Samtidigt föreligger det emellertid en presumtion för ansvarsförmåga om inte motsatsen framgår av någon utredning i målet. I praktiken kommer det därför att erfordras ett rättspsykiatriskt beslutsunderlag för att frågan om ansvarsfrihet skall bli aktuell.¹⁴⁷

Vad gäller sådana beslutsunderlag i kommande rätt skall istället för dagens rättspsykiatriska undersökningar två nya utredningsformer införas. Ansvarsutredning som underlag för den här berörda frågan om tillräknelighet och samhällsskyddsutredning för att bedöma behovet av en eventuell samhällsskyddsåtgärd. Om sådana samhällsskyddsåtgärder följer mer nedan under konsekvenserna för kommande rätt.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Ibidem, s. 369 f. Se vidare s. 249 och det förhållandet att förslaget i denna del enligt kommittén ger anledning att överväga om gällande reglering om straffansvar vid rus eller annan tillfällig sinnesförvirring i 1 kap. 2 § 2 st. BrB, som kommit att ses som ett undantag från täckningsprincipens krav, bör vara kvar i oförändrat skick. Enligt betänkandet ankommer det på regeringen att i samband med beredningen av förslaget överväga om inte det mest logiska vore att upphäva denna eller åtminstone göra om den till en bevisregel.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 370.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 283-291. Se dessutom förslag till Lag om rättspsykiatrisk utredning, s. 65-70. Märk att sådana utredningar bör innehålla en bedömning av om förutsättningarna för vård eller omsorg är uppfyllda samt att besluten om utredningar tidigareläggs, i enlighet med SOU 2000:70. Beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Problem och lösningar, så att rätten i vissa fall kan fatta sådant beslut redan när åtal väckts. Jfr gällande rätt i 1 och 2 §§ LRU.

6.2 Avskaffandet av fängelseförbudet och övriga inskränkningar i påföljdsvalet

Tillräckliga skäl saknas för att behålla gällande fängelseförbud och institutet fri från påföljd, vilka i själva verket bygger på tillräknelighetsläran, genom införandet av tillräknelighetskravet. Den problematiska bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB skall följaktligen upphävas. Psykiskt störda lagöverträdare som döms för brott kommer därför i kommande rätt att kunna dömas till fängelse eller andra påföljder i enlighet med de normala påföljdsbestämningsreglerna i 29 och 30 kap. BrB. En ytterligare konsekvens är att samhällstjänst, kontraktsvård med alternativstraff samt fängelse som verkställs genom elektronisk övervakning kan användas beträffande den aktuella gruppen. Därigenom menar Psykansvarskommittén att principerna om förutsebarhet, proportionalitet och likabehandling får ökad betydelse också för dessa lagöverträdare.

En liten grupp psykiskt störda gärningsmän kommer i framtiden inte att träffas av straffrättsligt ansvar eftersom de inte uppfyller tillräknelighetskravet medan det stora flertalet kommer att vara straffrättsligt ansvariga och ådömas en påföljd för de brott de har begått. De senares vårdbehov skall enligt förslaget tillgodoses på verkställighetsplanet oberoende av vilken påföljd som väljs. Rättspsykiatrisk vård avskaffas därför som påföljd men skall finnas kvar som benämning på sådan psykiatrisk vård som ges under verkställigheten av frihetsberövande påföljder, under anhållnings- eller häktningstid och när en rättspsykiatrisk utredning görs.¹⁴⁹

I övrigt är emellertid förslagens konsekvenser för kommande rätt relativt svåra att överblicka varför jag nu är framme vid arbetes egentliga kärnpunkt – att i någon mån för läsaren klargöra vilka de väsentliga konsekvenserna blir av att tillräknelighet åter blir ett krav för straffrättsligt ansvar.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 250.

7 Konsekvenserna för kommande rätt

7.1 Tillräknelighetsbedömningen och en ny nivå i det allmänna brottsbegreppet

Tillräknelighetsbestämmelsen föreslås utformas restriktivt genom att det utöver grundförutsättningen att det förelegat en allvarlig psykisk störning eller motsvarande krävs en ytterligare kvalificering av gärningsmannens psykiska tillstånd genom de båda effektrekvisiten. Bestämmelsen kommer således att träffa en mindre grupp än den som idag omfattas av fängelseförbudet. Beträffande Psykansvarskommitténs bedömning att endast ett mycket begränsat antal fall årligen kommer att leda till ansvarsfrihet uttrycker flera remissinstanser en viss skepticism. Bedömningen kan, enligt en sådan uppfattning, visa sig vara allt för optimistisk.¹⁵⁰

Enligt min uppfattning är emellertid inte det väsentliga hur många som kommer att bedömas som otillräkneliga utan att de som inte uppfyller de krav som Psykansvarskommittén uppställer verkligen blir fria från ansvar. Bedömningen får, med andra ord, under inga omständigheter vara kvotrelaterad utan skall baseras på vem som har begått gärningen och i vilket tillstånd alldeles oavsett antalet per år.

Vad därefter gäller grundtillstånden saknas i betänkandet en närmare beskrivning av begreppen svår utvecklingsstörning och allvarligt demenstillstånd. Detta kan leda till osäkerhet om hur begreppen skall tolkas varför det synes angeläget att närmare klargöra innebörden av dessa i det fortsatta lagstiftningsarbetet.

Det faktum att man jämför tillfälligt sinnesförvirrade gärningsmän med psykiskt störda sådana är positivt. Otillräknelighet förutsätts kunna vara tillfällig då frågan relateras till en gärning. Likhetsprincipen betonas och förhoppningsvis undviker man att vissa grupper generellt uppfattas som otillräkneliga.

Den bedömningsmetod Psykansvarskommittén förespråkar torde vara den som i tillräknelighetssammanhang har kallats psykologisk-normativ. En psykiatrisk diagnos ligger då till grund för bedömningen men fråga är vidare om hur de omständigheter som påverkat gärningsmannens sinnestillstånd har påverkat hans förmåga att förstå innebörden av sin gärning eller

¹⁵⁰ Se Ju 2002/481/L5, t.ex. s. 78 och 83.

förmågan att handla.¹⁵¹ I övrigt är redogörelsen för hur tillräknelighetsbedömningen skall gå till i realiteten fåordig. Klart synes vara att ansvarsprövningen skall ta utgångspunkt i en normativ bedömning av om någon av effekterna föreligger. Avgörande skall således vara huruvida gärningsmannen till följd av något av grundtillstånden har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

Störningen i sig ursäktar, med andra ord, inte gärningsmannen utan snarare dess inverkan på hans förmåga att rätta sig efter lagen. Realitetsvärderings- och kontrollrekvisiten torde vara normativa kriterier eftersom de inte syftar på empiriskt påvisbara tillstånd utan på en jämförelse med de krav som ställs på gemene mans laglydnad.

Genom effektrekvisiten tydliggörs, synes det mig, att det är rätten som har att bedöma frågan om tillräknelighet.¹⁵² Flera remissinstanser uttrycker emellertid en viss tvekan i detta hänseende och hävdar att bedömningen av såväl grundtillstånd som effekter genom ansvarsutredningen kommer att bestämmas utifrån medicinska utgångspunkter och således vara undandragen rättens prövning. Av den aktuella utredningen skall nämligen framgå just detta om den misstänkte till följd av t.ex. en allvarlig psykisk störning saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.¹⁵³ Hovrättsassessor tillika sekreterare i Psykansvarskommittén Katarina Adolfsen menar att realitetsvärderings- och kontrollförmågan många gånger torde vara intimt förknippad med diagnosen och jämför med gällande rätt enligt vilken man, som framgått, kan begära att den rättspsykiatriska undersökningen uttalar sig i uppsåtsfrågan.¹⁵⁴ Doktorand Lernestedt rekommenderar följande rimliga svar på problematiken.

För upprätthållande av strafflagstiftningens moralbildande och moralförstärkande påverkan bör straffrättssystemet, när fråga är om en tilltalad lider av någon form av en mental sjukdom, upprätthålla en klar distinktion mellan den psykiatriska frågeställningen (om den tilltalades mentala status) och den juridiska frågan (om straffrättsligt ansvar skall utdömas). Den psykiatriska expertis som medverkar i rätten bör begränsa sig till att med enkla ord och största möjliga undvikande av yrkesterminologi förklara för rätten hur den tilltalades värld ser ut, och vidare söka undvika att det kunnande och den auktoritet man besitter inom sitt område förutbestämmer utgången av rättens moraliska värdering, vilken inte nödvändigtvis når, och kanske heller inte nödvändigtvis skall nå, samma resultat som den psykiatriska expertisens moraliska värdering.¹⁵⁵

För rättens avgörande, menar även jag, skall den rättspsykiatriska expertisen tillhandahålla material och inte dra slutsatser. Kanske är det mot denna

¹⁵¹ Lappi-Seppälä a. a. s. 360. I Finland tillämpas en sådan metod varvid hänsyn tas till om gärningsmannen i sitt sinness tillstånd vid tiden för brottet förmått förstå gärningens faktiska innebörd och rättsstridighet samt reglera sin verksamhet.

¹⁵² Jfr gällande rätt där frågan om särbehandling, huruvida brott har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, i högre grad är medicinsk och avgörs av rättspsykiatrin.

¹⁵³ Ju 2002/481/L5, t.ex. s. 78. Se vidare 2 § förslag till lag om rättspsykiatrisk utredning.

¹⁵⁴ Adolfsen, Katarina. Intervju 19.4.2004.

¹⁵⁵ Lernestedt a. a. s. 351.

bakgrund onödigt att den juridiska frågan och normativa bedömningen, om någon av effekterna föreligger, föreslås framgå av den aktuella utredningen.

I detta sammanhang förtjänar att betonas att tillräkneligheten måste bedömas med utgångspunkt i situationen vid gärningstillfället. Gärningen kan rimligen inte framstå som mer klandervärd då det vid nämnda tillfälle rådande otillräknelighetstillståndet skulle ha bortfallit vid domstillfället och tvärtom gör inte en psykisk störning som uppkommit efter gärningen denna mindre klandervärd.

Realitetsvärderings- och kontrollförmågan avser, som framgått, inte förmågan att handla rationellt och uppsåtligt, uppsåt kan således ändå föreligga, utan förmågan till insikt rörande gärningen i mer vidsträckt bemärkelse respektive förmågan till kontroll i förhållande till en sådan insikt. Tillräkneligheten rör följaktligen gärningsmannens subjektiva förhållande till gärningen och måste ses som en del av skuldbedömningen i mer vidsträckt bemärkelse. Distinktionen mellan uppsåts- och tillräknelighetsrekvisiten framstår emellertid som klar varför konsekvensen ofrånkomligen blir en förändring av det allmänna brottsbegreppet. Tillräknelighetsbedömningen bör i logikens namn ske innan uppsåts- eller oaktsamhetsbedömningen vilket innebär att en ny nivå ”Krav på tillräknelighet” måste införas i det aktuella brottsbegreppet ovan nivån ”Det allmänna skuldrekvisitet”¹⁵⁶

Kan otillräknelighet konstateras erfordras ingen prövning av om gärningen begåtts uppsåtligt eller av oaktsamhet. Gärningen utgör då inget brott varför gärningsmannen går fri från ansvar. Jag understryker emellertid, till skillnad från kommittén, vikten av att rätten för det fall otillräknelighet inte kan konstateras verkligen går vidare och gör den vanskliga prövningen av det allmänna skuldrekvisitet. Det måste nämligen finnas sådana fall där gärningsmannen i och för sig är tillräknelig men där t.ex. det i uppsåtsrekvisitet liggande kravet på medvetenhet inte är uppfyllt.

Vad slutligen beträffar det föreslagna undantaget för självförvållat rus i bestämmelsens andra stycke bör påpekas att en problematik som uppmärksammas av Wennberg men inte av Psykansvarskommittén är den som rör den relativt vanligt förekommande situationen att psykiskt störda blir bra av sin medicinering men sedan slutar att medicinera.¹⁵⁷ Fråga är då om en sådan underlåtenhet att medicinera ger upphov till en självförvållad psykisk störning som föreslås vara ansvarsgrundande. Rimligen bör så vara fallet, dvs. underlåtenhet jämföras med aktiva berusningshandlingar.

Märk vidare att kommitténs ambition är att frågan om självförvållat rus endast skall ha betydelse för bedömningen av tillräknelighetsrekvisitet, trots att man inte tar någon direkt ställning i denna fråga. Den nuvarande s.k. rusbestämmelsen i 1 kap. 2 § andra stycket BrB, som kommit att ses som ett

¹⁵⁶ Se det ändrade allmänna brottsbegreppet i bilaga B.

¹⁵⁷ Wennberg i not 113 a. a. s. 579.

undantag från täckningsprincipens krav att gärningen skall omfattas av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet, föreslås upphävas eller åtminstone göras om till en bevisregel av regeringen. Rätten har då, som jag har uppfattat det, först att konstatera att den otillräknelighet som finns är självförvållad. Är den det måste uppsåtet prövas. Om inte den nuvarande rusbestämmelsen finns kvar kan rimligen inte undantag från täckningsprincipen göras varför bedömningen måste ta sin utgångspunkt i vad gärningsmannen faktiskt insåg. En sådan bedömning torde i många fall, trots självförvållat rus, innebära att åtalet måste ogillas. Resultatet blir således detsamma som vid otillräknelighet som inte är självförvållad. Möjligheten till undantag från täckningsprincipen måste, med andra ord, i kommande rätt rimligen finnas kvar.

7.2 Analys av tillräknelighetskravets konsekvenser. Sex möjliga utfall

En liten grupp psykiskt störda lagöverträdare kommer i framtiden inte att träffas av straffrättsligt ansvar eftersom de inte uppfyller tillräknelighetskravet medan en stor grupp kommer att vara straffrättsligt ansvariga och ådömas en påföljd för de brott de har begått. Den förra gruppen benämns fortsättningsvis logiskt ”ansvarsfrihetsfallen” och den senare ”ansvarsfallen”.

I förevarande avsnitt görs ett försök till en stringent analys av tillräknelighetskravets och den framtida rättstillämpningens konsekvenser. Redan i detta sammanhang bör påpekas, för tydlighetens skull, att jag och handledaren professor Per Ole Träskman är eniga om att det aktuella kravet kommer att kunna leda till sex möjliga resultat eller utfall.¹⁵⁸ De är och blir som följer.

I – III	ANSVARSFRIHETSFALLEN
I	Otillräknelig – utan vårdbehov
II	Otillräknelig – med vårdbehov
III	Otillräknelig – ”farlig”
IV-VI	ANSVARSFALLEN
IV	Tillräknelig – utan vårdbehov
V	Tillräknelig – med vårdbehov
VI	Tillräknelig – ”farlig”

Tillräknelighetskravet ger naturligtvis upphov till av Psykansvarskommittén iakttagna följdfrågor. Vilka åtgärder skall aktualiseras beträffande de ansvarsfria och vilka påföljder skall bli aktuella för de psykiskt störda som ådöms straffrättsligt ansvar? Hur skall eventuellt vårdbehov, oavsett ansvar, tillgodoseas? I det följande berörs nämnda och liknande följdfrågor under de utfall jag anser de ha relevans.

¹⁵⁸ Se även Träskman, P.O.: Psykisk störning. Opublicerat seminarieunderlag.

7.2.1 Ansvarsfrihetsfallen

Är tillräknelighetskravet inte uppfyllt kan gärningsmannen inte fällas till ansvar. Denne skall, med andra ord, frikännas från ansvar till följd av bristande tillräknelighet. Den otillräknelige gärningsmannen begår helt enkelt inte ett brott varför ansvar för brott inte kan ådömas. I princip innebär detta att åtalet skall ogillas.

Detta till trots hävdar Psykansvarskommittén att begåendet av en gärning som avses i 1 kap. 2 a § första stycket BrB skall kunna leda till samma följder när det gäller skadestånd för kränkning eller ren förmögenhetsskada som ett brott. Detsamma skall gälla för förverkande, utvisning och annan särskild rättsverkan. Grunden för detta är att även om gärningen inte leder till straffrättsligt ansvar är den i sig rättsstridig och skall därför kunna få vissa följder.¹⁵⁹ Frågan är komplex och ligger utanför arbetets egentliga ram men detta kan principiellt ifrågasättas. Gärningen i sig är rättsstridig också i de fall t.ex. uppsåt inte föreligger. Då blir det emellertid inte fråga om några sådana följder.

Dessutom skall, vilket framgår nedan under 7.2.1.3, en samhällsskyddsåtgärd kunna dömas ut i nu aktuella fall.

En ansvarstalan innebär att åklagaren underställer rätten en gärning för straffrättsligt bedömning. Det är emellertid underförstått att en sådan talan skall leda fram till att den tilltalade skall dömas till ansvar och att en påföljd eller någon annan straffrättslig reaktion skall följa på brottet. När det redan från början står klart att den tilltalade inte kan dömas till ansvar till följd av bristande tillräknelighet kan en talan, som endast siktar på att i dom få fastställt att den tilltalade har begått gärningen, inte anses som en ansvarstalan. Enligt den rättsvetenskapliga doktrinen skall en sådan talan avvisas i brist på lagstöd.¹⁶⁰ Problematiken uppmärksammades, enligt Adolfson, sent i utredningsarbetet och framgår inte tydligt av den allmänna motiveringen men lösningen blev att begåendet av den åtalade gärningen, det s.k. gärningsspörsmålet (samtliga rekvisit vilka ingår i en rättsstridig gärning), skall kunna prövas i uppenbara ansvarsfrihetsfall.¹⁶¹ Av denna anledning föreslår man att en möjlighet till fastställelse dom införs i sådana brottmål.¹⁶²

Förslag till 20 kap. 1 § 2 st. RB En fråga om ansvar för brott får endast tas upp av rätten, om åtal för brottet har väckts. Rätten får dock utan åtal ta upp en fråga om ansvar för förseelse i rättegången.

¹⁵⁹ Se SOU 2002:3, s. 321 ff. För detta ändamål införs den s.k. trolleribestämmelsen i 1 kap. 9 § BrB. Genom denna skall en gärning som avses i 1 kap. 2 a § jämföras med brott.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 383. Se Ekelöf, Per Olof: Rättegång. Andra häftet. 7 uppl. Stockholm. 1985, s. 117.

¹⁶¹ Adolfson, Katarina. Intervju 19.4.2004.

¹⁶² SOU 2002:3, s. 328. Gällande processrätt ger således enligt kommittén inget utrymme för någon fastställsetalan av det slag som krävs.

I fall som avses i 1 kap. 2 a § brottsbalken får rätten, även om någon ansvarstalan enligt första stycket inte förs, ta upp frågan om den tilltalade har begått den åtalade gärningen och frågan om utdömande av samhällsskyddsåtgärder enligt 32 kap. 2 § brottsbalken. En sådan talan skall också väckas genom åtal.

Förslag till 30 kap. 3 § 2 st. RB Om den tilltalade är fri från ansvar enligt 1 kap. 2 a § brottsbalken, skall rätten, för det fall det yrkas av åklagaren, målsäganden, eller den tilltalade, i domen fastställa om den tilltalade har begått den åtalade gärningen. Om det yrkas av åklagaren, får också i domen prövas om den tilltalade skall dömas till en samhällsskyddsåtgärd enligt 32 kap. 2 § brottsbalken.

Rätten skall, menar kommittén, inte ex officio kunna meddela en sådan fastställelse dom gällande gärningsspörsmålet utan endast efter yrkande av antingen åklagaren, målsäganden eller den tilltalade själv. Ett sådant fastställande i dom skall kunna förenas med att en samhällsskyddsåtgärd döms ut samt med ställningstagande till ett enskilt anspråk och frågor om förverkande, utvisning eller annan särskild rättsverkan.

Anmärkningsvärt är att kommittén föreslår att uppgifter om domar enligt de här berörda bestämmelserna skall registreras i det välkända belastningsregistret.¹⁶³

Förslaget i denna del innebär ett inte obetydligt problem då det beträffande de otillräkneliga torde komma att röra sig om skilda domslut, i många fall helt beroende av åklagarens eller målsägandens bedömning i det enskilda fallet. Somliga otillräkneliga får en ogillande dom efter ansvarstalan vilken av naturliga skäl inte registreras i belastningsregistret medan somliga får en dom i vilken det fastställs att de har begått den åtalade gärningen. Att sistnämnda dom skall registreras i belastningsregistret är rent semantiskt eller begreppslikt värt att sätta ifråga. Att belasta är synonymt med att klandra och i ansvarsfrihetsfallen fanns ju ingen anledning till klander.

Skillnaden i domslut framstår således som tvivelaktig utifrån krav som rör rättslig likabehandling och rättssäkerhet.

Ingen dom som rör otillräkneliga gärningsmän bör enligt min bestämda uppfattning registreras i belastningsregistret såvida inte detta får en ny benämning. Uppgifter om att den otillräknelige tidigare har begått en rättsstridig gärning kan vara viktig information för rätten huruvida fråga är t.ex. om återfall. Antingen skall emellertid samtliga domar som rör ansvarsfrihetsfall registreras eller inga. Detta främjar berättigade krav på likabehandling.

7.2.1.1 Otillräknelig – utan vårdbehov

Den som inte fälls till ansvar och därmed frikänns, eftersom tillräknelighetsrekvisitet inte är uppfyllt, och som då inte har något behov av

¹⁶³ Ibidem, s. 332 f. Se 3 § 3 förslag till Lag om ändring i lagen (1998:620) om belastningsregister.

vård går i kommande rätt fri, i bemärkelsen kommer ut i samhället utan åtgärder från dettas sida.¹⁶⁴

Det torde röra sig framför allt om tillfälligt sinnesförvirrade gärningsmän, som redan enligt gällande rätt normalt går fria från ansvar, men också om speciella situationer då gärningsmannen var otillräknelig till följd av en psykisk störning vid gärningstillfället men har tillfrisknat och därför inte är i behov av vård vid domstillfället.

7.2.1.2 Otillräknelig – med vårdbehov

Merparten av de otillräkneliga kommer, enligt Psykansvarskommittén, troligen att ha ett psykiatriskt vårdbehov. Någon påföljd skall följdriktigt inte dömas ut men det är viktigt att det ifrågavarande vårdbehovet tillgodoses.

En allmän utgångspunkt för kommittén är, som nämnts ovan under 4.1, att det i kommande rätt tydligt bör skiljas mellan straffrättsligt ansvar och vårdbehov. Därför anser man inte att allmän domstol skall fatta beslutet om vård beträffande de gärningsmän som frikänns på grund av otillräknelighet. Nämnade beslut skall istället fattas av läkare inom den allmänna sjukvården då det i nu aktuella fall rör sig om en helt medicinsk bedömning och en helt medicinskt motiverad vård.

Den otillräkneliges vårdbehov skall således tillgodoses enligt den allmänna vårdlagstiftningen dvs. hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, vid frivillig vård och lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, LPT, vid vård som är förenad med tvång.¹⁶⁵

Vården kommer i enlighet med denna lagstiftning i det enskilda fallet att fortgå så länge det medicinska vårdbehovet kvarstår. Upphör vårdbehovet upphör också vården. Vårdbehovet skall, med andra ord, ensamt vara avgörande och fastställas av den ansvariga chefsöverläkaren. Länsrättens medgivande krävs dock enligt 7 § LPT vid tvångsvård för längre tid än fyra veckor.

Vårdtiden för den otillräknelige blir således beroende av hans individuella vårdbehov. I många fall, menar kommittén, blir vårdtiderna troligen ganska långa medan de i andra fall blir kortare.¹⁶⁶

Jag delar till fullo kommitténs bedömning att det inte skall vara rättens sak att besluta huruvida vård skall komma till stånd i de fall gärningsmannen frikänns på grund av otillräknelighet. Samtidigt måste framhållas vikten av

¹⁶⁴ Märk dock vad som nyss har sagts om en eventuell fastställelse.

¹⁶⁵ SOU 2002:3, s. 252. Några förändringar i förevarande lagar föreslås inte av Psykansvarskommittén. Märk att ett av flera krav för tvångsvård enligt 3 § LPT är att patienten lider av en allvarlig psykisk störning.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 252 f.

att den grupp varom här är fråga verkligen får sitt behov av vård tillgodosett. Beslutet om vård skall fattas enligt den allmänna vårdlagstiftningen. Att inga förändringar föreslås i denna är anmärkningsvärt. Trots att jag är lekman på området har jag genom den massmediala debatten fått uppfattningen att LPT tillämpas restriktivt. Problematiken uppmärksammas i remissvaret av Schizofreniförbundet som förutser ett fullt tänkbart fall där man med stöd av nämnda lag inte kan styrka att en person behöver vårdas med tvång samtidigt som personen själv inte anser sig vara i behov av vård. Varken LPT eller HSL kan i ett sådant fall tillämpas trots att ett vårdbehov, som skall tillgodoses enligt förslaget, verkligen föreligger.¹⁶⁷

7.2.1.3 Otillräknelig – ”farlig”

Psykansvarskommittén har också, enligt direktivet, haft att analysera om det finns ett behov av ett system med särskilda samhällsskyddsåtgärder av den typ den tidigare Straffansvarsutredningen skisserat. Fråga har då varit att överväga om det är möjligt att skapa ett förutsebart och rättssäkert sådant system, om det är lämpligt att införa detta och hur det i så fall skall utformas.¹⁶⁸

I gällande rätt tillgodoses det relevanta samhällsskyddet och då samhällets behov av att skydda sig mot personer som på grund av sitt psykiska tillstånd har en hög benägenhet att återfalla i allvarliga brott, som framkommit, genom påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård i förening med särskild utskrivningsprövning, 31 kap. 3 § andra stycket BrB. Problem med detta system har beskrivits ovan under 3.3.1. Som också har framkommit föreslås den ifrågavarande påföljden avskaffas i kommande rätt.

Huruvida det i vissa situationer bör finnas möjlighet att tillgripa någon form av samhällsskyddsåtgärder avseende psykiskt störda lagöverträdare är enligt kommittén en mycket komplex fråga som kräver särskilda överväganden varför den behandlas i ett separat kapitel, kapitel 10, i betänkandet.¹⁶⁹ Min beskrivning i detta avseende, bör påpekas, gör inte anspråk på att vara fullständig utan är liksom arbetet i övrigt fokuserad på de egentliga konsekvenserna för kommande rätt.

Varje diskussion, menar kommittén, om ingripanden som grundar sig på samhällsskyddsaspekter är med nödvändighet förknippad med svåra etiska och rättsstatliga överväganden om i vilken omfattning och på vilket beslutsunderlag som staten har rätt att beröva någon friheten i delvis

¹⁶⁷ Ju 2002/481/L5, s. 138.

¹⁶⁸ Se dir. 1999:39 samt SOU 1996:185, s. 545 f. Utredningens modellförslag innebär i denna del att särskilda samhällsskyddsåtgärder för psykiskt störda lagöverträdare skall kunna tillgripas efter genomgången verkställighet eller som en särreaktion om eller när vårdbehov inte längre föreligger.

¹⁶⁹ SOU 2002:3, s. 251.

preventivt syfte.¹⁷⁰ Starka skäl talar emellertid för att intresset av samhällsskydd bör kunna beaktas som en självständig kompletterande faktor i samband med påföljdsbestämningen och verkställigheten av straffrättsliga reaktioner för mycket allvarliga gärningar som riktat sig mot eller medfört fara för någon annans liv eller hälsa. Det går, med andra ord, enligt kommittén inte att bortse från samhällsskyddsaspekten när man överväger ett reformerat system för psykiskt störda lagöverträdare.¹⁷¹

En särskild form av reaktion, benämnd samhällsskyddsåtgärd, skall därför införas i det straffrättsliga systemet och skall, om inte ett väsentligt intresse av samhällsskydd kan tillgodoses genom straff eller andra åtgärder, kunna beslutas i två skilda situationer, varav den ena beskrivs härnäst och den andra nedan under 7.2.2.3.

Förslag till 32 kap. 2 § BrB Har någon begått en straffbelagd gärning som riktat sig mot eller medfört fara för någon annans liv eller hälsa, men skall gärningen enligt 1 kap. 2 a § första stycket inte föranleda ansvar för honom, får rätten besluta om en **samhällsskyddsåtgärd**, om det med hänsyn till gärningsmannens psykiska tillstånd, tidigare begångna gärningar eller omständigheterna i övrigt föreligger en påtaglig risk för att han återfaller i sådana gärningar av allvarligt slag.

Här anges förutsättningarna för att en sådan samhällsskyddsåtgärd skall kunna dömas ut för en lagöverträdare som är fri från ansvar till följd av otillräknelighet men som är att betrakta som ”farlig” och där samhällets intresse av skydd därför gör sig särskilt starkt gällande.

Det av kommittén benämnda gärningsrekvisitet innebär att den otillräknelige kan bevisas ha begått en rättsstridig gärning. Utöver detta uppställs ett integritetsrekvisit, gärningen skall ha riktat sig mot eller medfört fara för annans liv eller hälsa.¹⁷² Slutligen måste ett riskrekvisit vara uppfyllt. Det skall kunna konstateras att det föreligger en kvalificerad återfallsrisk i sådana gärningar för att den aktuella samhällsskyddsåtgärden skall kunna dömas ut. Med påtaglig risk för återfall avses att den ”ligger nära till hands”. Att den otillräknelige tidigare har begått straffbelagda gärningar är inget krav men väl en viktig faktor i denna riskbedömning tillsammans med hans psykiska tillstånd och omständigheterna i övrigt. Det sistnämnda exemplifieras med ett pågående missbruk. Noteras bör, enligt kommittén, att en förutsättning för bestämmelsens tillämpning är att gärningsmannen saknade ansvarsförmåga vid begåendet av gärningen vilket innebär att denne oftast var och är psykiskt sjuk.¹⁷³

Tröskeln för utdömande av samhällsskyddsåtgärd i ansvarsfrihetsfallen skall, menar kommittén, vara lägre än i det nedan beskrivna ansvarsfallen

¹⁷⁰ Ibidem, s. 218. I betänkandet ägnas ett avsnitt åt s.k. riskbedömningar. Det går enligt kommittén inte att helt undvara sådana i det reformerade systemet.

¹⁷¹ Ibidem, s. 275 och 265. Samhällsskyddsåtgärderna skall regleras i 32 kap. BrB och i en särskild verkställighetslag.

¹⁷² Ibidem, s. 375. Vilka brottstyper som avses, främst vålds- och sexualbrott, exemplifieras i bilaga 7 i betänkandet, s. 487-488.

¹⁷³ Ibidem, s. 375.

(då samhällsskyddsåtgärden ersätter ett tidsbestämt fängelsestraff). I de nu aktuella fallen finns ju som framgått ingen annan reaktion (eller annat straffvärde) att jämföra med.

Vad gäller beviskraven, åtgärden är av naturliga skäl enligt denna bestämmelse ingen påföljd, menar man att det beträffande gärningsmannskapet naturligtvis bör gälla samma krav som för en fällande brottmålsdom. Det skall således genom utredningen i målet vara ställt utom rimligt tvivel att den otillräknelige har begått den åtalade gärningen.¹⁷⁴ Utredningen när det gäller riskrekvisitet, fortsätter kommittén, får ytterst bli en fråga för rättstillämpningen men det framstår som rimligare att åklagaren här gör övervägande sannolikt att rekvisitet är uppfyllt.

Beträffande varaktigheten skall samhällsskyddsåtgärden enligt den föreslagna 32 kap. 3 § BrB omedelbart upphöra om det inte längre föreligger någon påtaglig återfallsrisk. Trots att åtgärden till sin natur är tidsbestämd skall rätten medge förlängning med sex månader i sänder efter ansökan av åklagare, i princip hur länge som helst.¹⁷⁵

Märk att kommittén anser det självklart att grundbeslutet, huruvida en samhällsskyddsåtgärd överhuvudtaget skall komma till stånd, skall fattas av allmän domstol då ursprunget kommer att vara en brottmålsprocess. Även omprövningen av detta skall göras av nämnda domstol vilket motiveras med dess höga straffrättsliga kompetens.¹⁷⁶

Kommittén föreslår en lag om verkställighet av samhällsskyddsåtgärder enligt vilken verkställigheten skall individanpassas efter den dömdes förutsättningar och behov. Olika verkställighetsformer såsom intagning på sjukvårdsinrättning för rättspsykiatrisk vård, intagning på särskild institution för missbruksvård, slutet boende eller annars intagning i kriminalvårdsanstalt bör, menar man, finnas beroende på exempelvis vård- omsorgs- eller skyddsbehov. Man bör emellertid kunna utgå ifrån att, åtminstone då det gäller ansvarsfrihetsfallen, flertalet av dessa kommer att vara i behov av vård, i vart fall till en början. Beslut om det närmare verkställighetsinnehållet t.ex. val av sådan verkställighetsform skall fattas av respektive verkställighetsmyndighet.¹⁷⁷

Beträffande de otillräkneliga synes det mig nödvändigt att en sådan möjlighet, att ingripa med reaktioner som grundas på intresset av samhällsskydd, finns. Alternativet vore ju att ingen reaktion alls skulle kunna följa på gärningen, trots en konstaterad och kvalificerad återfallsrisk, vilket naturligtvis är högst otillfredsställande ur samhällsskyddssynpunkt.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 375. Märk vidare att såväl ansvarsutredning som samhällsskyddsutredning krävs, se 3-5 §§ förslag till Lag om rättspsykiatrisk utredning.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 376.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 279 f. Sådana domar föreslås registreras i belastningsregistret. Se 3 § 1 förslag till Lag om ändring i lagen (1998:620) om belastningsregister samt vad som nyss sagts om detta.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 278 f.

Det måste med andra ord, trots att vederbörande inte kan straffas för sin gärning, finnas en möjlighet att beakta intresset av samhällsskydd.

Vad som kan ifrågasättas är emellertid förslaget att lägga beslutanderätten i dessa fall på allmän domstol. En lösning som, enligt Wennberg, skulle förta hela effekten av otillräkneligheten eftersom samma domstol som förklarar att personen i fråga inte kan dömas för brott samtidigt beslutar att låsa in honom för de brott han annars skulle komma att begå.¹⁷⁸ Det avgörande momentet i prövningen av om en sådan åtgärd skall komma till stånd synes vara riskbedömningen. Sådana bedömningar handhas huvudsakligen enligt gällande rätt av våra allmänna förvaltningsdomstolar varför samhällsskyddsåtgärden istället kunde beslutas och förlängas av en sådan domstol med utgångspunkt i brottmålsdomstolens avgörande om att den otillräknelige har begått gärningen. Det finns, som jag ser det, ett starkt intresse av att i ansvarsfrihetsfallen skilja mellan brottspåföljder och samhällsskyddsåtgärder.¹⁷⁹

7.2.2 Ansvarsfallen

De allmänna reglerna om straffmätning och påföljdsval skall i framtiden i högre grad än idag styra och sätta upp ramarna för det straffrättsliga ingripandet i de fall gärningsmannen döms till straffrättsligt ansvar. Detta var och är, som visats, en allmän utgångspunkt för Psykansvarskommittén som kan förverkligas genom att fängelseförbudet försvinner och rättspsykiatrisk vård avskaffas som påföljd.

De normala påföljdsreglerna, dvs. reglerna om straffmätning och påföljdsval i brottsbalkens 29 och 30 kapitel, skall således i kommande rätt vara tillämpliga också beträffande de psykiskt störda eller tillräkneliga lagöverträdare som fälls till ansvar. Några regler som liksom idag begränsar påföljdsvalet skall inte finnas. I detta avsnitt beskrivs översiktligt bedömningen av straffvärde, straffmätning och påföljdsval vad gäller ansvarsfallen i allmänhet. Redan här måste uppmärksammas att det stora flertalet av de psykiskt störda som enligt gällande rätt skulle träffas av fängelseförbudet i det nya systemet kommer att dömas till fängelse och andra påföljder i enlighet med dessa påföljdsregler.

En annan sak, menar kommittén, är att förekomsten av en psykisk störning också i framtiden kan få betydelse för brottets straffvärde.¹⁸⁰

Förslag till 29 kap. 3 § 6 BrB Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet skall, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas [...]

¹⁷⁸ Wennberg i not 113 a. a. s. 585.

¹⁷⁹ Se Ju 2002/481/L5, s. 174 f., i vilket länsrätter anför att man har stor kompetens och erfarenhet av riskbedömningar samt att regler om verkställighet normalt bör läggas på förvaltningsdomstol. Ett annat alternativ vore att, såsom i Finland, lägga beslutanderätten på en särskild myndighet eller domstol. Se Lappi-Seppälä a. a. s. 372.

¹⁸⁰ SOU 2002:3, s. 255.

6. om den tilltalade till följd av en psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. [...]
Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

Vid fastställandet av brottets straffvärde skall således, liksom idag, hänsyn tas till s.k. förminskad tillräknelighet.¹⁸¹ Den nuvarande regeln skall följaktligen finnas kvar men formuleras om för att korrespondera med tillräknelighetsbestämmelsen i 1 kap. 2 a § BrB. Förutsatt att den tilltalade till följd av en psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt kan således rätten reducera straffvärdet.

Mot bakgrund av att vissa gärningsmän som begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning kommer att omfattas av vanliga påföljdsregler förutsätter kommittén att bestämmelsen kommer att få en ökad betydelse och en större genomslagskraft på domstolarnas påföljdsbestämning. Man förutsätter också att rätten i fler fall får anledning att underskrida gällande straffskala med stöd av bestämmelsens andra stycke.¹⁸²

Mer än detta sägs inte i betänkandet men jag betonar att det, precis som vid tillräknelighetsbedömningen, är gärningstillfället som är avgörande. Bestämmelsen måste, med andra ord, vara tillämplig trots att den förminskat tillräknelige är psykiskt återställd vid domstillfället och alltså alldeles oavsett om denne då har något vårdbehov, se nedan.

Den föreslagna bestämmelsen kritiserar skarpt av Wennberg som ifrågasätter hur man får plats med något annat än tillräknelighet respektive otillräknelighet. Antingen, menar hon, förmår en person att inse gärningens innebörd eller att anpassa sig efter denna insikt eller saknar han sådan förmåga.¹⁸³ Kritiken bygger på begreppsliga grunder och ansvarets dikotomiska karaktär (människor är antingen tillräkneliga eller otillräkneliga, det finns inget mellanting). Jag är emellertid, liksom juris doctor Tapio Lappi-Seppälä, av en annan åsikt. Grunden för tillräknelighetsbedömningen ligger, som framgått, i beteendets klandervärde och olika gradmässiga omständigheter som påverkar beteendet. En person som är psykiskt störd torde vara bättre eller sämre medveten om gärningens innebörd och han torde även i större eller mindre grad förmå att kontrollera sitt handlande, beroende på hur allvarliga hans psykiska problem är. Tillräknelighet synes således vara ett relativt begrepp.¹⁸⁴ Den svenska straffrätten skall i framtiden i större grad än idag bygga på skuldprincipen och förminskad tillräknelighet minskar klandervärdheten. Eftersom straffets

¹⁸¹ Ibidem, s. 255 f. Se beträffande gällande rätt ovan under 3.2.4 och beträffande den historiska förankringen ovan under 2.2.2.

¹⁸² Ibidem, s. 372.

¹⁸³ Wennberg i not 113 a. a. s. 580.

¹⁸⁴ Lappi-Seppälä a. a. s. 374 f. Jfr övriga grunder vilka bestämmer det straffrättsliga ansvaret och klandervärdet t.ex. 29 kap. 3 § 5 – om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap. BrB.

uppgift är att utvisa ett till graden av skuld anknuten klander bör följaktligen, i fall av förminskad tillräknelighet, straffet vara lindrigare.

Utöver brottets straffvärde skall rätten vid straffmätningen, enligt gällande rätt, beakta ett antal strafflindringsgrunder eller billighetskäl i 29 kap. 5 § BrB. Ett par av dessa bygger på principen om sanktionskumulation dvs. då den tilltalade till följd av brottet drabbas inte bara av en påföljd utan också av andra åtgärder såsom utvisning eller avskedande. Strafflindring skall ske vid sådana dubbla ingrepp så att den sammantagna behandlingen av brottslingen upplevs som rättvis.

En form av sanktionskumulation förekommer i vissa mål som rör psykiskt störda, menar kommittén. Detta är fallet då den tilltalade före domstillfället frivilligt påbörjar psykiatrisk vård eller tas in för tvångsvård enligt LPT. Man föreslår av denna anledning följande nya billighetskäl för rätten att beakta vid straffmätningen.

Förslag till 29 kap. 5 § 8 BrB Vid straffmätningen skall rätten utöver brottets straffvärde i skälig omfattning beakta [...]

8. om den tilltalade i anslutning till brottet har genomgått eller genomgår frivillig psykiatrisk vård eller psykiatrisk tvångsvård enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård [...]

Föreligger omständighet som avses i första stycket, får rätten, om särskilda skäl påkallar det, döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

Samhället har i sådana fall, hävdar kommittén, delvis reagerat mot orsakerna till brottet, den psykiska störningen, varför detta skall beaktas vid påföljdsbestämningen. Märk att en förutsättning för bestämmelsens tillämplighet är att den psykiatriska vården har ägt rum eller inletts ”i anslutning till brottet”. Det skall således finnas ett åtminstone tidsmässigt samband mellan det begångna brottet och den vård som har kommit till stånd.¹⁸⁵

Även denna bestämmelse kan, som jag ser det, bli tillämplig trots att gärningsmannen är psykiskt återställd vid domstillfället, kanske efter framgångsrik sådan behandling. Jag anser det för övrigt vara rimligt att en sådan sanktionskumulation varom här är fråga beaktas vid straffmätningen på samma sätt som t.ex. utvisning. Bestämmelsen får, vilket är relevant, enligt 30 kap. 4 § första stycket BrB också betydelse för påföljdsvalet på det vis att det ifrågavarande billighetskålet skall beaktas som en omständighet som talar för en lindrigare påföljd än fängelse.

Vad beträffar påföljdsvalet i övrigt bör rätten i mål med psykiskt störda lagöverträdare i största möjliga utsträckning undvika fängelse, framhåller kommittén. Om böter inte anses som ett tillräckligt ingripande straff bör påföljden av denna anledning bestämmas till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Såsom särskilda skäl för de senare kan rätten beakta att den tillräknelige samtycker till att domen förenas med en föreskrift om

¹⁸⁵ SOU 2002:3, s. 256 och 372 f.

samhällstjänst enligt 30 kap. 7 § andra stycket och 30 kap. 9 § andra stycket 4 BrB. En konsekvens av att fängelseförbudet avskaffas är alltså att det blir möjligt att döma också psykiskt störda lagöverträdare till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst vilket, trots att tillämpningsområdet enligt kommittén inte torde bli så stort, ökar möjligheterna att undvika fängelse också för denna grupp.¹⁸⁶

Vad gäller valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn bör påföljden om den tillräknelige har ett vårdbehov, se nedan under 7.2.2.2, bestämmas till skyddstillsyn. Skyddstillsyn som, liksom idag, kan kombineras med föreskrifter om psykiatrisk vård. Eftersom fängelseförbudet avskaffas kan en sådan dom undanröjas och ersättas med ett fängelsestraff vid misskötsamhet från den dömdes sida.

För att öka möjligheterna att döma psykiskt störda till skyddstillsyn föreslår Psykansvarskommittén följande två förändringar i 30 kap. 9 § andra stycket BrB.

Förslag till tillägg i 30 kap. 9 § 2 st. 2-3 BrB Som särskilda skäl för skyddstillsyn istället för fängelse kan rätten beakta [...]

2. om den tilltalade undergår behandling för missbruk, *psykisk störning* eller annat förhållande som kan antas ha samband med hans brottslighet,

3. om missbruk av beroendeframkallande medel, *psykisk störning* eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till att brottet har begåtts och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som enligt en för honom uppgjord plan kan anordnas i samband med verkställigheten

Kommittén anser vad angår den andra punkten att pågående psykiatrisk behandling bör värderas på samma sätt som behandling av missbruk vid påföljdsvalet. En pågående behandling av en psykisk störning som kan antas ha samband med den aktuella brottsligheten skall därför vara ett särskilt och nytt skäl som talar för skyddstillsyn. En dom på skyddstillsyn med stöd av punkten, bör påpekas, kommer främst att aktualiseras vid s.k. artbrottslighet då alternativet huvudsakligen är fängelse i upp till sex månader. Skyddstillsynen kan, som framgått, förenas med föreskrifter om vård eller med böter eller samhällstjänst såsom ytterligare skärpande moment.¹⁸⁷

Till följd av att fängelseförbudet avskaffas och ett alternativt fängelsestraff därmed också kan bestämmas för psykiskt störda vidgas den tredje punkten, som innebär att ett särskilt skäl för skyddstillsyn är att den tilltalade har samtyckt till att genomgå s.k. kontraktsvård, till att också avse psykiatrisk vård.¹⁸⁸ Förändringen är enligt kommittén betydelsefull eftersom den utökar möjligheterna att tillgodose den tillräkneliges vårdbehov under verkställigheten. Behandlingsplanen i nu aktuella fall kan företrädesvis utformas så att vården inleds med en vistelse på psykiatriskt sjukhus för att sedan avslutas på ett behandlingshem med psykiatrisk inriktning. Sådan

¹⁸⁶ Ibidem, s. 257 f.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 257 och 373.

¹⁸⁸ Att ett alternativt fängelsestraff skall bestämmas i sådan dom framgår av 28 kap. 6 a § BrB.

skyddstillsyn med föreskrift om kontraktsvård bör, menar man, kunna användas såsom alternativ till fängelse för brott med straffvärden motsvarande upp till två års fängelse.¹⁸⁹

Observera att den här berörda bestämmelsen till skillnad från de nyss berörda således endast kommer att bli aktuell då den tillräknelige vid domstillfället har ett behov av vård, jämför utfallen nedan.

Trots ovanstående möjligheter att välja en annan påföljd än fängelse kan fängelse inte undvikas beträffande samtliga psykiskt störda lagöverträdare, menar kommittén. Liksom andra fängelse dömda skall emellertid psykiskt störda sådana, när det rör sig om fängelsestraff upp till tre månader, i kommande rätt kunna verkställa sitt straff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll, s.k. elboja. En sådan verkställighetsform kan enligt 8 § andra stycket lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll förenas med föreskrifter om psykiatrisk vård.

Genom att de vanliga reglerna om påföljdsbestämning skall gälla också de psykiskt störda och tillräkneliga lagöverträdarna vidgas följaktligen möjligheterna till adekvata påföljdsbestämningar. Flexibiliteten ökar betydligt genom möjligheten till föreskrift om samhällstjänst och kontraktsvård och möjligheten till verkställighet av kortare fängelsestraff genom elboja. Det idag gällande problemet att psykiskt störda av ovidkommande skäl får mer ingripande påföljder, eftersom dessa möjligheter inte finns, synes sålunda löst.

7.2.2.1 Tillräknelig – utan vårdbehov

De normala reglerna om påföljdsbestämning skall följaktligen som utgångspunkt gälla i de fall gärningsmannen är tillräknelig och därmed döms till straffrättsligt ansvar. Rättens påföljdsval skall, liksom för övriga lagöverträdare, styras av brottets straffvärde eller art eller huruvida fråga är om återfall i brott.¹⁹⁰ Ju svårare brottet är desto mer ingripande blir påföljden. Har den tillräknelige vid domstillfället inget vårdbehov kan han, med beaktande av de förändringar i bestämmelserna om straffmätning och påföljdsval som nyss anförts, dömas till en icke frihetsberövande påföljd eller till fängelse.

Ordningen främjar i stor utsträckning berättigade krav på förutsebarhet, likabehandling och proportionalitet. När påföljderna huvudsakligen styrs av hur allvarligt brottet är undviks troligen många av de problem, beskrivna ovan under 3.3.1, som kan uppkomma med den nuvarande ordningen. Detta torde gälla t.ex. sådana fall då någon inte kan dömas till fängelse eftersom fängelseförbudet är tillämpligt och inte heller till rättspsykiatrisk vård

¹⁸⁹ SOU 2002:3, s. 257 och 373.

¹⁹⁰ Se beträffande straffvärdebedömningen 29 kap. 1 § andra stycket BrB enligt vilken hänsyn skall tas till såväl gärningsrelaterade faktorer som skuldfaktorer och beträffande art och återfall i brott 30 kap. 4 § andra stycket.

eftersom det vid domstillfället inte längre föreligger någon allvarlig psykisk störning.

7.2.2.2 Tillräknelig – med vårdbehov

Psykiatrisk vård skall ges utifrån behovet av sådan vård och inte vara beroende av vilken påföljd som dömts ut i det enskilda fallet. Vårdbehovet skall enligt denna kommitténs allmänna utgångspunkt påverka *hur* påföljden verkställs men inte själva *valet* av påföljd. Psykiatrisk vård skall följaktligen, hävdar kommittén, ges oavsett vilken av de vanliga påföljderna som dömts ut varför överlämnande till rättspsykiatrisk vård i kommande rätt inte längre behövs såsom en särskild påföljd. Beträffande vård vid andra påföljder än fängelse se ovan under 7.2.2.

Vad gäller psykiskt störda och tillräkneliga lagöverträdare som döms till fängelse och som har ett vårdbehov är kommitténs ambition att sådan vård skall ges under verkställigheten av fängelsestraffet, antingen i form av frivillig vård enligt HSL eller i form av tvångsvård enligt LRV. Märk väl att denna princip gäller även idag men de intagnas vårdbehov tillgodoses, som framgått, inte i tillräcklig utsträckning.¹⁹¹ Kommitténs uppgift att lösa frågan hur de intagnas vårdbehov skall tillgodoses bäst är, menar man, särskilt viktig eftersom antalet psykiskt störda som döms till fängelse sannolikt kommer att öka till följd av förslaget. Mer vård än idag måste i praktiken komma till stånd under verkställigheten.¹⁹²

Orsakerna, fortsätter man, till att inte alla fängelsedömda får den rättspsykiatriska vård de är i behov av är brister inom kriminalvården och den rättspsykiatriska vården. Den förra måste därför i framtiden bättre än idag hantera frågor kring psykiskt störda. Man måste då i större omfattning uppmärksamma de intagna som insjuknar under verkställigheten av fängelsestraffet och därför kan behöva vård och se till att de blir läkarundersökta. Kriminalvårdens ansvar i förevarande hänseende föreslås av denna anledning betonas ytterligare i lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt, KvaL.¹⁹³

Förslag till tillägg i 2 kap. 37 § 1 st. KvaL Om en intagen behöver hälso- och sjukvård, skall han vårdas enligt de anvisningar som ges av läkare. *Hans behov av psykiatrisk vård skall särskilt uppmärksammas.* Kan erforderlig undersökning och behandling ej lämpligen ske inom anstalten bör den allmänna sjukvården anlitas. Om det behövs, får intagen föras över till allmänt sjukhus. [...] Föreskrifter om psykiatrisk tvångsvård för en intagen ges i lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård.

Har den tillräknelige ett vårdbehov skall således vård ges antingen inom anstalten eller på sjukhus. Den aktuella vården skall i första hand ske i

¹⁹¹ SOU 2002:3, s. 258 f. Se vidare ovan under 3.3.1 och i not 87.

¹⁹² Se dir. 1999:39.

¹⁹³ SOU 2002:3, s. 260.

frivillig form. Endast om detta inte är möjligt får vården ske tvångsvis enligt reglerna i LRV.¹⁹⁴

Föreligger vårdbehov redan då verkställigheten av fängelsestraffet inleds skall den tillräknelige inleda verkställigheten av detsamma på en vårdinrättning istället för att tas in på anstalt, menar kommittén. En ansvars- eller samhällskyddsutredning skall enligt förslaget innehålla ett s.k. vårdbeslut om förutsättningarna för vård enligt bl.a. 4 § LRV är uppfyllda. Ett vårdbeslut som då medför att verkställigheten skall inledas genom rättspsykiatrisk vård.¹⁹⁵

Vården skall fortgå så länge vårdbehovet kvarstår. Det senare skall övervägas fortlöpande av chefsöverläkaren vid den enhet där den dömda vårdas. Avslår chefsöverläkaren en begäran från den dömda om att vården skall upphöra och ges vården enligt reglerna i LRV skall han kunna överklaga beslutet till länsrätten.¹⁹⁶

Om den dömda blir frisk innan straffet har avtjänats skall han, menar kommittén, överföras till en kriminalvårdsanstalt för att fortsätta verkställigheten där fram till tidpunkten för den villkorliga frigivningen. Det skall då i 2 kap. 34 § KvaL införas en möjlighet till psykiatrisk vård på ett behandlingshem under slutet av verkställigheten, motsvarande den som finns idag vad gäller behandling av missbruk, för att inte riskera att ett gott behandlingsresultat fördärvas. Förutsättningen för detta skall vara att den aktuella vården kan antas underlätta den dömdes anpassning i samhället. Insjuknar en dömd på nytt före den villkorliga frigivningen skall han återvända till sjukvården. Det som skall vara avgörande är vårdbehovet varför kommitténs avsikt är att fängelsedömda skall kunna vandra fram och tillbaka mellan sjukvård och kriminalvård.¹⁹⁷

Den yttersta tidsgränsen för vård under verkställigheten är således tidpunkten för den villkorliga frigivningen, se 26 kap. 6 § BrB. Har den tillräknelige vid denna tidpunkt fortfarande ett vårdbehov kan vård fortsätta att ges i frivillig form enligt HSL eller tvångsvis enligt LPT. I enlighet med 14 § i den senare kan rättspsykiatrisk vård konverteras till tvångsvård enligt LPT om förutsättningarna för sådan vård i 3 § är uppfyllda. För en villkorligt frigiven kan vidare en särskild föreskrift om vård meddelas för provotiden om det finns skäl att anta att han för sin anpassning i samhället behöver stöd av en sådan enligt 26 kap. 15 § första stycket 3 BrB.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 412. Märk att sådan psykiatrisk tvångsvård som ges under verkställigheten av påföljder som innefattar frihetsberövande, under anhållnings- eller häktningstid och under en rättspsykiatrisk utredning även fortsättningsvis skall benämnas rättspsykiatrisk vård. Se förutsättningarna för tvångsvård i 4 § LRV.

¹⁹⁵ Se 10 § förslag till Lag om rättspsykiatrisk utredning.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 259. Se även 18 § LRV.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 259 och 411.

För att nödvändig vård skall komma till stånd inom den allmänna sjukvården krävs, avslutar Psykansvarskommittén, organisatoriska och ekonomiska förändringar av den rättspsykiatriska vården.¹⁹⁸

Att psykiskt störda och tillräkneligas vårdbehov skall tillgodoses oberoende av vilken påföljd som följer på brottet anser jag principiellt förträffligt och teoretiskt tilltalande. Förslaget innebär emellertid obestriddligen att fler psykiskt störda lagöverträdare än idag kommer att dömas till fängelse. Av humanitära men också av brottspreventiva skäl är det av yttersta vikt att dessas vårdbehov, på ett avsevärt bättre sätt än idag, verkligen tillgodoses. Detta synes också vara ett av reformens viktigaste mål.

Principen att den som döms till fängelse och som är i behov av vård skall ges sådan vård under verkställigheten av fängelsestraffet gäller, som kommittén också påpekar, redan idag. Att ansvaret för att behovet av vård tillgodoses i praktiken läggs på kriminalvården framstår som klart men förslaget i denna del saknar, synes det mig, närmare överväganden. Detta ställer höga krav på kriminalvården och resultatet synes delvis beroende av vilka resurser den tilldelas. Vidare kan ifrågasättas om det ovanstående ytterligare betonandet i KvaL är tillräckligt i förevarande hänseende. Självaste Kriminalvårdsstyrelsen föreslår i remissvaret att förslaget kompletteras med bestämmelser i bl.a. denna lag om att den allmänna hälso- och sjukvården genom uppsökande arbete i häkten och fängelser samt erbjudande om vård enligt HSL eller LRV skall tillgodose den ifrågavarande gruppens behov av psykiatrisk diagnostik och vård.¹⁹⁹ Ett annat rimligt alternativ är det som i samma remissvar föreslås av Lunds tingsrätt nämligen att rätten ges en möjlighet att förena en fängelsepåföljd med en föreskrift om vård på samma sätt som idag ofta sker beträffande skyddstillsyn.²⁰⁰ Utsikterna för att erforderlig vård kommer till stånd torde med en sådan möjlighet öka.

Förslagets strävan är emellertid förbättrade möjligheter till psykiatrisk vård under verkställigheten av fängelsestraff. Detta finner jag vinnande trots att den dömda kan komma att skickas mellan fängelse och vårdinrättning. Det fullkomliga framöver skulle vara att psykiatrisk vård till samtliga behövande kunde erbjudas i fängelserna.

I detta sammanhang skall också nämnas att Psykansvarskommittén, enligt direktivet, haft att överväga om det finns ett praktiskt behov av en särreglering beträffande utvecklingsstörda lagöverträdare. Som anförts ovan

¹⁹⁸ Ibidem, s. 260. Frågan om ansvaret för den rättspsykiatriska vården behandlas i kapitel 12 i betänkandet. Förslaget i denna del är rent ekonomiskt och innebär i stort att staten skall ta ett större ansvar för förevarande vård genom att från sjukvårdshuvudmännen (landsting eller regioner som bedriver hälso- och sjukvård) överta finansieringen av vården. Driften skall dock ligga kvar hos de senare. I kapitel 15 konstateras att samhällets totala kostnader för rättspsykiatrisk vård och annan psykiatrisk vård för lagöverträdare inte kommer att öka till följd av förslaget trots att resursfördelningen på detta sätt blir en annan.

¹⁹⁹ Ju 2002/481/L5, s. 121.

²⁰⁰ Ibidem, s. 116.

under 3.3.1 har det förhållandet att vanliga påföljdsregler i nuläget gäller även denna grupp med fog kritiserats då detta innebär att en utvecklingsstörd lagöverträdare kan dömas till fängelse, trots att det är olämpligt med hänsyn till hans personliga förhållanden, eller överlämnas till rättspsykiatrisk vård, trots att han inte har något psykiatrisk vårdbehov.²⁰¹

Efter sådant övervägande föreslår kommittén att en ny form av verkställighet av fängelse, benämnt slutet boende, införs för vissa funktionshindrade som begått så allvarliga brott att påföljden måste bestämmas till fängelse.²⁰² Detta är följaktligen ytterligare en konsekvens för kommande rätt och eventuellt ytterligare ett möjligt utfall, ”tillräknelig – med omsorgsbehov”, förutsatt att vårdbehov och omsorgsbehov inte uppfattas såsom synonymer. Vid en diskrepans i utfall skall istället det förra förstås som ett psykiatriskt vårdbehov och det senare som ett särskilt behov av stöd och service.

Verkställighet av ett fängelsestraff i slutet boende skall kunna aktualiseras beträffande tre grupper av funktionshindrade: personer med utvecklingsstörning, personer med autism eller autismliknande tillstånd samt personer som drabbats av begåvningshandikapp i vuxen ålder. Grupperna har, menar man, liknande omsorgsbehov och omfattas alla av lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS.²⁰³

Förslag till 2 § lag om slutet boende för vissa funktionshindrade lagöverträdare Är den dömde på grund av sitt funktionshinder i behov av stöd och service som inte kan tillgodoses i en kriminalvårdsanstalt, skall verkställigheten av fängelsestraffet i stället ske i ett särskilt boende för funktionshindrade lagöverträdare, *slutet boende*.

Utöver att den tillräknelige är funktionshindrad på sådant sätt som nyss angetts krävs således att denne pga. funktionshindret har ett särskilt behov av stöd och service. Härmed avses bl.a. att han på egen hand har svårt att klara av vardagsrutiner såsom hygien, mathållning och kommunikation med andra. En ytterligare förutsättning är att detta omsorgsbehov inte kan tillgodoses i ett vanligt fängelse. Är förutsättningarna uppfyllda skall fängelsestraffet följaktligen verkställas i slutet boende.²⁰⁴

Beslutet skall fattas av kriminalvården varför kriminalvårdens ansvar att uppmärksamma funktionshindrades behov skall regleras i KvaL.²⁰⁵ Vidare

²⁰¹ Dir. 1999:39. Utvecklingsstörda lagöverträdare kunde tidigare dömas till en särskild påföljd, vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda. Denna möjlighet avskaffades i samband med 1991 års reform.

²⁰² Se förslag till Lag om slutet boende för vissa funktionshindrade lagöverträdare.

²⁰³ Se närmare definition av funktionshindren, SOU 2002:3, s. 262 f. Det rör sig om sådana funktionshindrade personer som avses i 1 § 1 och 2 LSS.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 399. Kommittén antar på annat ställe att högst 15 personer årligen kommer att bli aktuella för sådan verkställighet, se s. 352.

²⁰⁵ *Ibidem*, s. 261 f. Att återinföra särskilda påföljdsregler för funktionshindrade skulle, menar man, strida mot förslagets principer. I stället bör frågan om de funktionshindrades behov, precis som vad gäller andra vårdbehov, vara en fråga för verkställigheten.

föreslås en möjlighet att i en ansvars- eller samhällsnyddsutredning meddela ett omsorgsbeslut som innebär att intagning i slutet boende skall ske.²⁰⁶

Det aktuella boendet skall vara uppbyggt enligt principerna i LSS varför personalen bör ha särskilda kunskaper om funktionshindrade. De boende skall erbjudas habiliterings- och rehabiliteringsåtgärder. Statens institutionsstyrelse, SiS, som har erfarenhet av behandlingsarbete föreslås ansvara för verkställigheten av detsamma.²⁰⁷

Mot detta Psykansvarskommitténs förslag finns i stort inget att anmärka, förutom en viss skepsis likt ovan beträffande kriminalvårdens möjligheter att uppmärksamma de funktionshindrades behov. Att gruppen ofta far illa i fängelserna synes oomtvistligt. Av denna anledning är såväl inrättandet som utformningen av det slutna boendet, som ett alternativ till fängelse och psykiatrisk vård i dessa fall, synnerligen önskvärt av framför allt humanitära skäl men också såsom en förutsättning för god habilitering och rehabilitering.

7.2.2.3 Tillräknelig – ”farlig”

En samhällsnyddsåtgärd skall enligt förslaget, som antytts ovan under 7.2.1.3, också kunna utgöra en ”tidsbestämd påföljd” i vissa ansvarsfall. Vad som beskrivits där beträffande otillräkneliga och ”farliga” såsom Psykansvarskommitténs ställningstagande vad gäller samhällsnyddsåtgärder, beslutsfattande och verkställighet gäller, bör påpekas, även dessa fall av tillräkneliga och ”farliga”.

Förslag till 32 kap. 4 § BrB Om intresset av samhällsnydd inte är tillräckligt tillgodosett genom längden av det frihetsberövande som annars skulle dömts ut, får rätten, i stället för att döma till fängelse på viss tid, besluta att en **samhällsnyddsåtgärd** skall utgöra påföljd för brottet under följande förutsättningar.

1. Den dömden har gjort sig skyldig till ett synnerligen allvarligt brott som riktat sig mot eller medfört fara för någon annans liv eller hälsa,
 2. den dömden har tidigare dömts för sådant brott av allvarligt slag,
 3. det nu aktuella brottet har begåtts under påverkan av en psykisk störning och
 4. det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och övriga omständigheter föreligger en påtaglig risk för att han återfaller i sådant brott av allvarligt slag.
- Rätten skall i domslutet ange den minsta tiden för samhällsnyddsåtgärden (minimitiden). Denna skall pågå under minst den tid som svarar mot det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut med tillämpning av 26 och 29 kap.

Ett antal förutsättningar måste således föreligga för att en samhällsnyddsåtgärd skall kunna användas som påföljd för brott i stället för det tidsbestämda fängelsestraffet. Märk att det inledningsvis måste göras en avvägning av om intresset av samhällsnydd kan anses tillgodosett genom längden av det frihetsberövande som annars skulle ha dömts ut med tillämpning av 26 och 29 kap. BrB. Härvid skall eventuell återfallsskärpning

²⁰⁶ Se 20 § förslag till Lag om slutet boende för vissa funktionshindrade lagöverträdare samt 10 § förslag till Lag om rättspsykiatrisk utredning.

²⁰⁷ SOU 2002:3, s. 263.

enligt 29 kap. 4 § beaktas. Är alternativet livstids fängelse kan någon samhällsskyddsåtgärd inte komma ifråga som en följd härav, menar kommittén.²⁰⁸

Den tilltalade skall härutöver enligt den första punkten, benämnd brottsrekvisitet, ha gjort sig skyldig till ett synnerligen allvarligt brott. Brottet skall, enligt kommittén, ha viss kaliber. Såsom en riktlinje anges ett straffvärde som motsvarar minst fyra års fängelse. Beträffande integritetsrekvisitet hänvisas till detsamma i 32 kap. 2 § samt bilagan 7 och dess exemplifiering av brottstyper. I enlighet med andra punkten krävs vidare att den tillräknelige tidigare har dömts för brott mot liv och hälsa av allvarligt slag (brottslighet som har ett straffvärde som motsvarar lägst sex månaders fängelse), det s.k. återfallsrekvisitet. Störningsrekvisitet i tredje punkten innebär att det nu aktuella brottet måste ha begåtts under påverkan av en psykisk störning. Anmärkningsvärt är att störningen inte behöver vara allvarlig, också olika former av personlighetsstörningar, i betänkandet nämns psykopati, kan således ligga till grund för prövningen. Liksom i ansvarsfrihetsfallen krävs enligt sista punkten att ett riskrekvisit är uppfyllt, det måste med andra ord föreligga en påtaglig återfallsrisk.

Vad angår påföljdens varaktighet skall rätten enligt bestämmelsens andra stycke ange samhällsskyddsåtgärdens minimitid i domslutet (den tid som motsvarar det fängelsestraff som skulle ha dömts ut med tillämpning av 26 och 29 kap. BrB). Påföljden skall enligt den tänkta 32 kap. 5 § upphävas när förutsättningarna för den, dvs. när någon påtaglig återfallsrisk inte längre föreligger, och två tredjedelar av minimitiden passerats. Då upphävandet sker innan den ifrågavarande tidens utgång skall reglerna om villkorlig frigivning i 26 kap. BrB tillämpas på motsvarande sätt beträffande den upphävda samhällsskyddsåtgärden. Om det alltjämt föreligger en påtaglig återfallsrisk kommer samhällsskyddsåtgärden att pågå under en längre tid, påföljden är som påpekats tidsbestämd. I enlighet med den föreslagna 32 kap. 6 § BrB skall rätten genom särskilt beslut förlänga tiden med sex månader i sänder efter ansökan av åklagare.²⁰⁹

Psykansvarskommitténs uppdrag omfattar som bekant bara de lagöverträdare som är psykiskt störda men relevant i sammanhanget är varför inte samhällsskyddsåtgärder borde kunna komma ifråga också för lagöverträdare som inte har någon sådan störning men är ”farliga”. Man motiverar sitt beslut, att så inte skall vara fallet, framför allt med den föreslagna bestämmelsen om förminskad tillräknelighet i 29 kap. 3 § 6 BrB. Psykisk störning skall nämligen enligt denna, som också framgått, påverka straffvärdet i sänkande riktning vilket leder till lägre straff. Eftersom den psykiska störningen leder till sådana lägre straff måste intresset av samhällsskydd tillgodoses genom de föreslagna åtgärderna.²¹⁰ Kommittén talar om en ”kompletterande samhällsskyddsventil”.

²⁰⁸ Ibidem, s. 376. Se även den föreslagna allmänna förutsättningen i 32 kap. 1 § BrB.

²⁰⁹ Ibidem, s. 377 ff.

²¹⁰ Wennberg i not 113 a. a. s. 584.

När det gäller lagöverträdare som inte är psykiskt störda är det, fortsätter man, svårt att finna situationer där behovet av samhällsskydd inte lika väl kan tillgodoses genom den gällande återfallsregleringen med dess möjligheter till återfallsskärpning utöver det straff som bestäms med hänvisning till brottets svårhet. Dessutom kan livstids fängelse dömas ut – därför finns inget behov av att införa samhällsskyddsåtgärder för psykiskt friska brottslingar.²¹¹

Beträffande mitt ställningstagande i denna del måste inledningsvis hänvisas till Psykansvarskommitténs direktiv och det förhållandet att förslaget inte får innebära avsevärt ökade möjligheter att besluta om tidsbestämda frihetsberövanden vid allvarlig brottslighet, se ovan under 4.1. Det synes mig som att påföljden i nu aktuella fall skulle komma att innebära just detta. Tidsbestämda samhällsskyddsåtgärder kommer enligt kommitténs egen beräkning att träffa femtio personer årligen, bl.a. dem som i nuläget döms till tidsbestämda fängelsestraff. I det föreslagna systemet krävs ju inte att störningen är allvarlig, vilket gäller för såväl fängelseförbudet som möjligheten att besluta om rättspsykiatrisk vård i förening med särskild utskrivningsprövning. Kommittén nämner psykopater och personlighetsstörda som exempel på sådana psykiskt störda. I den allmänna och massmediala debatten synes man mer och mer definiera förövare av brott mot liv och hälsa som just detta, något som också tyder på att samhällsskyddsåtgärderna riskerar att träffa en stor grupp.

Den relevanta skillnaden i förhållande till ansvarsfrihetsfallen är att gärningsmannen, den tillräknelige, har att ta straffrättsligt ansvar för det begångna brottet, precis som den psykiskt friska gärningsmannen. Kommittén hävdar att det beträffande den senare kategorin är svårt att finna situationer där behovet av samhällsskydd inte lika väl kan tillgodoses genom möjligheterna till straffskärpning enligt återfallsreglerna och möjligheterna att utdöma livstids fängelse. Jag hävdar att det är svårt att finna sådana situationer också vad gäller ansvarsfallen.

Det kan tyckas besynnerligt att kommittén först formulerar en regel som sänker straffvärdet för att sedan införa ett redskap med vars hjälp påföljden kan skärpas. Anser man att psykiskt stördas återfall i brott inte kan bestraffas tillräckligt hårt borde, eftersom nämnda regel om förminskad tillräknelighet är väl befogad, väl problemet åtgärdas genom en skärpning av reglerna om straffmätning vid återfall och inte med en ny tidsbestämd påföljd, med all den kritik som kan riktas mot påföljder av sådant slag.²¹² Jag har följaktligen svårt att finna situationer beträffande psykiskt störda men tillräkneliga där behovet av samhällsskydd inte tillräckligt kan tillgodoses genom tidsbestämda fängelsestraff. Samhällsskyddsåtgärden

²¹¹ SOU 2002:3, s. 270.

²¹² Jfr argument mot det tidsbestämda livstidsstraffet i Träskman, P.O.: Utestängning genom tidsbestämd inspärning – det problematiska livstidsstraffet, Nytt det?, Jurist- og Ökonombundets Förlag, 2001, s. 151 ff.

föreslås endast kunna användas vid synnerligen allvarlig brottslighet vilket tyder på att alternativet i ett sådant fall är ett långt fängelsestraff. Eftersom fängelseförbudet avskaffas synes samhällsskyddsproblemet, att fängelse inte kan ådömas allvarligt psykiskt störda, begränsas.

Samhällsskyddsåtgärderna är med andra ord, synes det mig, till skillnad från i ansvarsfrihetsfallen (där de med tanke på den osäkerhet som ligger i att förutsäga människors beteende och återfallsrisk kan betraktas som ett nödvändigt ont) onödiga vad gäller ansvarsfallen. Allmänna principer om straffmätning och påföljdsval bör gälla alla gärningsmän som har att ta ansvar för sina gärningar. En sådan ordning främjar, vad Psykansvarskommittén också efterstavar, berättigade krav på förutsebarhet, likabehandling och proportionalitet.

8 Avslutning

8.1 Synpunkter i allmänhet och de lege ferenda

Hys misstro mot dem hos vilka begäret att straffa är starkt.
FRIEDRICH NIETZSCHE

Det framstår sammanfattningsvis som orättfärdigt att pådyvla skuld och klandra den som inte har en fungerande verklighetsuppfattning och utan skuld inget straff. Huvudsakligen av denna anledning bör ett krav på tillräknelighet återinföras i svensk rätt. Psykansvarskommitténs betänkande innehåller, förutom detta, åtskilliga förtjänster såsom avskaffandet av fängelseförbudet samt påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård och framför allt den humana men också brottspreventiva tanken att inte låta vårdbehovet styra påföljdsvalet utan snarare påverka verkställigheten av påföljden. Mer vård där det behövs, helt enkelt.

De väsentliga konsekvenserna av förslaget och tillräknelighetskravet framstår för mig, och förhoppningsvis även för läsaren, som gripbara och i det stora hela rättfärdiga och föredömliga. Förslaget är, med andra ord, teoretiskt tilltalande trots att vissa, kanske triviala, kritiska synpunkter gör sig gällande. Mina förslag de lege ferenda på de problem jag uppmärksammat synes följaktligen tämligen lätthanterliga.

Betänkandets svaghet är de föreslagna samhällsskyddsåtgärderna beträffande dem som är tillräkneliga men att betrakta som ”farliga”. Påfallande är att samma fundamentala straffrättsliga principer vilka är tillräknelighetskravets elementa, nämligen kraven på förutsebarhet, rättvisa och proportionalitet, kan åberopas mot samhällsskyddsåtgärderna i ansvarsfallen.

Slutligen, betänkandet Psykisk störning, brott och ansvar överlämnades i december år 2001. Två och ett halvt år har i skrivande stund förflutit och ärendet ligger fortfarande hos Justitiedepartementet. Enligt uppgift från Adolfson har man där för avsikt att ta ställning inom en snar framtid. Fråga är på departementet om de rent lagtekniska bristerna i brottsbalkens ansvarsmodell kan repareras eller om man, så att säga, radikalt skall återgå till ansvarsfrihetsmodellen i enlighet med förslaget.²¹³ Att det aktuella förslaget förutsätter avsevärda ekonomiska resurser måste för var och en te sig uppenbart.

Min ståndpunkt är klar. Förr eller senare måste tillräknelighetskravet, väsentligen av etiska skäl, bli en del av svensk rätt. Behovet av att avhjälpa bristerna i det nuvarande systemet är emellertid akut varför beslut i frågan

²¹³ Adolfson, Katarina. Intervju 19.4.2004.

måste fattas omgående. Det förefaller avsevärt bättre att reparera bristerna i ansvarsmodellen än att inte göra någonting alls!

Psykansvarskommitténs förslag innebär genomgripande förändringar vad gäller de centrala straffrättsliga bestämmelserna men också vad gäller möjligheterna att tillgodose lagöverträdarens behov av rättspsykiatrisk vård och annan psykiatrisk vård. Vad beträffar den förra föreslås en ekonomisk lösning vilken jag inte närmare berört eller tänker beröra men förslaget bygger på att den svenska psykiatriska vården överhuvudtaget fungerar. Många olyckliga incidenter de senaste åren tyder på att så inte är fallet.

Kanske måste man inleda med att reformera och rusta upp denna vård och då också ge psykiatrin möjligheter till en speciell sorts prevention, att ge vård *innan* somliga psykiskt störda begår brott eller rättsstridiga gärningar. Kanske är, med andra ord, såsom docent Roger Qvarsell uttrycker det, människans gåtfullhet för stor för att det skall kunna finnas några enkla svar eller entydiga lösningar på de problem som har att göra med den komplicerade frågan om sambandet mellan brottslighet och psykisk störning.²¹⁴

²¹⁴ Qvarsell a. a. s. 348.

Bilaga A

”Det allmänna brottsbegreppet”

I. – IV.	OTILLÅTEN GÄRNING (RÄTTSSTRIDIG GÄRNING)
I.	Straffbelagd gärning (a) En enskild brottsbeskrivning är uppfylld (b) Kraven för en osjälvständig brottsform är uppfyllda
II.	Gärningskontroll (a) Kontroll över händelseförloppet (b) Gärningsculpa
III.	Gärningen strider mot svensk lag Krav som gäller nationella och territoriella begränsningar är uppfyllda
IV.	Gärningen är inte rättсенlig Ingen undantagsregel som tillåter gärningen är tillämplig (inklusive att gärningen inte är att anse som socialadekvat)
V. – VI.	PERSONLIGT ANSVAR (SKULD)
V.	Det allmänna skuldrekvisitet (a) Uppsåt (dolus) (b) Oaktsamhet (personlig culpa)
VI.	Gärningen är inte helt ursäktad På grund av att någon skriven eller oskriven undantagsregel är tillämplig
I. – VI.	BROTT (ANSVAR KAN ÅDÖMAS)

(Jareborg, Nils: Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001, s. 38 f.)

Bilaga B

”Det ändrade allmänna brottsbegreppet”

I. – IV.	OTILLÅTEN GÄRNING (RÄTTSSTRIDIG GÄRNING)
I.	Straffbelagd gärning (a) En enskild brottsbeskrivning är uppfylld (b) Kraven för en osjälvständig brottsform är uppfyllda
II.	Gärningskontroll (a) Kontroll över händelseförloppet (b) Gärningsculpa
III.	Gärningen strider mot svensk lag Krav som gäller nationella och territoriella begränsningar är uppfyllda
IV.	Gärningen är inte rättsenlig Ingen undantagsregel som tillåter gärningen är tillämplig (inklusive att gärningen inte är att anse som socialadekvat)
V. - VII.	PERSONLIGT ANSVAR (SKULD)
V.	Krav på tillräknelighet
VI.	Det allmänna skuldrekvisitet (a) Uppsåt (dolus) (b) Oaktsamhet (personlig culpa)
VII.	Gärningen är inte helt ursäktad På grund av att någon skriven eller oskriven undantagsregel är tillämplig
I. – VII.	BROTT (ANSVAR KAN ÅDÖMAS)

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

- SOU 1923:9 Förslag till strafflag. Allmänna delen
- SOU 1942:59 Strafflagberedningens betänkande om strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.
- SOU 1956:55 Skyddslag
- Prop. 1962:19 Med förslag till brottsbalk
- Prop. 1964:20 Med förslag till lag om införande av brottsbalken
- SOU 1977:23 Psykiskt störda lagöverträdare
- SOU 1984:64 Psykiatri, tvånget och rättssäkerheten
- Prop. 1987/88:120 Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)
- Bet. 1990/91:JuU34 Psykiskt störda lagöverträdare
- Prop. 1990/91:58 Psykiatrisk tvångsvård m.m.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser. Del I-II
- Dir. 1999:39 Ansvar och påföljder för psykiskt störda lagöverträdare
- SOU 2000:70 Beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Problem och lösningar
- Ds 2001:3 Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen
- SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar
- Ju2002/481/L5 http://www.justitie.regeringen.se/propositionermm/sou/pdf/remissvar_sou2002_03.pdf (16.2.2004)

Böcker

- Carlén, Richard: Kommentar öfver strafflagen. Stockholm 1866
- Cavallin, Samuel: Skuld. Akademisk avhandling. Uppsala 1999
- Ekelöf, Per Olof: Rättegång. Andra häftet. 7 uppl. Stockholm 1985
- Holmqvist, Lena m.fl.: Brottsbalken. En kommentar. Del II (13-24 kap.) Brotten mot allmänheten och staten m.m. Studentutgåva 2. Stockholm 2000
- Jareborg, Nils: Straffrättens ansvarslära. Uppsala 1994
- Jareborg, Nils: Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001
- Jareborg, Nils och Zila, Josef: Straffrättens påföljdlära. 1 uppl. Stockholm 2000
- Lidberg, Lars (red.): Svensk rättspsykiatri – en handbok. Lund 2000
- Qvarsell, Roger: Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom. Stockholm 1993
- Strömmerstedt, Monica: Med vett och vilja? Uppsåtets gränser i doktrin och praxis. Stockholm 1987
- Thyrén, Johan C.W.: Förberedande utkast till strafflag (Allmänna delen). Lund 1916

Artiklar

- Andersson, Ants: Domare mäter psykisk sjukdom. SvJT 1984, s. 402-405
- Kinberg, Olof: Om den s.k. tillräkneligheten. Svenska läkarsällskapets handlingar. Band 40. Häfte 2. Stockholm 1914, s. 133-178
- Lappi-Seppälä, Tapio: Otillräknelighet och påföljdssystemet. JFT 1997, s. 358-376
- Lernestedt, Claes: Något om grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten. JT 1996-97, s. 323-351

- Levander, Sten m.fl.: Alarmerande siffror om intagna på svenska fängelser. Psykiska skador vanliga bland interner. Läkartidningen 1997 nr. 1, s. 46-50
- Schütz-Gärdén, Bettina: Skuld, ansvar och tillräknelighet – svenska reformer ur tyskt perspektiv. NTfK 2000, s. 89-102
- Träskman, Per Ole: Utestängning genom tidsobestämmd inspärning – det problematiska livstidsstraffet. Nytt Det? Jurist- og Ökonombundets Förlag 2001, s. 151 ff.
- Wennberg, Suzanne: Behovet av en straffrättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar – vad är myt och vad är verklighet? JT 1999-2000, s. 612-641
- Wennberg, Suzanne: Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvarskommitténs betänkande. SvJT 2002, s. 576-587
- Westin, Håkan: En ansvarslös reglering av den galnes skuld. Skuldfrihet och ansvarslöshet. Helsingfors 1994, s. 215-225

Rapporter och allmänna råd

- BRÅ Rapport 1977:7 Nytt straffsystem. Idéer och förslag. Stockholm 1977
- SOSFS 2000:12 Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård
http://www.sos.se/sosfs/2000_12/2000_12.htm
 (24.2.2004)
- SOSFS 1996:14 Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om rättspsykiatrisk undersökning
http://www.sos.se/sosfs/1996_14/1996_14.htm
 (24.2.2004)

Opublicerat material

Träskman, Per Ole: Psykisk störning. Opublicerat seminarieunderlag.
Juridiska fakulteten. Lunds universitet

Intervju

Adolfson, Katarina: Hovrättsassessor. Hovrätten över Skåne och
Blekinge. Malmö 19.4.2004

Rättsfallsförteckning

Refererade rättsfall

NJA 1969 s. 401

NJA 1995 s. 48

RH 1993:80

RH 1999:139

RH 2001:38